

Melich, Jónos

A magyar tárgyas igeragozás

PH
2271
M4

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

14. sz.

KIADVÁNYAI

14. sz.

A MAGYAR
TÁRGYAS IGERAGOZÁS
(ALAKTANI FEJTEGETÉS)

ÍRTA

MELICH JÁNOS

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1914

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

14. SZ.

KIADVÁNYAI

14. SZ.

A MAGYAR TÁRGYAS IGERAGOZÁS

(ALAKTANI FEJTEGETÉS)

ÍRTA

MELICH JÁNOS

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1914

PH
2271
M4

A magyar tárgy-as igeragozás.*

(Alaktani fejtegetés.)

A magyar tárgy-as igeragozásról szóló értekezésemet három részre osztottam. Az első rész a magashangú igék jelentő mód jelen idejének egyes-többes harmadik személyéről, tehát a *veri*, *verik*-féle alakról szól. A második részben arra a kérdésre akarok megfelelni, vajjon a tárgy-as igeragozású jelentő mód jelen idejében alaktani tekintetben a mély- vagy a magashangú alak őrizte-e meg jobban az eredeti alakot, más szóval a *mondja*, *mondják* stb.-e a régiebb a maga *j*-jével, vagy pedig a *veri*, *verik*, a hol nincs *j*. Ezzel kapcsolatban szövegek után valamennyi tárgy-as alakról (praeteritum, főlszólító, föltételes), s ha jelentkezik bennük *j*, keresem e *j* eredetét. A harmadik részben a két előbbiben kifejtettek alapján arra a kérdésre próbálok megfelelni, milyen eredetű a magyar tárgy-as igeragozás, azaz egy harmadik személyű tárgyra mutató elem és igei személyrag kapcsolatából keletkezett-e, vagy pedig lényegében nem más, mint a birtokos személyragozás. Mind a két nézetnek nagy tudományú tekintélyek a szószólói. S a mit már itt is meg kell jegyezni, az én dolgozatom eredménye szavazat egy olyan férfiú elmélete mellett, a ki nem magyar nyelvész s a ki finn-ugor nyelvekkel is alig-alig foglalkozik. S mert végeredményben Thomsen Vilmos, egy nem finn-ugor nyelvész nézetéhez csatlakozom, nagyon nagy körütekintéssel kellett bizonyításomban eljárnom. Értekezésem mindhárom részében ki kell térnem több hang- és alaktani kérdésre, a melyekkel a tárgy-as igeragozás szerintem összefügg.

* Ez értekezés eredményeit a budapesti kir. tud. egyetemen 1912—13. tanév I. felében tartott „Legrégibb nyelvemlékeink“ cz. előadásomban elmondtam, s a M. Nyelv. Társaság 1913 január 21-én tartott ülésében fölolvastam.

1.

A *veri*, *verik*-féle alakok változatai.

Ismeretes dolog, hogy a KT.-ben a többi közt ez van: „qui vleben tart chudaltus fiot. *furiscle* musia. etety ymleti“ (lásd ZOLNAI, Nyelvelmékeink 76). E mondatban a *furiscle* kétségtelenül tárgyas ragozású jelentő mód jelen idejű egyes 3. személy. Az a kérdés, hogyan kell ezt az alakot olvasnunk. Különböző időben másképp és másképp olvasták tudósaink, a mint az itt következő egybeállítás igazolja:

TOLDY FERENCZ: Irodalomtört. olvasókönyv, Pest, 1868, I. 18 szerint: *föriszte*, s olvasása megokolása így szól: „A *furiscle* (*föriszti* helyett, ma *förösztí*), mely a határozott igeforma jellemragát őseredeti alakjában tünteti elő, lévén ez nem egyéb az *e* (ez) mutató névmásnál“ (lásd uo. 19. lap).

ZOLNAI GY.: Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig, Budapest, 1894, 76. lapja szerint *furiscle* = *fürisztje*, s az olvasás megokolása ez, 75. lap: „Kétes a föltünő *furiscle* (olv. *fürisztje*?) alak“, 76. lap: „*furiscle*, *furisztje* (?), am. *fürösztí* . . . A ragban föltünő az *e* a rendes *i* helyett (vö. *etety*, *ymleti*) s azért csak *-je*-nek olvasható, a miben a mélyhangú *-ja* ragnak pontos megfelelőjét láthatjuk“.

SIMONYI ZSIGMOND műveiben kétféle olvasással találkozunk. A TMNy. (1895, Budapest) 608. lapján így nyilatkozik: „A Königsbergi Töredék korában, a mit így irtak: *etety*, *ymleti*, alkalmassint így ejtették: *éteí*, *ímleti*, hosszú *t*-vel. Sőt az ugyanott előkerülő *furiscle* talán így olvasandó: *föriszté*, tehát középen áll az eredetibb *förisztjé s az utóbbi *förösztí* között. Ha így olvasnók: *förisztje*, azaz *föriszt-jé*, ebből alig vált volna *förösztí*, mert a *-je* hangzást megőrizte volna a mélyhangú *-ja* párhuzamossága. Hogy az *-i* rag *-é*-ből lett, megerősíti az a körülmény, hogy a többes harmadik személy *-ik* ragja is *-ék*-ből válnak bizonyul“. SIMONYI másik olvasása szerint a *furiscle* szó vége *-sztje*; ezt találjuk a Beöthy-féle Képes irodalomtörténetben, még pedig így: első kiadás (1896) I. köt. 77 *furiscle* = *förisztjé*, második kiadás (1899) I. köt. 73, harmadik kiadás (1906) I. köt. 110 *furiscle* = *fürisztjé*.*

* SIMONYI MNyelv. I. 161., 2. kiadás 120. és Ung. Spr. 112. lapján a *furiscle*-ről azt mondja, hogy mai nyelven *fürösztí*, az alak korabeli ejtéséről nem szól.

SZINNYEI JÓZSEF Nyr. XXXII. 484 szerint „... *i* hangértóket tulajdoníthatunk a KT.-beli *furiscte* [fürösztí] szó végén levő *e*-nek“. Vö. még SZINNYEI, NyH.³ 129, ⁴120: „*furiscte* KT. (olv. -i)“.

A felsorolt tudósok mindegyike megokolja a maga olvasását. E megokolások vagy alaktani (*föriszte*, *fürisztje*, *föriszté*, *förisztjé*, *fürisztjé*), vagy helyesírási természetűek. Az alaktani érvekkel való megokolásban lényeges szerepe van azoknak az elméleteknek, a melyeket a tárgyias igeragozásról az illető korbeli nyelvtudomány tart. A helyesírási érvekkel való bizonyításnak az a lényege, hogy a magyarban *ë* hangot *i* betűvel is írtak s megfordítva, *i* hangot jelölhettek *e* betűvel is.* Minthogy fejtegetéseimből úgy is ki fog derülni, mely megokolásból mit tartok elfogadhatónak, azért a fenti olvasásokkal bővebben nem foglalkozom, hanem adataim felsorolásában tovább haladok. Tudunk kell ugyanis azt, hogy a *furiscte* alak nyelvemlékeinkben nem áll egymagára. Nyelvtudományi irodalmunk ugyan ezt az alakot mint *ἄραξ λεγόμενον*-t szokta idézni, alábbi adataim azonban bizonyítják, hogy a *furiscte* alak legkevésbé sem mondható egymagára álló alaknak. Íme az adatok:

XXXVI. zsoltár 40. vers: Et adjuvabit eos Dominus, et liberabit eos, et eruet eos à peccatoribus, et salvabit eos; quia speraverunt in eo = DöbrenteiC. 89. lap: Es vr *ĕ*ket meg segeiti. es meg zabadeiti *ĕ*ket. es binösöktől ki vezi *ĕ*ket es *idvözeite* *ĕ*ket azért hog *ĭ* benne remenkettek. A többi codexekben levő zsoltárookban a megfelelő hely ez: KeszthC. 91: *ydwezeyty*, KulcsárC. 90: *yduezeyty*.

EhrC. 126: „Es az angyal monda ew hoza: mykeppen yzanyols es czudalz Ez abraz kyt lacz *yegyze* te zerzetednek kezdetyt yarasat es vegezetyt es cristus eletynek es zentegyhaznak yogywlasat“. Ennek a helynek a pontos latinja nincs meg, Szent Ferencz életének velenczei kiadásában a 38b lapon (lásd győri kiadás 109. lapon) ez van: Quid miraris; deus hoc exemplum misit ad te ut in me disceres que circa tuum ordinem sunt futura. Jóllehet tehát a magyar *yegyze* igének megfelelő latint nem tudunk idézni, mind a latin, mind a magyar szövegből kétségtelen, hogy a *yegyze* mai nyelven annyi mint *jegyzi*, azaz jelen idő egyes harmadik személy.

* Vö. ÉrsekújvC. 566: ecce fructus uentris tui ecce quem virgo peperiste et aluiste (= peperisti, aluisti).

ÉrsekújvC. 570 (kiadás II. 337): „O azerth zerelmes attyam-fyay ha ky yol eze[ewn]ben weezy ees meg tekynte ez yelennen walo wylagnak allapattyat . . .“ | uo. 567 (kiadás II. 384): „Ez may zent ewangyelyomoth yrta megh zent mathe ewangyelysta kenywenek hwzon negyed reezeben kykben ydwezyttenk *kywe yelente* az wtolso [ytheletnek] anti crystwsnak yewetelyt ees . . .“. Hogy itt a *kywe yelente* jelen idő, annak kétségtelen bizonyítéka az, hogy ugyanez a hely majdnem szóról szóra megvan ugyan-ezen codex 572. lapján (kiadás II. 340), még pedig így: „Ez wtolso zent ewangyelyomot yrta megh zent mathe ewangyelysta kenywenek hwzon negyed reezeben kyben ydwezyttenk nemynemő yegyewkel *ky yelenty* az wtolso ytheletnek . . . yewetelyt“. Ehhez vö. még ugyanitt 561 (kiadás II. 326): *ky yelenty*.

Azt hiszem, hogy a felsorolt adatok alapján kétségtelen, hogy az ÉrsekújvC. *meg tekynte*,* *kywe yelente* alakjai tárgyas jelentő mód jelen idő egyes harmadik személyű alakok s mai nyelven így volnának: *megtekinti*, *kijelenti*.

Hogy a tárgyas jelen többes harmadik személyének, a *verik*-nek régebbi írott alakja *verek* nyelvelméleinkben, rég tudott dolog. Íme az adatok, a melyeket részint magam gyűjtöttem, részint pedig a TMNy.-ből vettem:

BécsiC. Amos IX. 14: ő borokat iziac . . . es ő gímölőket *ezec* | MünchC. Luk. VI. 1: zággatnacuala . . . gabona főket es *meg ézér* vala |

BécsiC. Aggeus, prol. (kiadás 169: 11. sor): ingén sem *hizékuala* lenni | MünchC. János VI. 65: kie nem *hizec* (vö. uo. Luk. VIII. 13: mert *hizic*), megjegyezzük, hogy e helyen a JordC. h y z n e k alakot használ | TihC. 37, 70 *zilek*, értsd: szülik |

Leveléstár I. 9: 1540. évi adat: Bathory Andras es Dragffy wram . . . kezenethyket es zolgalathyokat *yzenek* es the k. azon ygen *kerethek*, hogy . . . (később: *kerethyk*) |

MünchC. Máté V. 46, 47: nemde a' ieles bűnös, műuelkedetbeliec es *tezec* azt é . . . nem de az etnikosoc es *tezéc* azt é (vö. JordC. *tezyk*, DöbrC. 491: *tezik*, ÉrsekújvC. 3: *teezyk*, *tezyk*) | MünchC. Máté XXIII. 3: Mert monác de nem *tezec* (= JordC. *teezyk*) | MünchC. Ján. XV. 21: De mend ezeket *tezec* tünectec

* Lehet, hogy az ÉrsekújvC. 218. lapján levő *meg tekynte* is jelen idő, de a latin eredeti nélkül ezt nem dönthetjük el; ugyanígy TelekiC. 246: *meg yelente*, GuaryC. 125 *ličere*.

en nememert = DöbrC. 414: de ezeket *teziek* ti nektek mind en nevemert (vö. JordC. *tezyk*) |

BécsiC. Hester II. 13: valamit kertenec volna ő öltözetekre tartozot *vízékuala* | MünchC. Márk XII. 40: kie be ölie öznegecne hazocat hoziu imadsagnac okanal ezec hoziaban *vezec* az itéletet (= JordC. ez ellyenek annawal nagyob yteeletet veeznek) |

MünchC. Luk. VII. 14: Ezece kedig kie *vizecuala* meg allotmac (= JordC. kyk v y z y k v a l a) | MünchC. János XVIII. 27: *Vízec* azért ist Caiphastol az itelő hazba (= JordC. V y v e e k).

A felsorolt többes harmadik személyű alakokban a többes *-k* előtti magánhangzó zárt *e*, hogy vajjon rövid-e vagy hosszú, az a későbbi fejtegetésekből fog kitünni. Ugyanez áll az egyes harmadik személyű alakra. Ez is eredetileg zárt *ö*, hogy ez az *ö* rövid-e vagy hosszú, arról a III. főrészben szölok.

Mint hogy már most a régi nyelvben van *verü* (vagy *verc* mai *verü*), *verék* (vagy *verék* — mai *verik*), kérdés, hogy a mai *veritek* alaknak mi volt a megelőzője. A mai népnyelvben a rövid *i* mellett hosszú *é*-t is találunk (vö. *eszitek* MNyelvészet V. 351 és erre vö. *adítok* és mind erről lásd lejjebb). Máskülönb az alak a nyelvelmékekben is mindenkor *verite*nek, tehát *i*-vel van írva.

Az eddigi fejtegetésből az derül ki, hogy a KT. *füriscte* alakja nem *ῥπαξ λεγόμενον*. Mi ezt az alakot *fürisztē*nek olvasuk, melynek régibb alakja ez volt: **fürisztē*. A megfelelő többes szerintünk egykor így is hangzott: **fürisztēk*, később az egyes harmadik személy batása alatt **fürisztēk*, s ebből, vagy a harmadik személyű *fürösztē* alakból való a mai *fürösztik*. A Bécsi- és MünchC. *vízec*, *tészec*, *vízec* stb. alakjait mi ennek megfelelően: *vészēk* (később *vészēk*), *tészēk* (később *tészēk*), *vészēk* (később *vészēk*) alakokkal olvassuk. Mind erről l. a III. főrészt.

II.

A *verü*, *veritek*, *verik* és a *mondja*-féle alakok egymáshoz való viszonya és a többi tárgyas alak.

E részben arról lesz szó, hogy a tárgyas igeragozás alakana szempontjából melyik alak őrizte meg jobban az eredetet; a magas-, vagy pedig a mélyhangú alak-e. E kérdésre nyelvtudományunk HUNFALVY PÁL (I. M. Nyelvészet I. 190, II. 346, NyK.

I. 441) és BUDENZ JÓZSEF (l. erről lejjebb) kutatásai óta a legnagyobb határozottsággal azt a feleletet adja, hogy a *mondja*-féle alak, tehát a mélyhangú igék ragozása áll az eredethez közelebb. Nekem úgy látszik, hogy HUNFALVY és BUDENZ előtt az volt a fel fogás, hogy az *üti* $\sim$ *adi* a régiebb, s *adi*-ből lett a mai *adja* (l. erről VASS JÓZSEF, ERDÉLYI JÁNOS M. Nyelvészet V. 114). HUNFALVY és BUDENZ nem így látták a dolgot. Szerintük a *mondja*: *verje* az eredeti, ebből fejlődött a *veri* alak (l. uo. és M. Nyelvészet V. 350). Azt meg, hogy a nyelvjárásokban jelentő mód értékben van: *lássá, lássuk, lássák, töltsük* (l. M. Nyelvészet V. 350, VI. 236), *egye* (l. uo. 352), BUDENZ csak véletlen találkozásnak tartotta a felszólítóval, a közölt alakok felszólító módú alakok szerint nem lehetnek.

A magyar nyelvtudomány BUDENZ tekintélyének hatása alatt tényleg sokáig azt vallotta, hogy a jelentő mód értékben használt *üssük, töltsük*-féle alakok (l. ezekről lejjebb) alaktanilag is jelentő módú alakok, azaz úgy keletkeztek, hogy az *üt, tölt* igékben a harmadik személyű tárgyra mutató elem szókezdő *j*-je itt is olyan hangtani változáson mehetett egy-egy nyelvjárásban keresztül, a milyenen a felszólító *j* hatása alatt keresztül ment. Ez a nyelvjárási változás aztán összeesett a felszólítóval. A harmadik személyű tárgyra mutató elem *j* hangjának ilyen változását lehetőnek tartotta egykor SZINNYEI is (l. HUNFALVY-album 39. lap), s a fenti értelemben kifejtette BALASSA J. is (l. M. Nyelvjárások 138, Nyr. XVI. 504).*

Ma e tanítást nem tartjuk helyesnek, hanem azt mondjuk, hogy a fenti *üssük, töltsük, egye* stb.féle alakok ezen functiójukban: *ütjük, töltjük, eszi* stb. alaktanilag felszólító módú alakok (l. részletesen lejjebb).

BUDENZ másik tanítása azonban, az t. i., hogy a *mondja* alak s vele együtt a *mondjuk, mondják, mondjátok* (eredetibb *mondjátok) az eredetibb, ellenben a *veri, veritek, verik* egy régiebb magyar *verje, *verjete, verjék*-féle alakból fejlődött, tartja magát ma is, sőt ez az egyetlen helyesnek tartott tanításunk (l. a többek közt TMNy. és SZINNYEI, NyH⁴ megfelelő helyeit).

Már most én a következő sorokban azt a nézetemet próbálom kifejteni, hogy a *mondja, veri*-féle alakok közül a magas-

* SETÁLA a *hajtsunk, tudjunk*-féle jelentő módú alakokban *j* praesens-képzőt lát, lásd erről NyK. XXIII. 459.

hangú alak közelebb áll az eredethez, mint a mélyhangú. A mélyhangú *mondja, mondjuk, mondjátok, mondják* újabb alakulás. Lássuk a bizonyítékokat.

Első bizonyítékunkat már a TMNy. nagyérdemű szerzője, SIMONYI ZSIGMOND is említi. A perfectum jele a *-t ~ -tt*. Ha mi a tárgyas alakot végig ragozzuk akár a magas-, akár a mélyhangú igékben (*mondtam, -tad, -ta, -tik, -látok, -ták, vertem, -ted, -tő, -tők, -téltek, -ték*), sehol a *j*-t meg nem találjuk. Nincs se ma, se a nyelvtörténetben egy **vertjük, *vartja, *vartjuk, *vartjátok, *vartják*-féle alak. S ezen a tényen sem az nem segít, ha **várott-já*-ból, **verett-jé*-ből indulunk ki, sem pedig az, ha **várta-já*-, **verte-jé*-ből. Joggal kérde SIMONYI, hogy a „*tj* hangcsoportból... hogy veszhett el a perfectumban nyom nélkül a *j* elem?” (TMNy. 609, egy magyarázókísérlet a *j* elem eltűnésére TMNy. 612). Kedvünk volna erre már most is megfelelni: Ha soha se volt ott, nem is veszhett el. E választ azonban teljes joggal csak a többi bizonyítékok felsorolása után adhatjuk.

Második bizonyítékunk, hogy a jelentő mód többes első személye sok nyelvjárásban ilyen alakban van meg: *verük* (= *vertjük*), *monduk* (= *mondjuk*). Lássuk az adatokat; ezek a következők:

Hunyad megye: Lozsád: A tárgyas többes első személy mindig *-uk ~ -ük* (l. Nyr. XXII. 407, 409, 410, 557), pl. *atuluk, kapáluk, tuduk, fektetük, kírük, olük, ütük, vetük, elviszük* stb. A többi személyben: *tuggya, látya, tuggyátok, látjátok, tuggyák, látják* stb., ugyanígy a felszólítóban: *nézzil* (Nyr. XXII. 410), *nyugugyan* (uo.), *vögyek, vögyem* (uo. 557) stb.

Maros-szamosközi nyelvjárás: Domokos és vidéke (l. BALASSA J.: A magyar nyelvjárások 72—74): A tárgyas többes első személyének ragja: *-uk ~ -ük*, pl. *megcsináluk, szántuk, tanítuk, tanólkuk, kiséprük*. A többi személyben és a felszólítóban: *járjo, akárjo, kerűjjen, jöjjen, süjjen* stb. Lásd még Nyr. XLII. 67.

Bihar megye: Jánosfalva és vidéke (l. BÖSZÖRMÉNYI GÉZA: A jánosfalvi nyelvjárás. Budapest 1906, Nyelv. Füiz. XXIX. 22): A tárgyas többes első személy ragja mindig *-uk ~ -ük*, pl. *látuk, cáguk* stb. A többi személyben és a felszólítóban ezek az alakok: *hajja* (= *hallja*, uo. 15), *járja* (uo. 25), *csinálja* (uo. 26), *búsujj*, ne *léjj*, megájj (uo. 16), *törődjék* (uo. 23) stb.

Moldvai csángó nyelvjárás (l. RUBINYI M., Nyr. XXX. 113, XXXI. 5): E nyelvjárásban a tárgyas többes első személy sok-

szor *-uk* ~ *-ük*, pl. *kötük* = kötjük, *eldütük*, *megadtuk*, *megütük*; máskülönben: *monygya*, *mozsgyál* (uo. 113) stb.

Szlavóniai nyelvjárás (I. BALASSA JÓZSEF, Nyr. XXIII. 261): E nyelvjárásban a többes első személy vagy *-ok* ~ *-ök*, vagy *-jok* ~ *-jök*, pl. *hozok* (= hozzuk), *húzok* (= húzzuk), *olvasok* (= olvassuk), *vágjok*, *mongyok* stb. Ez *-ok* ~ *-ök*-ről megjegyzem, hogy figyelembe véve a szlavóniai nyelvjárást (vö. Nyr. XXIII. 261, felszólító alakok), nem okvetlenül megőrzött régiség, hanem újabb analogias alakulás.

Palócz nyelvjárási adatok:

a) *aggyuk*, *horhalyuk*, *ótyuk*, *tuggyuk*, *kötyük*, *velyük* (I. Nyr. XXXIII. 392), *aggyuk*, *enyeggyük*, *kenyük*, *neveljük*, *ütyük*, *rettyük* (I. TMNy. 611, NyFüz. XVI. 20–21);

b) *hozuk*, *reszük* (I. Nyr. XXXIII. 392), *ásuk*, *hozuk*, *huzuk*, *eszük*, *keresük*, *vérezük*, *vészük* (I. TMNy. 611);

c) *próbáluk*, *szabuk*, *gépélük* (I. Nyr. XXXIII. 392);

d) *akaruk*, *bíruk*, *rakuk*, *szokuk*, *váguk*, *szövük* (I. Nyr. XXXIII. 392), *íruk*, *foguk*, *váruk*, *kérük*, *verük* (lásd TMNy. 611, NyFüz. XVI. 20–21), *dobuk* (Karancsvidék, lásd BUDENZ, Ujg.-Al. 349).

Az a)–b) alatt felsorolt esetek nem eredetibb alakok, hanem eredeti hosszú mássalhangzós alakokból (például *aggyuk*, *kötytük*, *hozuk*, *eszük* stb.) palócz nyelvjárásokból ismert rövidülési esetek (vö. BARTHA J., Nyr. XXI. 361, másképp TMNy. 611). Ugyanezt lehetne mondani az *-l* és *-r* végű igékre is. Minthogy ugyanis palócz nyelvjárásokban a felszólítóban és a jelentő mód jelen idejében ilyen alakok is vannak: *csavarruk* (= csavarjuk), *verrén* (= verjen), *íérrén* (= érjen, I. Nyr. XXVIII. 492), *próbálluk*, *igazolla* stb. (I. Nyr. XXXIII. 385, 392), azaz a *-j* hasonult, e hosszú *-rr-*, *-ll-*ekből a palócz nyelvjárások egyikében-másikában rövidülés történt, s innen a mai alak.* A *-g*, *-k*, *-b*, *-v*-re végződő igéket azonban így sem magyarázhatjuk. Ezeknél vagy azt kell mondanunk, hogy az *-uk* eredeti, vagy azt, a mit SIMONYI ZSIGMOND mond a TMNyvtanban (I. 611), hogy t. i. az a)–c) alatt felsorolt igékből a nyelvjárásban elvonódott az *-uk* ~ *-ük* s ez járult a *-g*, *-k*, *-b*, *-v*-végű igékhez. Az én nézetem az, hogy ahol rövidüléssel az alakok nem magyarázhatók, ott

* Ilyen alakok a nyelvemlékekben is vannak, például a DöbrC.-ben. lásd erről lejjebb.

megőrzött régiséggel van dolgunk. Ilyen alakok: *dobuk, foguk, zabuk, szokuk, szövük, rakuk, rájuk*.

A kifejtettek alapján állítom azt, hogy a mai *verjük, mondjuk* másodfokú alak, az eredetibb *verük, monduk*. A ki gondosan figyelte az eddigi fejtegetéseket, máris észreveheti, hogy szerintem a magashangú alak a jelentő mód jelen idejében egykor így volt: *verēm, verüd, veri* (= *verü*), *verük, verik* (= *verük*), s hogy a mélyhangúban *monduk* az eredetibb, *mondjuk* a későbbi alak.

Harmadik bizonyítékunk a *mondja, mondják, mondjátok* alakokra vonatkozik

Ismeretes dolog, hogy igen sok nyelvjárásban a *mondja, adja, mondják, adják* helyett *mondi, adi, mondik, adik* a járatos. SZABÓ SÁNDOR „A magyar magánhangzóilleszkedés“ cz. (Budapest, 1902) becses értekezése 58. lapján azt írja, hogy ez az alak a következő nyelvjárásokban él: kiskúnsági, szegedvidéki, sárközi, dunamelletti katolikus községek, felsődrávai, alsódrávai, szlavóniai, zemplén-abauji, hernádvidéki, hegyaljai, sajátvölgyi és mátészalkai. Az ő gyűjtése a Nyr. I—XXVIII. kötetéből, valamint BALASSA J. „A magyar nyelvjárások jellemzése és osztályozása“ cz. művéből való. Pótlandók még: *vonogatják* (= *vonogatják*, Eger, Nyr. XVIII. 23), *fordítik* (Nyitra v., Menyhe, Nyr. XXXIII. 392) vö. Abauj, Nyr. XXXIII. 19, Dunántúl, Magyar Nyelvészeti V. 114, Csököly, Somogy megye (vö. Nagy J.: A csökölyi nyelvjárás, Budapest 1910, 16. lap), Csanádapátfalvai nyelvjárás, MNy. V. 208.

Hogyan kell már most magyaroznunk az *adi, adik, mondi, mondik*-féle alakokat? BALASSA J. „A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése“ cz. művében azt mondja (l. 137), hogy ezekben az alakokban e nyelvjárások *-ja* ragjukat *i*-re változtatták. Hasonlóra gondol a TMNy. szerzője is, l. 608. lap és SIMONYI, Az analogia hat. 7, 8: *mondja*-ból *mondi*. SZABÓ SÁNDOR megfentebb idézett dolgozatában azt írja (l. 58), hogy az *adja, mondja*-féle mélyhangú alakokban „a *j* hatása alatt (a *ja*) magashangúvá, még pedig a magashangúak analogiájára *i*-vé, illetőleg *-ik-ké*“ lett.

Azt tartom, hogy egyetlen olyan nézet sem helyes, a mely az *adi — adik, mondi — mondik*-féle alakok magyarázatában *adja, mondja* alakokból indul ki. Nem pedig abból az egyszerű okból, mert a magyarban se szókezdő, se szótagkezdő *ja-* (vagy *já-*)ból egyetlen egy esetben se lett vagy lesz *-i*. Erről bővebben a *verje > verje* (= *veri*)-féle alakok tárgyalásánál szólok, itt

csak annyit említek, hogy a magyarban szókezdő *jo*-ból fejlődhet *ji*, ebből *i*, majd az *i*-ből *ë* (vö. *jonkább* > *inkább* > *énkább*, *jorg*- > *irg*(alom) > *ërgalom*, l. MNy. VII. 410 és itt lejjebb). Ha tehát az *adja*, *mondja*-féle alakoknak volna **adjo*, **mondjo* alakváltozata, a mi lehetséges, akkor talán meg lehetne engedni, hogy szóbelsei magyar *-jo* is lehetne *i*-vé s ebből *ë*. Hogy ez mennyire ellenkezik mindazzal, a mit az *adi* — *adik*, *mondi* — *mondik*-féle alakokról positive tudunk, azt csak megemlítem, a továbbiakra pedig utalom az olvasót a *verjé* (= *veri*)-féle alakokról mondottakra.

Ha tehát egy *adja* alakból a magyarban szabályos hangtani fejlődéssel nem válhatik *adi*, kérdés, milyen eredetű hát ez az alakváltozat. A felelet megadásához szükségünk van egy kis kitérésre. A kitérés ez:

a) Minden szóvégi nyílt szótagban levő magyar *-ë*-nek akár ragban, akár képzőben, akár szóban forduljon elő, a nyelvjárásokban és a nyelvmélekekben van *-i*-s fejlődött alakváltozata. Ilyen szóvégi zárt *-ë* van az alanyi ragozású jelentő mód elbeszélő és mult egyes harmadik személyében, a *külde*, *küldte* alakokban. ez van a feltételes *ülne* alakban. Ugyanez a zárt *ë* van a birtokos ragozás *szereteté*, *élete*-féle alakjaiban. A mai irodalmi nyelvben és sok nyelvjárásban itt nyílt az *-e*, de hogy ez *-ë*-ből fejlődött, ahhoz kétség nem fér. A Bécsi és MünchC. nem egyszerű jelzi is a zártságot (vö. BécsiC. Jud. VII. 6, mēdōn *kerengene* stb.). A zártságot *e* jelzésen és a nyelvjárásokon kívül többek közt az is bizonyítja, hogy *ü*-vel vagy *ö*-vel hangzó szótag után a fenti esetekben az *-ë*ből ajakhangú illeszkedéssel *-ö* lesz, tehát *küldö* (= *külde*), *küldtö* (= *küldte*), *ülnö* (= *ülne*), *ökrö* (= *ökre*). Ez a sajáttság sok nyelvmélekben (vö. BécsiC., MünchC., BirkC., VitkC., Miskolczi-tör., PozsonyiC., vö. NyK. XXIV. 216, SzékudvC. 361 *idwzulew*, 368 *eluttev*, 374 *wzew*), több nyomtatványban (ZOLNAI, Nyelvmé. 112 szerint Zvonaricsban | Dávid Ferencz műveiben l. erről lejjebb) s ma is több nyelvjárásban megvan (vö. göcseji nyelvj. Nyr. XXIII. 257, rábavidéki, őrségi, l. ZOLNAI Nyelvmé. 112, SIMONYI, MNy.² 150, Ung. Spr. 139, Kisküküllő-megyei nyelvj. HORGER A. NyFüz. XIII. 31: *közöpö*, toroczkói csángó? l. PÁLFI MÁRTON: Dávid Ferencz Művei I. Rövid magyarázat 108: *öszvö*, palóczság? SZABÓ S.: A magyar magánhangzó-illeszkedés 62). Hogy itt az *-ö* < *-ë*-ből lett, bizonyítja az is. hogy *ü* utáni szóvégi nyílt *-e*ből soha se lesz *-ö*. Ennek biztos

példája a *füge* szó, a mely a BécsiC.-ben kivétel nélkül így fordul elő: *füge* (vö. BécsiC. Jochel I. 12, II. 22, Naum III. 12, Habak. III. 17, Aggeus II. 20 *füge*, ragozásban uo. Ozyas II. 12 ő *fügeiet*, Zachariás III. 10 ő *fügeiv*, Joch. I. 7 en *fügemet*, Micheas VII. 1 *fügetet*; a MünchC.-ben *fige*, soha sem zárt *e*-vel, vö. MünchC. Máté VII. 16, XXI. 19, XXIV. 32, Márk XI. 13, 21, XIII. 28, Luk. VI. 44, XIII. 6, Ján. I. 48, 50).*

Az a nevezetes már most, hogy a fentebbi esetekben a szóvégi zárt *-ë*-ből *-i* is lesz a nyelvelmékekben és a nyelvjárásokban, ime a példák:

Elbeszélő mult alanyi rag. egyes harmadik sz.: ÉrdyC. 436 Nagy sok vytezöket kylde . . . Annal ees tebbet *kyldy*. uo. 509 *fleel gly* özweerere . . . *fleel yle* lowa hathara, uo. 513 *fleel gly* esmeg . . . hataara (vö. a *fej*sze szó *fejzy* alakját az Érdy- és JordC.-ben, l. NySz. és JordC. 361, 527, ÉrdyC. 349, *fejzyye* 578 és székely *fészí* KRIZA, Vadrózsák 554).

Mult tárgyas rag. egyes harmadik sz.: JordC. 241 Kyczoda az ember ky wy felet veth ew maganak es meegh haza nem *vytty*? ÉrdyC. 154 es elween paradyczomban *vitty* ewtet wr lsten; e példákra vö. még moldvai csángó: *elkültin*, *betettin* (= elküldte, betette) Nyr. XXX. 112 (l. Nyr. XXXI. 5 is), csanádapátfalvai nyelvjárás: *vittin* vagy *vittin*, *beszéliin* v. *beszeltin* (ma alanyi rag?) l. MNy. V. 209 és SZINNYEI, NyK. XXXIII. 260. Ilyen *-n*-re végződő alakokat a nyelvelmékekből is idézhetek: TelekiC. 131 vr *yhlen*, uo. 353 ez ygeket *mondyan* vala; EhrC. 41 *felelen* íráshiba *felelne* helyett, a latinban *respondere*t van.

Feltételes mód alanyi rag.: ÉrdyC. 435 Egyzer gondolattya oseek hogy oly kyralt *keresny* kyneel, uo. 365 *enghedny*, JordC. 500 Es mykoron *ylny* (TOLDY F. *e*-t tett zárójelbe).

Birtokos ragozású *szeretete*, *élete* h. *szereteti*, *életi*. A harmadik személyű egy birtokos egy birtoknak *-i* ragja a magas hangú szavakban már a legrégibb nyelvelmékektől fogva kimutatható (l. TMNy. 709, és vö. EhrC. 81 *termeszety zerenet*, 125 *elety miat* stb., DöbrC. 465 *törj* = *töre*, ÉrdyC. 641 *zeretety*

* Egyik felolvasásomban (l. MNy. VIII. 583), a mely a magyar *é*-hangokról szólt, azt bizonyítottam, hogy a nyílt végszótagban álló irodalmi mai nyílt *-e*, ha *-a*-ból illeszkedés útján keletkezett, sem nyelvjárásokban, sem nyelvelmékekben soha se hangzik *-ë*-nek, ilyenek: *mise* (alakv. *müse* Nyr. XXX. 61): lat. *missa*, *szērēncse*: szláv *srěča* stb.; ilyen *fige* is vel. ol. *figa*-ból, l. MNy. VI. 114.

stb., MünchC. naptári rész szept. 8 M . . . zúleteti), s sok nyelvjárásban van meg ma is. Szerintem ez az *i* *ë*-ből (esetleg *í*-ből, l. lejjebb) fejlődött (vö. MELICH, Calepinus szót. VI. lap).

b) Ha a mai magyar nyelvben egy szó, rag vagy képző nyílt szótagbéli *-i*-be végződik, ez az *i* vagy *ë*-ből lett vagy pedig olyan *í*-ből, a mely *é*-ből való. Minthogy az *ë* is eredetibb *-é*-ből való, itt tulajdonképp eredetileg egy hangnak, egy *ë*-vel kezdődő diphtongusnak különböző nyelvjárásokban való fejlődésével van dolgunk. A fejlődést megérteti velünk az a törvényszerű folyamat, mely szerint nyelvünkben a nyílt végszótagban álló rövid magánhangzók eltűntek, a hosszúak megrövidültek s a diphtongusok hosszúakká lettek (l. MNy. VI. 158). Itt van pl. a főnévi igenévképző *-ni*. Ez a *-ni* a nyelvjárások egy részében eredhet régebbi magyar *-ní*-ből (s ez *-né*-ből, vö. SYLVESTER Újtest. I. 20 *nizni* fogtok), a nyelvjárások más részében régebbi magyar *-nē*-ből (s ez *-né*-ből, vö. EhrC. 42 zokta uala: meg *keresne*, ÉrdyC. 393 *mcenne*, DebrC. 255 Merezködöm *mondanem*, olv. *mondanēm*, illeszkedéssel mai *mondanom*, DöbrC. 515 Jóh III. 8: kik kezdek leviatant *ebrezteneiek* = qui parati sunt suscitare Leviathan, olv. *ébrēszenē-j-ēk*, ez olv.-ra vö. DöbrC. 391 *vetniiek*, olv. *vetni-j-ēk*, l. MNy. VIII. 149). Ilyen eredetű szerintem a *ki* és a *mi* (vö. *mēly* és *me* MTsz., *me* nemew KeszthC. 442, 443, SzékudvC. 334, TelekiC. 302 *menemő*, uo. 328 *akar menemy*, uo. 336 *akarmenemő*, *mēnt* > *mínt*, *mēnnyi* stb.) kérdő névmás is (vö. EhrC. 17 *senketh*, ÉrsC. 71 *keben*). Lásd NyK. XXVI. 126. Ilyen a kérdő *-ē?*, a felszólító módban használni szokott *-szē* (*adsza* > *adszē*), a tiltó *nē*, a melyek mind előfordulnak *-i* (l. Sylv., Döbr., TelekiC. 254, LobkC.), *-szi* (CzF.), *ni* (vö. NySz.) alakban is.

c) Van már most a magyarban egy olyan jelenség, amelyre bizton lehet építeni, s ez a következő: Ha egy szóhoz valamely képző vagy rag a nyelvemlékekben, nyelvjárásokban illeszkedés nélkül is járulhat, illetőleg járul, akkor mindig az illeszkedés nélküli alak az eredetibb. Tudja ezt a törvényt minden magyar nyelvész, de csak addig, a míg a *-ben* (*a*), *-hoz* (*ë*, *o*), *-nál* (*é* nyílt), *-nek* (*a*), *-szēr* (*ö*, *o*), *-vé* (*á*), *-vel* (*a*) ragokról (l. még SZABÓ S.: A magyar magánhangzók illeszkedése 52—63), s a *-ség* (*á*), *-szerű* képzőről van szó. Pedig ugyanez az eset van a következő ragos, képzős és összetételes esetekben: *-szē* (alakv. *-szi*, illeszkedéssel *-sza*: vö. *adsze*, *lassatoksze*, *gondoljátoksze* stb. l.

NyK. XI. 379), *-él* (ebből *-ül ~ -öl*, illeszkedéssel: *ól: urel, orél*, DebrC. 466. 468 stb., *társél, -rél ~ -ról. -ról*: mai *ül, -ül rag*),* *-*él ~ -il* igeképző (ebből *ül*, illeszk. *-ül*, illetőleg *-öl ~ -ól*, vö. ÉrdyC. 199 *gyógylnak* és vö. Szabó S., A magyar magánh. ill. 66), *-ven* (illeszk. *-van*, vö. DöbrC. 362 *nyolevent*: nyolevanat) stb.

Hogy az *adi, mondí*-féle alakok megfejtésében egy lépéssel közelebb jussunk, azt mondom, hogy ugyanez az eset van az alanyi ragozású feltételes *írnék*, az elbeszélő *írek* alakjában és az ikes *távoznékban*. Az *írnék* ma sok nyelvjárásban illeszkedéssel *írnák* (l. TMNy. 630, Szabó S. i. h. 67, NyFüz. 16: 8, 57: 23, MNy. V. 208 stb.) s nincs benne kétség, hogy újabb fejlemény. Az *írek* illeszkedéssel csak az EhrC.-ben fordul elő (vö. pl. 45. lap: Attyam *hullak* tegedett volna . . . Es . . . *latek* — a velencei kiadás latinjában 94. b. lap: *Pater audiui te loquentem* stb.), nyelvjárásokból nincs rá adatunk.** Mármint azt állítom, hogy az elbeszélő multban és a feltételes módban eredetileg csak magashangú időjel + rag volt, a mely a mélyhangú igékben csak idő folytán illeszkedett, illetőleg teljesen ma se illeszkedett. Még pedig minden személyben és számban. A ragozás tehát valaha így volt:

vernék	verék	írnék (> írának)	írek (> irák)
vernél	verél	*írnél (> ír nál)	*írel (> irál)
vernē	verē	*írnē (> ír na)	*írē (> ir a)
stb.	stb.	stb.	stb.

E nézetemet támogassa az, hogy a nyelvelmékekben *íre* (= *í ra*, *er schrieb*)-féle alak tényleg előkerül, ime a hely: ÉrdyC. 510: ottan el változeek ew termeezetyben meg *tyztvole* (az eredeti kéziratban: *meg týzlvole*), LázárC. 78 *kerne* *vale*.

Eredetibb alak a mai föltéteteles ikes *távoznék*, *csudálkoznék* stb. Ez a nyelvelmékekben így kerül elő: DöbrC. 450 Márk XV. 5: *vö* *hög* *évdalkodneiek* az ispan, no. 422 *zent* *lelek* . . . *ki távozniek* (olv. *távozní-ek*) stb., TelekiC. 7 *adatneiek* stb., l. még TMNy. 602. Illeszkedéssel *látatnékből* *látatnák*, vö. TelekiC. 127—128 *kinec* *husa* . . . *látatnac* *vala* *neuekódni*. Hasonlóan

* Hogy a mai *-ül ~ -öl* rag eredetileg *-él*, ezt előttem Mészöly Gedeon említette, s én gondolatát helyesnek tartom. Az *-it ojt ~ őjt* < *ejt* < *ét-ből*, *-int* (hosszint, kacsint stb.) eredetibb *ont-ból*, ezek tehát nem idevalók.

** Az *-ékony* (*ē*) képző az ilyenekben: *hajlékony*, *mulékony* stb. lehetne elbeszélő mult + helyhatározói *-n* eredetű, vö. *folyton-foly* Nyr. XXXVII. 324. Más idetartozó dolgokról l. a III. részt.

eredetibb alakok: CzéhC. 163 *wannek*, ÉrdyC. 655 *talalanek*, DöbrC. 45 *önék*. és *imatkozának* stb., népnyelvi: *várnájik*, *ellop-nájik*, *megtudnájék* l. SZINNYEI, NyH.⁴ 120, Nyr. VII. 420, MNyvt. V. 116, NyelvFüz. XLVIII. 28.

A mit a feltételestről és az elbeszélő multról állítottam, ugyan-azt vallom a felszólítóról (erről részletesen a III. főrészben) és a jelentő mód mult idejéről. Szerintem eredetibb alak **írjek*. (= mai *írjak*), **írjén* (= mai *írjon*), **irtő* (= mai *írta*) stb. Az illeszkedett alakok későbbiek. Ennek igazolására felhozom az ilyen népnyelvi adatokat: *hoztin* és *hoztín*, *hozzin* és *hozzín* (Csanádapátfalva. MNy. V. 209), *oszté*, *agye* (= osztja, adja. Menyhe, Nyitra m., Nyr. XXXIII. 392, NyFüz. XX. 13, erről lásd lejjebb), régi nyelvből: TelekiC. 25 ne *galasztassem meg*, LázárC. 152 *zomihozyek* stb.

Az *adi*, *mondi*, *adik*, *mondik*-féle alakok megfejtésére idézem még a birtokos személyragozást. Vannak nyelvjárások, a melyekben ilyen alakok vannak: *okossági* = okossága, *gondi* = gondja, *lovi* = lova, *lábi* = lába stb. (l. Szabó S. id. mű 60, SZINNYEI, NyH.⁴ 109), s ennek megfelelően a többesben: *házik* = házuk, *lovik* = lovuk stb. (vö. uo. és TMNy. 715). Ez az *-ik** vagy *ék*-ből vagy pedig *-ük*-ből ered, de semmiesetre sem *-jik*-ből. A *-jik* alak, a mely újabb, vagy *-jék*-ből vagy *-jük*-ből való. Minthogy a nyelvelékekben és nyelvjárásokban előforduló szóvégi nyílt szótagú *-i* kétségtelenül *-é*-ből (esetleg *-ő*-ből) fejlődött, biztos dolog az is, hogy a birtokos ragozásban is a harmadik személyű birtokos eredetibb ragja az *-é*, a mely eredetileg mélyhangú szóhoz is járulhatott, vö. LázárC. 210 *vre* (= értsd u r a).**

A kifejtettek alapján már most azt állítom, hogy az *adi*, *adik*, *mondi*, *mondik*-féle alakok az eredetibb ragozást mutatják. Ez alakok vagy egy régibb *adē*, *adēk* < *adēk*, *mondē*, *mondēk* < *mondēk*-ből fejlődtek, vagy pedig személyragjuk a *veri*, *verik*-féle magashangúakból vonódott át. Semmi szín alatt sem kelet-

* Tudvalevő dolog, hogy ez az *-ik* van az ilyenekben: *egyik*, *másik*, *harmadik*, *melyik* stb. Ez az *-ik* *-ék*-ből vagy *-ük*-ből való, vö. DöbrC. 369 Ez haromnak *mell'ik* . . . ÉrsC. 569 *egyek* epystolayaban, l. TMNy. 716 és DöbrC. 365 mert en apostoloknak *kyssebe* vagók, uo. 453 *maria* az *kissebbe*; LobC. 24 *kyknek harma*, DöbrC. 426 *minde*, TelekiC. 43 *egye* stb.

** A mai *Szabadi* helynevekben levő *-i* birtokos személyrag *-é* helyett, ma *Szabadja* volna, vö. hogy Szentkirályszabadja a nép közt ma is *Szabadi*.

kezhett az *adi*, *mondi*, a mai *adja*, *mondja* alakból, mert ez a magyar hangfejlődés szerint lehetetlen megfelelés.

A kétféle lehetőség közül szerintem az első a valószínű. Szűcs István közli Nyitra megyéből Menyhéről *osztó* (= osztja) alakot is (l. Nyr. XXXIII. 392, Nyfűz. XX. 13). Ha ez nem sajtóhiba *osztye* = *osztje* (osztja) helyett (l. erről lejjebb), akkor az *adi*, *mondi*-féle alakok egykor *adi*, *mondi* alakban voltak meg, a melyből részint *adi*, *mondi* részint illeszkedéssel jelentő mód jelenidejű tárgyas egyes harmadik személy **ada*, **monda* fejlődhetett. Hogy a nyelvmemlékekben van-e *adi*, *mondi* alak, nem merném biztosan állítani. Talán ilyen az EhrC. 113. lapján ez: *kewnezeseneu epeyty es fordoyty*, de lehet ez íráshiba is *fordoytya* helyett. Erre nézve vö. az EhrC. következő helyeit: 93 *mykoron halynala*, 94 *mykoron halynuala*, 100 Akarom hogy ew meg meneze es *agy* nektek (itt *agy* felszólító, s nyilvánvaló hiba *agya* = *adja* helyett), ugyanígy TelekiC. 35 *irg?* = *írja*. Nagyobb határozottsággal merném állítani, hogy van nem egy olyan jelenidejű tárgyas *monda*, *ada*, a mely írott alakjában alanyi ragozású elbeszélő multnak látszik, valójában pedig tárgyas jelen idő. Természetes, nem ilyen alakokra gondolok, mint *valla* (vö. ÉrsekújvC. 536 *walla* = *vallja*) stb., mert hiszen ezek egy régibb *vallja* (olv. *vallya*)-ból szabályos újabb fejlődések és sok nyelvmemlékben és nyelvjárásban megtalálhatók.* Ha azonban illet olvasok: ÉrsC. 575 *errwl monda* az *wr ysten zent Jeremias . . . zaya által . . . wr ysten mongya* stb. helyett; vagy illet: TelekiC. 246 *elbochiata embernek fya* az *w angelit* = MünchC. Máté XXIV. 31 *ereztí ő angalit*, hajlandó vagyok egy tárgyas ragozású jelenidejű *mondí*, *elbocsáté* alakból illeszkedéssel keletkezett *monda* (= *mondja*), *elbocsáta* (= *elbocsátja*) alakot az idézetben látni. Mindazonáltal ilyen alakok kimutatása csak akkor lehetséges, ha megvan az idézet latin eredetije is. Hogy azonban ilyen alakoknak kellett lenni, az kétségtelen. Ilyen kétségtelen adat szerintem a régi *Bornemisza* (l. OklSz., NySz.), amely egy régibb tárgyas **Bornemiszi* mása, míg a mai *Bornemissza* az újabb eredetű *Bornemiszből* való. (Másképp SZINYEI NyH.¹ 78) Sőt a mai *mondja*

* A *j* hatása alatt *l*-ből keletkezett *ly*-ből sok nyelvmemlékben *-lt-* pl. BécsiC. Dan. III. 18 *bečölluc*, JordC. 107 *be nyellen*, uo. 479 *nyállal* meg Népnyelvi *valla*, *vallon* (= *vallja*, *valljon*)-ra vö. MNyelvészet II. 405, 407. V. 81, 87, 114 stb., BUDENZ-Album 166. Nyr. XX. 173 stb.

alakoknak keletkezésében e tárgyi ragozású jelenidejű *mondí* → *monda* alakoknak kis részük is lehetett, a mennyiben az alanyi praeteritummal összeesvén, a nyelv az egyforma alakok differenciálására törekedett.

Az *adja*, *mondja* alakoknak *adi*, *mondi* változata tárgyalásában szólnunk kell még az *adítok*, *adítokról*. A jelentő mód tárgyas ragozású jelen idő többes második személyének ez alakváltozatára adataink vannak Somogy megyéből, Szlavóniából és Abaújtorna megyéből (I. BALASSA, Magy. nyelvj. jell. 137, TMNy. 615, Nyr. XXIII. 260–262, XXXIII. 19, SZARÓ I. id. mű 60). Minthogy ez alakok csak ott fordulnak elő, a hol *adi*, *mondi*, *adik*, *mondik* járja, megfejtésük a fentebbiekben adva van. Ezek az alakok vagy megőrzött régiségek (igy *adítok* = *adétok-ból), a hol az *i* az *adi*, *adik* hatása alatt rövidült meg, vagy pedig a magashangú *veri*, *veritek*, *verikből* egyszerű átvonások. Mi az elsőt tartjuk valószínűbbnek, s az alakokról még szólni fogunk.

Ha már most az *adja*, *mondja* alakokból nem valhatott *adi*, *mondi*, kérdés, minő a viszony a *veri*, *verik* és a ma is járatos *verje* (= *veri*), *verjék* (= *verik*) közt.

A magashangú igék tárgyas jelentő mód jelenidejének egyes és többes harmadik személye ugyanis sok nyelvjárásban az irodalmi *veri*, *verik* helyett *verje*, *verjék* alakban használatos. Ilyen alakok a következő nyelvjárásokban vannak: Szlavónia, Alsó-drávai nyelvj., Ormánság, Baranya-Özd, Mohács, Göcsej, Nyitra-megye: Menyhe, Vác, Halas, Zemplénmegye: Hegyköz, Alsó-fehértómegye I. BALASSA, Magy. nyelvj. 54, 57 Nyr. V. 64, XIV. 214, XV. 503, XXIII. 260–262, XXV. 349, XXVII. 209, XXXIII. 393, BUDENZ-Albini 166, MNyelvészet I. 222, V. 114, Nyelvfüz. IX. 31, JÁSZAY PÁL: München. kiadása IX. lap.* Ez irodalomból gyűjtött adataim ezek:

-*t*-végű igék: *híntye*, *illettye*, *kiégyettye*, *nevettye*, *szerettye*, *tehettye* -- *híntyék*, *szerettyék*, *szerettyék*, *ütjék*;

-*d*-végűek: *elkezdye*, *engedgye*, *megengedgyék*, *szögyék*;

-*sz*-végűek: *cselekessze*, *essze* (alakv. *össze* = *eszi*), *híssze*, *tessze* (alakv. *tössze*), *ressze* (alakv. *rössze*), *rissze*, *összék* (= *eszik*), *tösszék* (= *teszik*), *rösszék*: *tesszék* (= *fesszük*?, Göcsej, MNyelvészet I. 220):

* Lásd még lejjebb az összeállítást a felszólító = jelentő módnál.

-z-végűek: *kötözzük, mögnizzük*;

-l-végűek: *böcsüje, izlelje meszéje, izleljék, rösteljék*;

-r-végűek: *ösmérje* (= ismeri), *körje* (= kéri), *keverje, merje, megverje, keverjék, merjék, verjék*.

-j-végűek: *fejje, fejjék*.

Az a kérdés, hogy ezeket a népnyelvi adatokat hogyan kell magyaráznunk? Erre nézve határozott választ csakis BALASSA JÓZSEFTŐL olvastam (l. Nyr. XVI. 503), a ki szerint ezek „teljesebb alakok”. Hogy SIMONYI vagy SZINNYEI ez alakokról mit tart, arra műveikből nem tudok határozott feleletet idézni. Abból, a hogyan ők a HUNFALVY-BUDENZ-féle felfogás értelmében a mai *veri* alakot egy eredetibb *verī < *verē*-ből, s ezt egy régibb *verjē* (így SIMONYI, TMNy. 608, MNyelv. 397, Ung. Spr. 252, l. fentebb *füriscite* alatt), illetőleg egy régibb *verĭ alakból (így SZINNYEI NYIL. 120, s ezt *verē-jē < *verē-jē < *verē-jĕ-jē-ből) magyarázzák, arra lehetne következtetni, hogy a népnyelvi *verje* (= veri) szerintük talán eredetibb alak. De ezt nem merem róluk állítani, mert műveikből idevonatkozólag nem tudok megfelelő helyet idézni.

A következő sorokban már most arra keresek feleletet, lehet-e a *verje* a mai *veri* valamilyen megelőzője, más szóval eredetibb alak-e ez, a melyből a *veri* fejlődése megérthető, vagy nem.

Nyelvészeti irodalmunkban többször találkoztam azzal a gondolattal, hogy a magyarban a *j* a rákövetkező magánhangzóra valamilyen hasonító hatással van, így SIMONYINÁL (l. TMNy. 608, 716), SZABÓ S.-NÁL (Magyar magánh. illeszk. 60). Ezt a gondolatot rendszeren a *jonkább* > *inkább* szóval szokták bizonyítani. Már most azt állítom, hogy a magyarban se szókezdő, se szóbelsei *j*-nek az utána következő magánhangzóra olyan hasonító hatása, hogy a hangszint megváltoztassa, nincsen. Egy szókezdő, szóbelsei magyar *ja-*, *já-* (vö. *jargal* ~ *nyargal*, *járás*, *jár*, *ját-szik*, *hurján*), *je-*, *jé-* (nyílt *e*-vel, vö. *jegy*, *jel*, *jere*, *jég*, *pörje**), *jü-* (ebben *jē-ü* > *jü* > *jő*; *verjün*), *jó-* (vö. *jő-*, *józan***), *jü-*, *jú-* (vö. *jut*, *borjú*) a *j* hatása alatt sohasem változtatja meg magánhangzója hangszínét.

Szinte hallom az ellenvetést. Hát a *jonkább* > *inkább*, *jorg-*

* A szláv jövevényszók közül azok, melyekben a szlávban is *-je* a szóvég, pl. *pörje-fű*, *pecsenye*, nyelvünkben minden nyelvműlékben és nyelvjárásban kivétel nélkül nyílt *e*-vel vannak meg.

** Az első szótagbeli magyar *ó*, *ö* diphthongikus eredetű.

(vö. HB. *iorgossun*) = *irg-* (vö. *irgalom* l. MNy. VII. 410) és más idevaló példák nem bizonyítják-e, hogy a *j* hatása alatt az *o*-ból *i* lesz. Hát erre azt felelem, hogy nem. Nem pedig azért, mert a magyarban előszótagbeli *o*-ból bármilyen mássalhangzó után válhatik *i*. Íme néhány példa: régi magy. *porit*: ma *pirít*, régi magy. *bombózní*: ma *bímbózní* (vö. DöbrC. 475 *bomboztak*, 482 *bomboznak* stb.), régi magy. *gyoronní*: később *gyíronni*, régi magy. *gyolkos* (= *gyalkos*): ma *gyilkos*, régi magy. *Soklós*: ma *Siklós*, régi magy. *szovárvány*: ma *szivárvány*, *szoros* = *szíros*? DöbrC. 422, *rongyból* *rongyó = *ringyó* stb., stb. Ez *o* = *i* változással ezúttal bővebben nem foglalkozom,* de állítom, hogy *o* változás szabályossága a magánhangzó előtt álló mássalhangzótól független, és szó elején épp oly gyakori, mint szó belsejében, vö. például *párdicz* (BécsiC. Dán. VII. 6; *pardícnak* DöbrC. 477) < *párdoczból*, *ronyigó* < *vonogó*, *ronyogó*, *alamizsna* < *alamozsna*, *abroncs* < *abrincs* stb. Minthogy olyan szavakban, a hol az első szótagban állandóan *u* vagy *a* van, nem észlelhető, azt kell mondanunk, hogy az ilyenek, mint *csikló* (: csukló), *csiport* (: csoport, csuport), *ih* (: juh, joh), *ihar* (: juhar) stb., nem az *u*-val, hanem a régebbi, az *o*-val hangzó alakból lettek *i*-s alakúakká (hibásan NyK. XXV. 279, Szabó. id. m. 18 stb.).

A m. *jonkábból* is előbb *jinkább lett, ugyanigy *jorgból*, *johból* előbb **jirg-*, *jih lett s ebből alakult a mai *irg-* (vö. *irgalom*), *ih* stb.** Hogy a régi magyarban *ji-* szókezdet volt, arra idézem az *iszik* ige ilyen írott alakjait: DöbrC. 314 *yizik* (olv. *izsik*), DöbrC. 446 Es mind *yionak* (olv. *izónak*), JordC. 331 *yioth vala* (olv. *izot vala*) stb. és l. NySz. Hogy az *iszik* a magyarban valaha *jő-* kezdetű volt, az finn-ugor megfelelőiből (vö. finn *juo-* stb.) kikövetkeztethető. Szókezdő magy. *jő*-ből is válhatott *ji-* s ebből *i*, erre példa a *jönni* ige régi nyelvi *jivē* = *ivē* elbeszélő multja, ebből *jivē, a mire l. NySz. A mai magy. szókezdő *i-* eredhet tehát régibb magy. *jő*-ből, *jē*-ből és *ji*-ből, ez ntöbbira l. WICHMANN Gy., MNy. VIII. 323 finn-ug. *ji-* = m. *i-*.

* Azt a magyarázatot, a melyet e változásról SIMONYI ZSIGMOND nyújt, l. Nyr. XXXVIII. 289—298, elfogadhatatlannak tartom. Nem osztozom Szabó S. (Magy. magánhangzóill. 15—18. lapján olvasható) véleményében sem. Lásd még Gombocz, Bulg.-t Lehnw. 144.

** Nem volna lehetetlen a török eredetű *ir*, *iró*, *tíló* stb. szavakat (l. Gombocz, Bulg.-t. Lehnw. 144) egy régibb m. *jir*, *jirag*, *tíla* stb.-ből származtatni, a hol az *i* hanghelyettesítéssel tör. *iz*-nek felel meg. Szerintem a magyarban a történeti korban mélyhangú *i* nem volt.

A tapasztalat már most azt mutatja, hogy szókezdő m. j-nyomtalanul el is tűnhetik, sőt hogy a *ji-* kezdetnél kivétel nélkül el is tűnt. Íme a példák: *jártónyi* ~ *ártányi*, *jegyző* ~ *edző*, *jegőnye* ~ *egőnye*, *jőrcze* ~ *őrczike* MTsz. és fentebb l. a *ji-* eseteket.

Az a nevezetes már most, hogy ilyen példákat szóbelsei helyzetben a régi nyelvből is tudunk közölni. Íme az esetek:

ÉrsekújvC. 345: hogy *teure* ellensegedeth (nyilván *törje*, a mely vagy **törre* alakon keresztül lett *töre*, vagy a *j* nyomtalan eltűnésével. l. lejjebb) |

Vulg. Ján. XV. 7: quodcumque volueritis *petetis*, et fiet vobis = MünchC. 204 valamiflekett akarandotoc *kérietec* es lezen tūectec, DöbrC. 415 valamit akarandotok *keriték* es lezen nektek, JordC. 681 vala myt akarandotok, *keerytek*, es megh lezen ty nektek. Hogy itt a *kériték* (= keriték, keerytek) nem íráshiba, arra fölhozom, hogy ilyen alakok másutt is előfordulnak. Így a Németújvári Glosszában ez van: 207. lap: ne *vetkezytek* — non scandalizemini,* *emlekezytek* — reminiscamini (l. FRÉJÉRPATAKY L. kiadását, Budapest, 1883). SZALKAI LÁSZLÓ glosszái közt is ezt olvassuk: *verytek* — percutite (így, l. DOMANOVSKY SÁNDOR kiadását a pozsonyi m. kir. főreáliskola 1900—1901. évi értesítőjében, 17. lap, hibásan kiadva SZAMOTA I., NyK. XXV. 458, vö. SZALKAINÁL ō *firynek* = viro, NyK. XXV. 457) | TelekiC. 256: *emelytek* fel a ty feye(tek) stb.

Ezek az adatok szerintem így keletkeztek: *kérjétekből* **kérjitek* > *kériték*, vagy így: *kérjétekből* *kérétek* > *kériték*. Hogy a *-je-* zárt *ē*-vel volt, arra vö. főntebb a MünchC. *kérietec* adatát, továbbá a régi nyelvből és a népnyelvből ilyeneket: *uimaggonoc* IIB., *aggyonak* LányiC. 142, *mongyonak* LányiC. 34, 143, 144, *allyonok* LányiC. 135 stb., *lássotok*, *üssötök* NyFüz. X. 12, 15 stb. (l. a III. főrészben is). Hogy a fönti magyarázatok mindegyike helyes lehet, arra fölhozom, hogy a régi magyar *jöni* (< *jēni* ~ *jōni*), mai magy. *jönni* fölszólitója többes második személye a nyelvemlékekben sokszor a *ídietek* (= *jőjétek* DöbrC. 380, 391, 393 stb.), *ídiúetek* (= *jőjjétek*) mellett így is előfordul: *jörvéték* ~ *jévéték* (írott alakjait l. NySz.), *jüvéték*, s ez ebből fejlődött: **jő(ē, ū)njétek* (Másképp magyarázza SIMONYI, TMNy. 237, NyK.

* A Bud. Glosszában e hely így van: ne *vetkezyetekh*, lásd SZILÁDY Á. Serm. dom.

XIII. 148). A *jövel* felszólító egyes második személye is így keletkezett e helyett **jövjel* és nem *jöjj el* helyett; vö. még TelekiC. 214 *ióki* = *jöjj ki*, KRIZA, Vadr. 556 *jöön bé*.

A *j*-nek tehát a rákövetkező magánhangzóra olyan hatása, hogy e magánhangzó hangszínét megváltoztassa, nincsen. Ha a *j* szó belsejében vagy szó végén mássalhangzó után következik, akkor vele ezek a változások történhetnek:

a) Az előtte levő mássalhangzót abban az esetben, ha nyelvünkben van palatalisált párja, palatalisálja (vö. *t*, *d*, *n*, *l* utáni helyzetben, vö. *akarattya* = *akaratja*, *gondollya* = *gondolja* stb. A megnyúlt mássalhangzó esetleg megrövidül vagy depalatalisálódik: *gondulla* = *gondolja* stb.),

b) Az előtte levő mássalhangzót „assimilálja” (vö. *h*, *s*, *sz*, *z* + *j*, *t* + *j* > *ss*, *cscs*, *r* + *j* > *rr*, ez utóbbi esetre példák *csavarron* lásd Nyr. XXVIII. 492 | JordC. 873 *keerre* = *kérje*, Vulgata: *petat*; a többi esetre: vö. meg *fordoh'a* DöbrC. 397 *musia*: *mossa*, *ronzia*: *vonza*, *ostorozia*: *ostorozza*, *lássa*, *taníttsa* stb.). A hosszú mássalhangzó esetleg megrövidül (vö. ne *lármázotak* Nyr. XVII. 316, talán ebből *lármázzotak* stb.),

c) A *j* bizonyos feltételekkel *gy*-vé, vagy *ny*-nyé ~ *ty*-vé lesz (vö. *varjú*: *varnyú*, *borjú*: *borgyú*, *bornyú* stb., és ilyeneket is: *lagyatok e* ÉrsC. 352, *bangyok* ÉrsC. 381, *wongya* ÉrsC. 382, *gyászol*, *nyargal*: *yargul* stb.),

d) A szó- vagy szótagvégben levő *j* *í*-ché lesz (lásd NyK. XL 385), vagy esetleg nyom nélkül eltűnik (vö. *szederjfa* ~ *szederfa*, *férjfi* ~ *férfi*, *eperjfa* ~ *eperfa*, *fürj* ~ *für*, *füred* stb.; vö. még a felszólítóban: *vár!* = *várj*, ne *rág!* *kever!* stb. (l. TMNy. 631, Nagykanizsai nyelvjárás, NyFüz. XLVIII. 27, 28 stb.)

Hosszasabban kellett tárgyalnom a magyar nyelvi *j* változásait, hogy a *verjé* (= veri), *verjék* (= verik) alakját tapasztalati alapról megvilágítsam. A mint ugyanis a felszólító *törjé*, *kérjétekből* válhatott *törö*, *kéritek*, ugyanigy alakulhatott a *veri*, *veritek*, *verik* is egy régebbi *verjé*, *verjétek* ~ *verjétek*, *verjék* ~ *verjék* alakokból. A *verjéből* ugyanis részint *verö*, részint *verji* lehetett, s e kettő bármelyikéből származhatott a *veri*. A *verjük* ~ *verük*-nél is azt lehetne mondani, hogy egy *verjék* (többes első személy, ilyen a codexekben előfordul) -ből *verék* > *verik* s ebből *verük* keletkezhetett. Ilyenformán tehát még azt a következtetést is megkísérlelhetné valaki, hogy a *j*-elem a jelentő mód jelen idejének

nemesak a melyhangű (pl. *adja, adjuk, adjátok, adják*), hanem a magashangű alakjaiban is eredetibb s egykor ott megvolt s részben ma is megvan (pl. *verjük*).

Ha valaki a régi elmélet érdekében ezt a mentő kísérletet megtenne, annak kísérlete mindjárt a kezdet kezdetén balul ütne ki, még pedig a következő okokból:

a) A *-j, je* olyan mássalhangzó után, a melynek nyelvünkben palatalisált párja van, tehát *t, d, l, n* után, vagy olyan után, a melynek a *-j*-vel másnemű hasonítás útján keletkezett változása van, tehát *t* után pl. ebben *láss* (alakv. *lás!*) nyomtalanul sohase tűnhetik el. Egy magyar *hintje* (olv. *hint'ë* > *hint'e* = *hinti*), *adje* > *adja* (olv. *ad'd'ë* > *ad'd'a*, vö. Menyhe, Nyitra m. Nyr. XXXIII. 392, NyFüz. XX. 13), *engedje* (olv. *enged'd'ë* > *enged'd'e* = *engedi*), *ízlelje* (olv. *ízlel'l'ë* > *ízlel'l'e* = *ízleli*), *fenje* (olv. *fen'n'ë* > *fen'n'e* = *feni*) stb. alakokból a magyarban nem válhatik *hintë* > *hinti*, *adë* > *adja*, *engedë* > *engedi*, *ízlelë* > *ízleli*, *fenë* > *feni*. A mennyiben itt változások történhetnek, azok a depalatalisatio körébe tartoznak (pl. *ízlel'l'ë*-ből *ízlelle*, így talán lehetséges volna **engeddë* is, vö. szóelején *gyë* > mai magyar *dë* > *de*, *gyümöles* ~ *gyimöles* = régi m. *dimöles* stb.). A *hintje, lüss-féleknél* még ezt a változást sem lehet fejtetni. Csak akkor, ha azt mondanók, hogy *adja, engedje, ízlelje* stb. régibb alakja *ad-ha, enged-he, ízlel-he* stb., azaz ha azt mondanók, hogy itt a *-jü* ~ *ja* eredetibb *-he* ~ *ha* alakjából kell kiindulnunk, csak akkor érthetnők meg a *-h* kiesését a *-t, d* után. Arra ugyanis biztos példáink vannak, hogy a *-h* (eredetibb *ch* ~ *χ*-ből) bizonyos mássalhangzók után el is tűnhetik. Íme néhány példa erre:

-hat, -het képző (régibb m. alak *-cha(o)t* ~ *-chet*, vö. HB. *mulehotia*, EhrC. 73 *mechettuala*): KeszthC. 444 hogy ez nepeth the hozjad *fordoytassam*, no. 449 hogy . . . wnekyc erek kenyer-gesekkel *segeytenessk*, no. 449 kyth ez wylag nem *atath* (értsd a d h a t) stb. Vö. KT. *leyessen, seinthessen, maradhassun, tud-hotiue*.

-hoz (ü, ö) rag (régibb alak *chuz* (ü); vö. HB. *ozchuz*, no. u r o m e chuz): ÉrdyC. 504 az erek meenvey *dychóseejez* . . . meent | DebrC. 20, 74, 133, 170 az *E(e)giha-zoz* stb. Calep.: *feiedelemsegez* l. Melen, Calep. XII. stb. A *-hoz*-ra vö. még ezeket: KeszthC. 423, 432 the *ozyad*, DebrC. 285 ő *iozia*, ÉrdyC. 33 *gozyaa* tartozoo, stb.

-ha = felszólító, jelentő mód *ja*: DöbrC. 338 Ján. XVI. 2:

ki titeket meg ől *aletha* (olv. *álét-ha*) istennek zolgalatot tenni = JordC. 683 ky meg h ől tytoketh, *aloyttya* hogy aldozatot tezen ystennek = Vulg. qui interficit vos: *arbitretur* obsequium se praestare Deo | ÉrsC. 447 de mynt *mutatha* ygasaga (= lehet *mutat-ha*: mutatja) stb. | TelC. 306 ezt el *hagyitha*, u. o. 262 zent mate *irha* meg stb.

-*ha -t-* után: *mostoha* = Murmelliusban négyszer *mostha* és CzF. szerint Mátyusföldön *mosta* (l. MELICH, Szláv. jöv. ered. 32), *rothad-* többször a nyelvemlékekben *rotad-* stb.

A -*h* < *χ* > j alapján próbálhatnók tehát azt magyarázni, hogy *ad-ha*, *lät-hv*, *enged-hē*, *izlel-héből* részint *ada, *lāta, *engedē* > *engedi*, *izlelē* > *izleli* stb., részint *adja*, *lätja*, *engedje*, *izlelje* stb. lett. Ámde e magyarázatnál újabb nehézségek támadnának az *ada, *lāta és a *lāss* alakokkal, úgy hogy ez a mentés sem sikerülne.

b) Halálos csapást mérnek azonban arra a nézetre, a mely az *engedje*, *hintje* (= *engedi*, *hinti*) stb.-féle alakokat eredetibbnek tartja, a következő tények: A -*t*-végű, valamint az -*sz*-szel bővülő *v-tűvű* igék jelentő módja sok nyelvjárásban így van:

taníjjam (= *tanítom*), *vigyem* (= *viszem*), *igyam* (= *iszom*); *egyem* (= *eszem*);

tanúld (= *tanítod*);

taníjja | *szakaszsa* (= *szakasztja*) | *báncsa* (= *bantja*), *éroncsa* (= *elrontja*), *kiálesa* (= *kiáltja*), *tarcsa* (= *tartja*) | *arassa*, *lássa* (= *aratja*, *lätja*), *mondhassa* (= *mondhatja*), *tudhassa* (= *tudhatja*), *üsse* (= *üti*) | *egye* (= *eszi*), *mégigya*, *igya* (= *iszsa*), *vigye* (= *viszi*), *tögye*, *vögye* (= *teszi*, *veszi*);

taníjjuk | *elfelejcsük*, *fejcsük*, *gyüescsük*, *kihajcsuk*, *szaporicscuk*, *töltescük* | *arassuk*, *lássuk*, *süssük*, *szeressük*, *szerethessük*, *üssük*, *vessük* | *fessük* (= *festjük*) | *együk* (alakv. *ögyük* = *eszszük*), *igyuk* (= *iszszuk*), *vegyük* (= *veszszük*), *vigyük* (= *viszszük*), *tegyük* (= *teszszük*), *kivigyük* (= *kiviszszük*);

taníjjátok (= *tanítjátok*) | *tarcsátok* (= *tartjátok*) | *lássátok* (= *lätjátok*), *mutassátok* (= *mutatjátok*) | *egyétek*, *igyátok* (= *eszitek*, *iszszátok*, MNyelvészet V. 351), *vögyétek* (= *veszitek*, Nyr. XXVIII. 70);

taníjják (= *tanítják*) | *gyárcsák* (= *gyártják*), *megigazicscsák* (= *igazítják*), *szólítsák* (= *szólítják*) | *lássák* (= *lätják*), *megrikassák* (= *megrikatják*) | *egyék* (= *eszik*), *igyák* (= *iszszák*), *vigyék* (= *viszik*) stb.

Arról, hogy ezek a jelentő mód funkciójában használt igék alaktanilag mások is, mint felszólító módú alakok lehetnének, még vitatkozni sem lehet. S ezzel kétségtelen ténynyé válik az, hogy a felszólító módot jelentő mód értékben igen is lehet használni. S a mi nevezetes, sok nyelvjárás a felszólítót nemcsak a tárgyias jelentő mód értékében, hanem az alanyi ragozású jelentő mód értékben is használja, ime a példák:

szeressön (= szeret);

kikapjunk (= kikapunk) | *kiteleljünk* (= kitelelünk), *táncozjunk* (= tánczolunk), *üljünk* (= ülünk) | *monggyunk* (= mondunk), *nizelőgygyünk* (= nízeldőünk), *tuggyunk*, *tuggyónk* (= tudunk) | *jőjjünk* (= jövéünk, Nyr. V. 65), *nyűjjünk* (= nyüvéünk? növéünk? Nyr. V. 65) | *ögyjünk* (= eszünk), *igyunk* (= iszunk), *viggyünk* (= viszünk) | *hajcsunk* (= hajtunk), *kerítésünk* (= kerítünk), *száncsunk* (= szántunk) | *arassunk* (= aratunk), *beszélgessünk* (= beszélgetünk), *öhessünk* (= ehetünk), *lehessünk* (= lehetünk), *mehessünk* (= mehetünk).

Az alanyi és tárgyi ragozású felszólítónak jelentő mód értékben való ez a használata igen sok nyelvjárásban van meg; kísérletképen összeállítottam egy jegyzéket arról, hogy mely nyelvjárásokból ismerem. A jegyzék, a mely nem számít teljességre, ez:

Székely nyelvjárások: KRIZA, Vadrózsák 555, 557, Magy. Nyelvészet V. 351—52, VI. 224, 236, Nyr. XXXIII. 514, XXXIV. 192, STEUER, Székely nyelv hangjai 19, SIMONYI, MNyelv I. 221, NyFüz. IX. 25, MNy. V. 310, Halmágy, NyK. XXXI. 390;

Csángó nyelvj.: Nyr. XXX. 114, MNyelvészet V. 345;

Dunántúli nyelvj.: Nyr. XXVII. 70, 209, XXIX. 21, XXX. 278, Nagy I., Csékölyi nyelvjárás 16, Nagykanizsai nyelvj. NyFüz. XLVIII. 28, MNyelvészet V. 115;

Szlavóniai nyelvj.: Nyr. V. 64, 65. XXIII. 261;

Duna-Tisza közti nyelvj.: Nyr. XVI. 504, XXVII. 409;

Palócz nyelvj.: Nyr. XVIII. 22, XX. 173, XXI. 465, XXXIII. 393, Heves m., NyFüz. XVI. 21;

Észak-keleti nyelvj.: Nyr. IX. 204, XII. 508, XXXIII. 19, lásd még BALASSA, Magy. nyelvj. 138.

Azt a tényt, hogy a nép nyelvében felszólító módú alakok járatosak jelentő mód értékben, a kutatók régen észrevették. Az első e téren talán KRIZA JÁNOS volt (I. Vadrózsák 1863. 555., 557. lap).

Megfigyelése helyességét a nyelvtudomány sokáig nem fogadta el. BUDENZ, s nyomában mások, mint fentebb említettem, az *üssük* (= ütjük), *töltsük* (= töltjük)-féle alakokat alaktaniilag is jelentő módú alakoknak tartották s a felszólító mód alakjaival (*üssük*, *töltsük*) való egybeesést véletlen találkozásnak magyarázták.

Az újabb nyelvtudományban talán ZOLNAI GYULA állította első ízben, hogy a fenti jelentő mód használatú *üssük*, *töltsük*-féle alakok morfológiailag felszólító módú alakok (I. Nyr. XVIII. 22 „talán csak felszólító“, XXI. 178 „tisztán felszólító“), de lehetséges, hogy a mult században a 80-as évek táján más is mondta ugyanezt.

Hogy a felszólító mód hogyan helyettesíthette, illetőleg helyettesítheti funkciójában a jelentő módot, azt eddig a szakemberek alaktani összeeséssel magyarázták (I. BALASSA, Nyr. XVI. 504, Magy. nyelvj. 138. I.; SZINNYEI, NyK. XXIII. 459 stb.). Két magyarázat a legfigyelemreméltóbb e téren. Az egyik SZINNYEIÉ, a mely a „Hunfalvy-album“-ban (Budapest 1891. 39–44. lap) jelent meg s a mely a *mondjátok* alak hosszú *á*-járól szól. Ez értekezésről lejjebb szólunk. A másik magyarázat SIMONYIÉ s a TMNy.-ban olvasható (I. 618–619. lap). SIMONYI magyarázatának ez a lényege: Az *-s-* (pl. *musia* = *mossa*), *-z-* (pl. *hozia* = *hozza*), *-sz-* (pl. *hizyek* = *hisszük*)-végű igék közül a mélyhangúak a jelentő és felszólító módban az egyes harmadik személytől fogva egészen, a magashangúak pedig csak részben (?) összeestek, majd különféle alakváltozások folytán megtörtént az egybeesés más mássalhangzón végződő igeöveknél is, így pl. az *-r*-végűeknél (pl. *kérje*, *várja* stb.). Ez egybeesettek analógiájára megtörtént, hogy sok nyelvjárásban a *-t*-végű igék felszólítója (pl. *lássá*, *taníjja*, *tanítsa* stb.) kiszorította a *-t*-végű igék eredeti jelentő módját (pl. *látja*, *tanítja* stb.).

Minthogy az én nézetem szerint a jelentő mód jelen idejének semmiféle alakjában, sem a magashangú, sem a mélyhangú igeéknél nem volt *j* elem, természetes dolog, hogy én SIMONYINAK ezt a magyarázatát nem fogadhatom el. Szerintem a jelentő mód jelen ideje egykor így hangzott: *musë* > *musa* (= *mossa*), *hozë* > *hoza* (= *hozza*), *hizsük* (= *hisszük*), míg ellenben a felszólító ige: *mus-χ-ë*, *hoz-χ-ë*, ebből *mus-j-ë*, *hoz-j-ë* > *musja*, *hozja* > *mossa*, *hozza*. Én tehát a megfejtést másutt keresem.

A felszólító *-j-*je a nyelvtörténeti korban a legtöbb igenél oly

világosan megvolt, hogy a nyelvérték a -j-be, illetőleg a tárgyas harmadik személyben a -jé-be világosan beleérezte a felszólító és a tárgyas functiót, s ezt ragul aztán el is vonhatta. Voltak tehát ilyen felszólítók:

-ht-végű igék: DöbrC. 397 Luk. I. 17 meg *fordoh'a* = Vulg. convertat;

-jt-végű igék: JordC. 614 *ylweczeje*, ÉrdyC. 110 ne *aloya*, ÉrdyC. 57 ky *feyr* (= kifejtse), ÉrdyC. 541 *kezyje* el, ezekhez vö. a mai népnyelvi *taníjja*, *fordíjja* stb. alakokat;

-szl végűek: *szakasz-jé* > *szakaszja*, *ereszjé*, vö. népnyelvi *szakajszu*, SZINNYEI NYH.⁴ 103;

-s, -sz, -sz-végűek: *mosjé* > *mosja*, *kereszjé*, *hozjé* > *hozja*, *szerezjé*, *vonszjé* > *vonszja*, vö. népnyelvi *hujza*, SZINNYEI NYH.⁴ 103;

-r, -g, -k, -b, -p, -m-végűek: *akarjé* > *akarja*, *kérjé*, *fogjé* > *fogja*, *rakjé* > *rakja*, *lopjé* > *lopja*, *szabjé* > *szabja*, *nyomjé* > *nyomja* stb.

E nagyobb számmal szemben voltak:

-d, -l, -n végűek: *engedjé*, *adja* > *adja*, *ízlaljé*, *hízlaljé* > *hízlalja*, *fenjé*, *szánjé* > *szánja* stb. A nyelvérték előtt e palatalisatiós esetekben is világos volt a -jé > -ja functiója, s így ragul könnyen elvonhatta.

-t-végűek egy része: *lássé* > *lássá*, *vessé*, *bántsé* > *bántsa*, *hintsé* stb.

Ha már most mondattanilag, illetőleg lélektanilag adva van a lehetőség, hogy a felszólító mód helyettesítheti functiójában a jelentő mód jelen idejét, mi sem természetesebb, mint hogy a nyelvérték vagy az egész felszólítót minden személyben és számban jelentő mód jelen ideje gyanánt használja, vagy pedig a felszólító egyes alakjai egybekeverednek a jelentő mód jelen idő egyes alakjaival úgy, hogy az egyik személy, pl. *mondom*, *verem* alaktanilag is jelentő mód jelen idő, míg egy másik személy, pl. *mondja*, *várja*, *szabja* stb. alaktanilag fölszólító, functiójában pedig jelentő módú jelen idő is.

Ha a nyelv tisztán a fölszólítót használja a jelentő mód jelen ideje gyanánt, akkor világos a helyzet, így például a *taníjjam*, *tanídd*, *taníjja* stb. esetében. Bonyolultabb a kevert használatnál, például: *látom*, *látod*, *üöm*, *üöd*, *üti*, *ütik*, de: *lássá*, *lássuk*, *lássátok*, *lássák*, *üssük*. Ez a kevert használat van meg a legtöbb nyelvjárásban s ez van meg az irodalmi nyelvben is. Szerintem az irodalmi nyelvben a jelen időben alaktani-

lag jelentőmódú alakok: *mondom, verem, mondod, vered, veri, verik*, míg ellenben funkciójában jelentő, eredetében fölszólító alakok: *mondja, mondjuk, verjük, mondjátok, mondják*.

Ha már most *hintse* (= hinti) mellett egy-egy nyelvjárásban az van, hogy *hintje* (= hinti), ez ugyanolyan eset, mint mikor *lássá* mellett *látja* van; a különbség csak az, hogy az egyik irodalmi nyelvi alak is, míg a másik csak nyelvjárási. Mindkét esetben (*látja, hintje* = jelentő mód jelen idő egyes harmadik személy) a fölszólító *-jē ~ -ja* eleme (= módjel + harmadik személyű névmás) behatolt a *-t*-végű igékbe is, sőt más hangon végződő magashangú igékbe is (vö. *engedje* = engedti).

A *hintje, engedje* stb. (= hinti, engedti)-féle alakok tehát nem eredetibb formák, hanem alakjukra épp úgy fölszólítók, mint a *hogy* fölszólítók a *lássá, kiáltsa* vagy a *mondja, látja*. Állításom támogatására még a következőket kell fölhoznom:

a) A finn-ugor nyelvtudomány azt tanítja, hogy a finn-ugor fölszólító „war ursprünglich ein im Ton der Aufforderung ausgesprochener Indic. Präsensstamm, der mit dem Verbalnomén-suffix *-k ~ -j* gebildet war“ (SETÄLÄ, Temp. u. Modus 177, SZINNYEI, FUSpr. 145, „interjectionálisan használt praesentstő“ NyK. XXIII. 465). Ha ez igaz, pedig igaz voltához kétség nem fér, akkor a jelentő mód és a fölszólító mód közt a mondat-lélektani kapcsolat mindenkor megvolt. A nyelvtörténeti kor folyamán aztán a kettő sokszor egybeesik. Így például a mit az egyik bibliafordításunk fölszólítóval ad vissza, ugyanazt a másik jelentő móddal fejezi ki, pl.: Vulg. Luk. XV. 4. *donec inveniat eam* = DöbrC. 352 *mig nem meg lelie* űket, MünchC. *mígnem meg lelle* azt, JordC. *myglē megh leely* hűtet stb.

Fontos dolog az is, hogy az alanyi ragozású jelentő mód jelen idő egyes második személye némely igéknél összeeshetik az ugyanilyen ragozású fölszólító egyes második személyével. Így például a *-z*-végű igék jelentő mód jelen idejét a nyelvemlékek így is ragozzák:

Luk. XIII. 32 *ejicio* = JordC. 577 *yzek* ki (értsd: üzők ki) | ÉrdyC. 316 *O zent Anthal ne gyeter'* . . . ha ymaran ky *yz* . . . aggy wtat (értsd: kiűzől); Luk. XIV. 12 *cum facis prandium* = JordC. 578 *Mykoron te ebedet zerez* (értsd: szerzel); Márk XII. 14 *nec vides* = MünchC. *nem nēž* (értsd: nézel, vö. JordC. 496 *neez'* = olv. *nēj*); TelC. 306 *merth chak ewel*

győz *megh* *engem* *es* *ewel* *en* *raytham* . . . *kent thez* | Máté XII. 26 *ejicit* = JordC. 390 *yz* *ky* (értsd: űz ki) stb.

Az ilyen *-z*-végű igéknek alanyi ragozású fölszólító egyes második személye az alanyi jelentő mód jelen idejének egyes második személyével egyformán hangozhatnak, például: *győz meg!* *őriz meg!* = *meggyőz*, *megőriz* (= *győzől*, *őrizel*).^{*} A nyelvtörténetből idevágó példák:

TelC. 220 *irgalmaz* enneköm, uo. 369 *ne nez* ydestona, uo. 183 *őruendőz*: e mondasoknal, uo. 314 *őriz* Engemeth | NádC. 273 *vong* *anag* *huz* vtannad, uo. 275 *irgalmaz* *es* . . . | PozsC. 19 *az een* *bineymeth* *megh* *bochyassad* . . . *ees yrgalmaz* *nekem*; és talán ez is: Ján. XX. 27 *affer* *manum* *tuum* = JordC. *hoz* *ede* *the* *kezedet*, DöbrC. *hozte* *kezedet* (= *hoz* *d* *te*, esetleg *hoz* *j* *te* *helyett*).

Ez alaki egybeesés aztán azt eredményezi, hogy a fölszólító *j*-je behatolhat a *-z*, *-sz*, *-s*-végű igék jelenidejű egyes második személyébe s én ma már azt hiszem, hogy az általam kimutatott ilyen jelentő mód jelenidejű alakok: ErdyC. 366 *oldoz* = *oldozj*: *oldozol*, uo. 432 *győz* = *győzj*: *győzől*, GuaryC. 68 *megkötőzh*, 77 *vizh*, 94 *Nezh*, 111, 116, *lezh*, 117 *bezelh* (?), 118 *alh*, 119 *kerzh*, 128 *tezh* stb. (l. részletesen „Az *-sz* személyragról” című dolgozatomat NyK. XL 376—379) tulajdonképp fölszólítók s a *-j* az ilyenekben is: *lészj*, *tészj* a fölszólítóból való. Az *-sz*-szel bővülő *v*-tövek más alakjaiban is kimutatható a fölszólító hatása a jelentő módra. Főntebb idéztem ilyen népnyelvi alakokat: *össze* (= *eszi*), *tössze* (= *teszi*), *vössze* (= *veszi*), *összék* (= *eszik*), *tösszék* (= *teszik*). Ezek az alakok már a codexekben is megvannak, például:

Márk XV. 20, 22: *et educunt* *illum* . . . *Et perducunt* *illum* = DöbrC. 451 *Es* *ki* *vizek* *ítet* . . . *Es* *el* *vizyk* *ítet* | Ján. XV. 21 *Sed haec omnia facient* *vobis* *propter* *nomen* *meum* = DöbrC. 414 *de* *eze* *ket* *teziek* *ti* *nektek* *mind* *en* *nevemert*, MünchC. *téze* [= *teszik*], JordC. 682 *tezyk*.

Más esetekben is a nyelvtörténeti kor egész folyamán látjuk a felszólítónak a jelentő mód jelen idejére való befolyását, s ez állandóan megvolt hatást bizonyítsák még a következő nyelvtörténeti adatok:

* A fölszólító *j*-je sokszor nincs meg *-l*, *-r*, *-n*, *-v*, *-g* után és más helyzetben is, l. TMNy. 631.

Pál ap. I. Kor. X. 12: Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat = DöbrC. 361 Azert es ki *aleyča* magát allania, lassa hoğ ne essek | ÉrsC. 540 Mert mykoron *ymadkozywnk* (ha a latin eredetit ismernők, talán felszólító is lehetne, vö. JordC. 440 Máté XXVI. 36 *y m a t k o z y o m* = orem, ÉrsC. 370 *ymadkozzom*) stb.

Az eddigi példák, azt hiszem, eléggé bizonyítják, hogy a felszólítót a jelentő mód funkciójában nemcsak a mai népnyelvből, hanem a régi nyelvből is ki lehet mutatni.* Arra tehát, hogy a felszólító személyragja + módjele átvonódhasson a jelentő mód jelen idejére, a feltételek a nyelvtörténeti kor minden szakában megvoltak.

b) Ha a mai irodalmi és nyelvjárási *mondja, engedje* (= engedi), *látja, hintje* (= hinti), *váltja* stb.-beli -ja, -je tulajdonképp a tárgyas felszólító -ja, -je eleme, meg kell magyaráznunk, hogy miért nem történt meg itt is ugyanaz a változás, mint a felszólító módban, a hol a felszólító módjellel az előtte való -t-vel hasonulván, -ss-é (*lássá*), -*ces* ~ *cs-vé* szokott válni (*tanítsa, váltsa*). A felelet könnyű. Ha feltesszük, hogy a felszólítónak *ž* a módjele (l. SZINNYEI, NyK. XXIII. 463—464 és NyH.⁴), a mely később *h-vá* és *j-vé* lett, akkor azt mondhatjuk, hogy a *lássá, váltsa*-féle alakok abból az időből valók, a mikor a módjellel *ž* volt, míg az átvonódás akkor történt, a mikor már *j* volt. A *t* pedig a *j*-vel csakis *t'-vé* lesz, s nem *ss-sé* vagy -*ces*- ~ -*cs-vé*.** Szerintem ez a föltevés a helyes. Föltehetjük azt is, hogy a felszólító jele mindenkor *j* volt (a mi ugyan nem valószínű); az átvonódás ez esetben is későbbi. Ez különben abból is következik, hogy a jelentő mód jelen idejének tárgyas alakjai, mint fentebb kifejtettem, eredetileg *j* nélküliek voltak. Egy nyelven belül egy és ugyanazon hang vagy hangkapcsolat két különböző időben kétféle fejlődésen mehet keresztül, a mire sok példa van. Én itt csak a *k, g* hangokat idézem, a melyek az összlávbán először *č, ž-vé*, s később hasonló helyzetben *c-, z-vé* lettek (l. ASBÓTH, Nyelvtudomány I. 12 s köv. l.). Így válhatott a *t + j*-ből régebben -*ss-*, -*ces*- ~ *cs-*, később pedig -*t'*.

A magyar -*tž-* vagy -*tj-* (kevésbé valószínű) > -*ss-*, -*ces*- ~ *cs-*

* Hogy viszont a jelentő mód jelen idejét is lehet felszólító gyanánt alkalmazni, arra vö. a többek közt NyK. XXIII. 465.

** Vö. a codexekben és a népnyelvben ilyen alakokat is: TelC. 169 *tellesysd*, 173 *tanisd meg, erőssysd, tellesidbe*, NyFüz. XI/VIII. 28 *tanéssuk, főkössém, fordéssuk*, Kriza Vadr. 555: *nyíttsa, nyitlsuk*.

változástól azonban egy más tanulságot is le akarok vonni. A különféle nyelvek azt bizonyítják, hogy ha a $t + \acute{x}$ vagy $t + j$ hasonult, akkor az a $d + \acute{x}$ vagy $d + j$ is hasonló fejlődésen ment keresztül. Így van ez például az olaszban [vö. *palazzo* = *palatium*(m), *mezzo* = *mediu*(m)], az összlávban és a mai szláv nyelvekben (vö. összláv *světa*, *medja* = ó-egyh. szláv *svěsta*, *mežda*, cs. *svíce*, *meze* stb.) is. A különbség csak az, hogy a $t + \acute{x}$ vagy $t + j$ assimilált hangja zöugétlen (vö. olasz *palazzo*), míg a $d + \acute{x}$ -é vagy $d + j$ -é zöngés (vö. ol. *mezzo*).

Ez analógiák alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a *resse*, *lássá*, *váltsa* mellett egykor a magyarban volt **azs-za* (= adja), **kérzse* (= kérdje) is. S ez alakok közül a *kérzsen*-t, *tudzsá*-t meg is találjuk a moldvai csángó nyelvjárásban (vö. Nyr. XXX. 64, XXXI. 3) és a vas megyei Felsőőr nyelvében (vö. Nyr. XL. 431, NyFüz. IX. 8). E két nyelvjárásról ugyanis tudjuk, hogy itt az irodalmi *gy* hang *dzs* alakban van meg (pl. egy = *ēdzs*, megy = *kümedzs*, *mēdzsēk*, magyar = *madzsar* stb.). Hogy a mai magyar *gy* megelőzője magyar *d'ž* lehetett, arra sok körülmény mutat; *épp azért e két nyelvjárás *dzs* (o:d'ž) hangja megőrzött régiség.

Végeredményül tehát kimondhatom, hogy a *j*-a mennyiben a mai nyelvben és a régi nyelvben a tárgyas ragozású jelentő mód jelen idejében előfordul (vö. *hintje* = hinti, *engedje* = engedi, *verje* = veri, *mondja*, *verjük*, *mondjuk*, *mondjátok*, *verjék* = verik, *engedjék* = engedik, *mondják*), a felszólítóból vonódott át; a jelentő módban eredetileg *j* elem nincs.

Mielőtt a jelentő mód jelen alakjainak tárgyalását befejezném, szólnom kell még a többes második személyű *mondjátok*, *veritek* alakról, valamint arról, vajjon a nyelvelmékekben vannak-e *j*-nélküli tárgyas jelentő mód jelenidejű alakok.

A tárgyas alakoknak BUDENZ-féle magyarázata szerint értelmetlen a *mondjátok*-beli hosszúság (l. Ugalaktan 348. l., jegyzet); ez elmélet szerint az alaknak **mondjátoknak* kellene hangzania. E nehézségen SZINNYEI azzal segített, hogy az -a- meg-

* Ilyenek: permi nyelvi $d'ž \sim ž$ = magyar *gy* Nyr. XLI. 36, MNy. IV. 307, SZINNYEI NyH.⁴ 43; a tör. jövevényszókban ó-bolg. $d'ž$ -ból m. *gy*; vö. GOMBÓCZ, Bulg. t. Lehnw. 180, Nyr. XLI. 454. BUDENZ J. SYLVESTER J. alapján a magyarban kétféle *gy*-t próbált kimutatni. l. MNyelvészet V. 440.

nyúlását a fölszólító mód hatásából magyarázta (l. részletesen Hunfalvy-album 40). Ez okhoz SIMONYI még más okot is hozzátett, mondván, hogy ez az *-a-* megnyúlhatott „azért is, mert a második személy a fölszólító módban gyakoribb, mint a jelentőben. Az imperativussal együtt hathatott még rá a föltételes *várnatok* [mondanátok] s a mult *várátok* [mondátok] hasonló hangzása“ (TMNy. 615). Hogy egyes alakok egymásra ilyen hatással lehetnek, arra SIMONYI a népnyelvből idéz ilyeneket: *mondtád, megírtád, láttád* stb. (= *mondtad, megírtad, láttad*), a melyekről kétségtelen, hogy a *mondtál, megírtál, láttál* stb. hatása alatt nyúltak meg.

Én főntebb azt bizonyítottam, hogy a *mondjátok*beli *j* tulajdonkép a fölszólítóból való, de épp olyan joggal mondhatnám, hogy az egész *-játok*beli *-já* tulajdonkép fölszólító. Minthogy szerintem a fölszólító *-játok* $\sim$ *-jétek* (vö. *mondjátok, kérjétek*) és a jelentő mód tárgyas *veriték, mondtátok*-beli hosszú *-á-, -é-* is analogikus alakulás (másképp NyK. XXXV:442) a *mondátok* $\sim$ *kérétek, mondanátok* $\sim$ *kérnétek* hatása alatt, a hol viszont a hosszúság etimologikus, én inkább azt kérdezem, van-e a magyarban a *mondjátok* mellett más többes második személyű alakváltozat is. S erre, azt hiszem, meg lehet adnunk a feleletet.

Vannak nyelvjárások, a hol a tárgyas jelentő mód jelen idő többes második személye így hangzik: *verítek* (= *veritek*), *adítok* (= *adjátok*). E hosszú *-í-s* alakok az *adi* — *adik, veri* — *verik* hatása alatt megrövidültek, sőt az is lehetséges, hogy előbb **verétek, *adétek* voltak, s csak a harmadik személy *i-*je hatása alatt lettek *verítek* $\sim$ *veritek, adítok* $\sim$ *adítok* alakúakká. Ez *-é-* $\sim$ *-í-* : *-i-*-khez a mélyhangú alak *á* ($\leftarrow$ *-â-* $\sim$ *-ó*, erről a III. részben). Már most az a nevezetes, hogy vannak nyelvjárások (vö. MNyelvészet V. 351, BALASSA, Szlav. nyelvj. 16), a hol ilyen tárgyas jelentő mód jelenidejű alakok vannak: *eszítek* (és *egyétek*), *iszá(â)tok* (és *igyátok*), azaz itt az *í* is, meg az *á* is hosszú. Ebből már most azt következtetjük, hogy a mai *mondjátok, verítek* előtt a jelentő mód jelen idő többes második személye így is hangzott: **mondétek* $\sim$ *mondítok* : *mondítok*, $\succ$ *mondátok, *verétek* $\sim$ *veríték* : *veríték*.

Milyen alak már most ez a jelentő mód jelenidejű tárgyas *mondátok, verítek* $\succ$ *veritek*? Az én nézetem szerint itt ezek a magyarázatok lehetségesek:

a) A finn-ugor nyelvekben „ugyanegy nyelv praesens-alakjai között kétféle tőképzéssel alakultak és minden látható tőképzés

nélkül valók vegyest fordulnak elő, még pedig nem más-más, hanem ugyanazon igék ragozásában* (l. bővebben SZIKSZEI, NYK. XXXIII. 249). A **verétek* $\sim$ *verítek*: *verítek*, **mondétek* $\sim$ *mondítok*: *mondítok*, $\succ$ *mondátok* alakjára elbeszélő mult, functió-jára jelentő mód jelen idő,* finn-ugor szempontból azonban alakilag is lehet jelen idő.

b) Második magyarázat ez: Volt idő, mikor a tárgyas jelen harmadik személye *mondu* — *mondák*, *verē* — *verék* volt. Ez alakilag teljesen egybeesett ugyanekkor az alanyi praeteritum harmadik személyével, a hol ez volt: *monda* — *mondák*, *verē* — *verék* (mai *mondának*, *verének* újabb, vö. TelekiC. 283 hamar gyermekemeth *ragadak* és el *fwthanak*, (esetleg tárgyas); DöbrC. 454 es *rigadak* es igerenek). Ekkor a tárgyas második személyt (lehetett *mundutuk* $\succ$ *mondtok*, **verütük* $\succ$ *verték*) a praeteritum alanyi második személy: *mondátok* — *verétek* kiszorította s később a **verétek*-ből lett a *veri* — *verik* hatása alatt *verítek* $\succ$ *verítek*. Hogy az egyes-többs 3. személy a többs 2. személyre ilyen hatással lehet, arra idézem SYLVESTER JÁNOS Újtestamentumát. SYLVESTER a praeteritumot és a föltételest így ragozza: *jelentím*, *-ík*, *-ül*, *-íl*, *-e*, *-e*, *-ök*, *-ínk*, *-ítek*, *-ítek*, *-ek*, *-ínek* | *jelentením*, *-ík*, *-ül*, *-íl*, *-e*, *-e*, *-ök*, *-ínk*, *-ítek*, *-ítek*, *-ek*, *-ínek*. A tárgyas *jelente*, *jelentek*, *jelenteng*, *jelentenek* hatása alatt már ilyen tárgyas többs 2. személyű alakok is vannak az Újtestamentumban: Újtest. I. 165 **kirítetek* Pilatust, 162 *nizítetek* útet, II. 58 *elvetítetek*, 168 *lelkit kisírtentetek*, II. 27 *eluegíjtenétek*, 42 *megesmérnétek* stb., de no. 184 el *úzítek* útet stb. Az *e* az *i* helyén csakis a 3. személy hatásától magyarázható. (L. a III. részt is.) Hogy ilyen összeesésnek kellett lenni, s hogy ez is hozzájárult a mai tárgyas jelenidejű: *mondja* stb. alakok kifejlődéséhez, annak bizonyítéka, hogy a codexekben ilyen elbeszélő alakok is vannak: a) TihC. 145 *hatra vonia*, uo. 153 *megh józe* — *meg gőzye*, uo. 157 *megh allazia* = *humiliauit* (tárgyas alakok); b) TihC. 52 *iazlot zórzie* (alanyi al.); lásd Kausch, TihC. 51 és fentebb a jegyzetet.

c) Egy harmadik magyarázat az, a melyet fentebb Simonyira való hivatkozással érintettem. A magyar igeragozásból bőségesen

* Megfordítottjára: jelentő mód jelen idő elbeszélő mult functió-jában idéz példákat a TihC.-ből Kausch, TihC. 51. lap és ehhez TihC. 144 *megh tartoztat'a*, 166 *attal Iarya*; esetleg JordC. 728 *zyveere zallya*, 906 *le zall'a* (ez utóbbi kettőben másképp is magyarázható az *ll'-ek*). E jelenség tartozhatik a mondattan körébe is.

lehet példákat idézni, hogy benne sok analógiás alakulás, s analógiák analógiáinak a hatása van. Íme egy néhány a sok közül:

1. SZINNYEI szerint (vö. NyK. XXXIII. 251, 259) a *lön*, *vön*, *hün*-féle praeteritumok *n*-je a praesensből vonódott el, ugyanígy a mai *-nek* $\sim$ *nak* ezekben: *kérének* $\sim$ *váradnak*, *kérnének* $\sim$ *várnának*, *kérjenek* $\sim$ *várjanak*, régi nyelvi *kértenek* $\sim$ *vártanak* szerinte a praesens *kérnek* $\sim$ *várnak* analógiájára alakultak (vö. TelC. 283 *ragadak*?, DöbrC. 454 es *vigadak* = Luk. XXII. 5 gavisí sunt, MünchC. *őrölénec*).

2. A népnyelvi *írtál*, *mondtál* stb. (l. fentebb) SIMONYI szerint az *írtál*, *mondtál* stb. hatása alatt keletkezett. Ismeretes dolog már most, hogy több nyelvjárásban az alanyi ragozású jelentő mód mult idő egyes második személy (*írtál*, *kértél*) és az ikes igék, valamint más igék alanyi ragozású felszólító egyes második személye (*vétkezzél*, *adakozzál*, *írjál*, *kérjél* stb.) az *-l* előtt rövid hangzóval van meg, tehát: *írtal*, *kértel*, *vétkezzel*, *írjal*, *kérjel* stb. (l. TMNy. 596). Ez a rövidhangzó sok codexben is kétségtelen bizonyossággal kimutatható. A legvalószínűbb magyarázat már most, hogy mért nyúlt meg itt az *-al*, *-el*, az, a melyet erről SETÄLÄ nyújtott. SETÄLÄ szerint ugyanis a nyúlás a praeteritum: *íráł*, *kérel* és a conditionális: *írndł*, *kérndł* hatása alatt történt, itt pedig a hosszúság eredeti, etymologikus. A mit e magyarázat ellen SZINNYEI felhoz (l. NyK. XXIII. 462, 463), az szerintem a magyarázatot nem dönti meg. Sz. szerint ugyanis a *kértel*, *vétkezel*, *eggyel* stb.-ben *-l* előtt az *-e* nyílt hang, míg *kérel*, *kérndł*-beli *-é* zárt. Ez igaz, így van ez már a Bécsi és a MünchC.-ben is. De ne feledjük el, hogy a tövégi vocalisok ragozás folytán szóvégi zárt helyzetbe kerülván, vocalisukat kétszeresen is megváltoztathatták. Így pl. a mai *uram* egykor *urum* (vö. Cinnamos, Corpus script. byz. Bonn, 1836, Lib. V. 1: 203. l.: $\tau\acute{\iota}\nu$ $\text{Ὀρρόμ} \dots \tau\acute{\omicron}\chi\eta$), később *urom* (vö. HB. *uromc*, *uromchuz*), ma *uram* (vö. ilyen népnyelvi adatokat *házan*k, *áldan*k = *áldunk* stb.). A felső nyelvállással ejtett tövégi vocalisoknak ilyenmő *szabályos* változását igen sok esetben tudjuk kimutatni (vö. MELICH Calepinus szótára VII.); így ki tudjuk mutatni a felszólítóban is (vö. az ilyen régi adatokkal: HB. *uimaggonoc*, JordC. 440 *ymatkozyom*, ÉrsC. 370 *ymadkozzom*; Piry hártya 2, faan kell meg *hal'an*(?) és ilyen népnyelvi adatokkal: *ahugyan*, *hazuggyan* stb. Nyr. XXV. 349. Alsófehér vm., *adjan* Nyr. XLII. 108, 109 Fogaras m. stb.). A mai nyílt vocalis a fenti alakokban nem

eredeti. Viszont ne feledjük, hogy ma van olyan nyelvjárás is, a hol ezt mondják: *szenvedti*, *keresti* (= szenvedtél, kerestél, Őrség, MNyelvészet V. 116.), *nízzíl* (= nézz Nyr. XXII. 410 Lozsád). Mindezek alapján elfogadhatjuk azt, hogy *maga a nyúlás* a fenti alakokban a praeteritum és a conditionalis egyes 2. személye hatása alatt történt.

3. Felső-Őrvidék nyelvében a jelentő mód alanyi ragozású jelen idő többes 1. személyének *-nunk*, *-nünk* a ragja, vö. *ész-nünk*, *isznunk* (= eszünk, iszunk) stb. L. Nyr. XXXII. 85. Bizonyos, hogy itt a főnévi igenév szorította ki a jelen alakot. S mintha ilyen alak a régi nyelvben is volna, vö. DöbrC. 459 Luk. XXII. 71. Mit *kivannonk* meg es tanosagot = MünchC. Mi tanosagot *keu-nonc meges* (a főnévi igenévnek igei állítmányi szerepére példák a NádC.-ben). Van nyelvjárás, a hol ilyen ragozás van: *alhatnám*, *alhatnád*, *alhatnék* (vö. MNy. V. 209.), a hol tehát a tárgyas *-d* kiszorítja az *-l*-et. Ugyan így közönséges, hogy az *-l* ma már sok nyelvjárásban s bizonyos végű igékben az irodalmi nyelvben is kiszorítja az alanyi ragozású *-sz*-et (vö. *adol*, *nézel* stb.). Azt, hogy az ikes igék alanyi ragozású felszólító *-ja(á)l* ~ *-je(é)l*-je, valamint *-jék*-je mennyire áttegyed az iktelen igékre is (vö. *írjal*, *írjál*, *adjék*, stb.), csak megemlítem.

4. Az iktelen igék alanyi ragozású egyes 1. személyének mindenütt *-k* a ragja (vö. *verek*, *verék*, *verjek*, *vernék*) a jelentő mód mult idejét kivéve. A mult időben ugyanis az alanyi alak olyan, mint a tárgyas alak, tehát *vertem* ~ *vertem*. Hogy az alanyi ragozású alak valaha így volt: én *verték* (többes 3. személy ugyanekkor ők *vertenek*), az a fenti *verek*, *verék*, *verjek*, *vernék* alakokból következik. Egy *én vertek*-féle alak a DöbrC. Volr-féle kiadásában elő is kerül, a hely ez:

Luk. XXII. 53. Cum quotidie vobiscum fu^{er}im in templo = DöbrC. 458. holot naponked veletek *voltak* templomban: es keze-teket ki nem noitottatok en ram (vö. MünchC. *voltam*, JordC. *voltam*). Bár a kiadás ez adata sajtóhiba, mert az eredetiben *voltam* áll (Dr. SZENTIVÁNYI R. szives értesítése), még is bizonyos, hogy valaha az alanyi mult első személye is *-k* raggal bírt.

Míg a mult idő egyes 1. személyében az *-m* — úgy látszik — az egész magyar nyelvterületen kiszorította a *-k* személyragot, addig az alábbi esetek csak részleges térfoglalásról tesznek tanúságot. A Csemez-tör.-ben, Jord.- és az ÉrdyC.-ben ugyanis ilyen alakokat találunk:

Csemez-tör. 48a: En *vagyon* the elsew ffyad | JordC. 53: En *vagyon* te vrad, u. o. 103: en *vagyon* | ÉrdyC. 157: En *vagyon*, u. o. 324: en ees . . . *vagyon*, u. o. 374, 376, 529: en *vagyon*; JordC. 114: Ty kóztetek yarok es ty ystentek leezen, ty es en nepem leztek; Érdy-C. 220: az oztorwra vonyatlak es megh *kenoztatlan*, u. o. 224: twdom hogy . . . teghed meg nem *gezheilen*, u. o. 411: yeyetek en hozyaam . . . es en meg *kynnytlen* tytöket.*

Az én nézetem szerint e példákban az *-n* eredetibb *m*-ből fejlődött. Ime az idevágó adatok közül még egynéhány:

Calepinus: obsaturo — *monon* (értsd: *unon*), praetermitto — Ki *hagion*, praetero — El *hagion*, ogganio — Azon bakot *nuzon* mind vntalon azon *bezellen*;**

DöbrC. 275 (Máté II. 15): Egiptombol *hivan* en fiamot (vö. MünchC. Egiptombol *hiuttam*), u. o. 463 (Luk. XXIII. 46): Afa te kezedbe *ayanlon* en lelkemet (vö. MünchC. *aianlom*); PozsC. 18: hogh nee bochas engemeth hoda bee *mennen*. Amen . . .; FestC. 400: *zanon* ily hozyv tewelgeesimet; Csemez-tör. 33: ýme ebben es megh *halgattan* az te keerelmeesedet; TihC. 208 *mondan*; SzékelyudvC. 351 el *tauaztatnon*; KazC. 20 en *uizön* stb.

Hogy ezek az *-n*-ek *m*-ből valók, arra felhozom a következő birtokragos alakokat:

LobkC. 9: en edes *istenen* ez . . . | JordC. 64: en *elmeenbe* nem ffer | DöbrC. 475: en zepem, en *galamban*. es iöi el . . ., uo. 32 (XVI. Zsolt. 1): ógekezel en *kőőörgesenhez*, uo. 208: (XXVIII. Zsolt. 2): *Iffiosagontol* fogva | SzékelyudvC. 317 en *feyedelmen*, uo. 340 *zomzedonath* | TihC. 229—230 en *banaton* megh | KazC. 154 en *bennen*: az | NádorC. 420 ki neved: *neven*: Monda stb. | WinklC. 193 *hatalman* *vagyon* stb. | PeerC. 82, 89, 90 *atyanfya* stb. | ThewrC. 315 en . . . *ystenen* hogy stb.

Azt hiszem, ezek alapján kétségtelen, hogy a *vagyon*, *lészen*, *kénosztatlan*, stb. (= *vagyok*, *lészék*, *kénosztatlak* stb.) eredetibb **vagyom*, **lészëm*, **kénosztallam* stb. helyett való s hogy itt az *-m*-ből lett az *-n*,*** s hogy az *-m* személyrag ezekben azon az

* A *-lak*, *-lek* más alakváltozatára vö. KesztC. 69 (Zsolt. 30:18): *hywtalok*, ThewrC. 207 *ymadlagh* *tegedeth*. A *-lak(e)*-ről a régi nézet (hibás) NyK. III. 6., az újabbat l. NyK. XXXIII. 257.

** Ezek nem sajtóhibák, mint a kiadásban állítottam.

*** A magyarban más helyzetben levő *m*-ből is vált *n* és megfordítva *n*-ből *m*, l. NyK. XXXIII. 245, 248, Nyr. XL. 241, MNy. VIII. 145. Így sok mássalhangzó előtti mai *n* régiebb *m*-ből való, pl. NyK. XXV. 51: *ymteth* = *intett*, Gömc. 54: *el hymte* = *elhinté*, Csemez-tör. 101:

úton volt, hogy a *-k-t* kiszorítsa. A mai *írtam*-beli *-m* tehát az alanyi ragozásban a tárgyas (vagy az ikes) igeragozás analógiájával szorította ki a régiebb *-k-t* (én voltak, én írtak stb.).

Az igeragozás köréből vett bizonyítékkal — azt hiszem — valószínűvé tettem, hogy a mai *veritek*-et megelőző *verítek*, a mely **verétek*-ből való s mai *í* > *i*-je a *veri*, *verik* hatásából magyarázható, hosszú vocalisát az elbeszélő mult és a feltételes többes második személye hatása alatt is felvehette. Így nyúlt meg szerintem a tárgyas ragozású többes második személy a multban (*vertétek*) és a felszólítóban (*verjétek*). A népszerű *iszá-tok* (eredetibb **iszétok*) illeszkedés útján keletkezett. Hogy egyéb-iránt a *-tök* ~ *-tok* rag előtt az alanyi ragozásban is zártabb tövég van, azt csak megemlítem (vö. *teuelgőtök* TelC. 109, *várotok* NyFüz. X. 31. stb.).

A jelentő mód tárgyas jelen ideje alakjairól tehát kiderült, hogy a mennyiben *j* van bennük (*mondja, mondjuk, verjük, mondjátok, mondják, verjék* stb.), ez a *j* a felszólítóból való, a hol a *j* módjel.

Még csak arra kell felelnünk, vannak-e a codexekben is ilyen *j* nélküli alakok. A *j*-vel hangzók tudvalevően már a leg-regebbi emlékekben is előfordulnak (vö. HB. *zocoztia vola, mulcholia, temctive, latiatue, Latiatue, KT. esmeriuc, tudhotiuc, Tudhuc, lutiuc, musia* stb.). Ilyen régi nyelvi *j* nélküli alakokról a jelen idő egyes 3. és többes 1. személye tárgyalásánál már szoltam; ilyen régi adatok lehetnének a következők:

Sylvester Újtest. I. 71 (Márk XIII. 4): es minemű ielből *esmerhettük* meg, mikorön ezek be fognak tell' esedni = Erasmus szövege: quod signum est, quando haec omnia sint consummanda (értsd: *esmerhetjük* meg);

BécsiC. Dán. II. 4: Mongad meg az almat te zolgaidnak es ő magarazat'tat *megielentük* (l. DÖBRENTAI kiadását is);

el *hýmtem*, DebrC. 620: *el romthyatok* stb., ilyen szerintem *engem* is, vö. DöbrC. 69: *Emgem* haborytok = KeszthC. 348 (CXVIII. Zsolt. 150): *engem* haborgatok; DöbrC. 474 (Salamon éneke I. 14): *Em* baratom te zep vag' lme te zep te zemeid galamb zenek. Minthogy a latinban ez van: „Ecce tu pulchra es amica mea, ecce tu pulchra es, oculi tui columbarum“, *Em* lehet esetleg *im* régiebb (= *ime*) alakja. Lehet az *Em* = én is *b*(aratom)-hoz való assimilatióval. Az *én* eredetére vö. a III. főrészt és SZINNYEI, NyK. XXXIII. 256: **é-mén*-ből, NyH. 105: **é-mén*-ből. Az *e*-re vö. még KeszthC. 430: *angemeth*. Végül *m*-ből lett *n* van az *-nk* ragban is, vö. HB. *uromc, uromchuz, isemucut, uimaggomuc, uogmuc, vogmuc*, ErsC. 145: *my elmeemknek*, KeszthC. 449: *my wedkezesymknek* stb.

TihC. 70: aztes *latok* (= látjuk), u. o. 80: zileinknek megh nem *fizethetők* (= fizethetjük) mit uelônk tőttenek, u. o. 195: *hihetők* (= hihetjük), u. o. 300: eztes *keuanok* ôtöle (= kívánjuk), uo. 18 *tezők*, no. 197 *hizők* . . . megh *erthetők* stb., l. KAUSCH, a TihC. ny. 8, 51. lap;

TelC. 45: a testnec feltamadasat *hyzvé*, uo. 49 kie bizonsagba *hyac* ötet (ilyen alakok a Münch. és a BécsiC.-ben is, vö. Amos IX. 6, Máté XXVII. 47 *hya* = vocat, Amos V. 16, Márk X. 49 *hyac*, de ezek is, meg a TelC.-beli alakok is így is olvashatók: *híja*, *híják*).

DöbrC. 307 (Luk. XI. 28) bodogok kik istennek igeiet *halgattak*: es ôrizik űtet = MünchC. *halgat't'ac*, Vulgata: audiunt | KazC. 130 *diçerók* űteth (= diesérjük) | a TihC.-ben *mondja* = *monda* 1, 13, 14, 15, 17, 18, 32, 45, 61, 64 stb., és írja = *ira* 2, 3, 6, 13, 14, 41, 62 stb.; ugyanigy KazC. 140, 141, 142, 186 *ira*, *monda*, ThewrC. 64 *byra*.

Bizonyos, hogy a fenti példákat, különösen a *t*-végű igékből vetteket másképp is lehet értelmezni. Így például a DöbrC. *halgattak* alakja íráshiba is lehet *halgat't'ac* helyett (vö. a codexben 323. lap *atta* = atya), sok ilyen adat van a TelC.-ben is. Bizonyos azonban az is, hogy egyikük-másikuk eredetibb *j*-nélküli, tárgyas idejű alak is lehet, pl. a *hyzvé*, *diçerók*, *ira*, s így a többi bizonyítékkal együtt ezeknek is van szavuk.

Eddig azt láttuk, hogy a tárgyas jelentő mód jelen idejében eredetileg nincs sehol *j* elem. Ezt mondjuk az *irtam*, *irtad*, *vertem*, *verted*-féle multról, a hol sem ma, sem a multban semmiféle alakban sines az igető és a személyrag közt semmiféle *j* hang, illetőleg elem. Ugyanezt kell mondanunk a tárgyas ragozási felosztólóról is. Az *írjam*, *írad*, *verjem*, *verjed* stb. szerintem így tagozódik: *ír-ja-m*, *ver-je-m*, *ír-ja-d*, *ver-je-d*, *ír-j-a*, *ver-j-e*, *ír-j-uk*, *ver-j-ük*, *ír-já-tok*, *ver-jé-tek*, *ír-j-ák*, *ver-j-ék*. Az egyes első és második személyben a *-ja*, *-je* módjel + tövéghangzó, ez van a többes második személyben is, a mely analogiásan megnyúlt. Az egyes harmadik személy *j-e*-jében az *-ë* személyrag (ebből *-a*), a mely egykor diphthongus, illetőleg hosszú *-é* (ebből *-á*) volt, a *j* pedig módjel. (A ragozás e módjáról lásd a III. részt.) A többes harmadik személy a régi hosszú *-é* személyrag + többes *-k* (ebből *-ák*), a *j* módjel. A többes első személyben *-uk* ~ *-ük* személyrag, a *j* módjel, míg a módjel tövégi *j* utáni vocalisa nyomtalanul eltűnt.

E szerint tehát a felszólítóban sincs az igemódító és a cselekvő személyt jelölő rag közt olyan elem, a mely harmadik személyű tárgyra mutató elem volna, illetőleg hogy *j* volna.

Hátra van még a tárgyas feltételes és a tárgyas jelentő mód elbeszélő mult alakjainak megbeszélése. Lássuk először az elbeszélő multat.

Az elbeszélő multban (*verém, veréd, veré, verők, verétek, verék, irám, irád, irá, irók, írátok, írák*) a nyelvtörténeti kor folyamán a többes első személyben, nagy ritkán, ilyen alakokat is találunk: *megh fokdossaiok* (értsd: megfogdosók s olv. megfogdossaiok), *megh adajok* (értsd: megadók s olv. megadájok), *tudhatájok* (értsd: tudhatók), *kildéjek* (értsd: küldők s olv. kildéjek $\sim$ kildéjek), *osztóyok* (értsd: osztók s olv. osztójok), *bocsátójok. hirdetőjek* (értsd: bocsátók, hirdetők) l. TMNy. 613, SZINNYEI NyH.⁴ 119. Ez alakokban szerintem a *j* nem a harmadik személyre mutató tárgy jele, hanem lehet hiatusstöltő hang (l. lejjebb is). A régi nyelvben ugyanis ez alakok mellett ilyenek is vannak: *fogadook* (értsd: mi fogadók TMNy. 613), LányiC. 245 Mynt Eleb meg *mondook*, KeszthC. 367 Ime *hallook* wketh efrathba es meg *leleek* wteth, JordC. 263 *megh verők* ewketh, es el veevők az ew lakozo feldeketh, es *adook*, uo. 214 zozattyat *hallook* . . . es *megh byzonoytook* . . . my *hallook*, ÉrdyC. 9, 535 meg *hallook*, uo. 57 *hallook*, NádorC. 129 *meghallooc*, uo. 425 azt *alitooc* stb.

Nagyon jól tudom, hogy a codexekben előfordul az *ó oo*-val is jelölve (vö pl. DöbrC. 277 *oktatook* es őrizők alatt vagon, HorvC. 43 *meg valtoot* és NyK. XXXI. 224, és uo. 89. lap), azonban az is kétségtelen, hogy a fenti *hallook-leleek*-féle praeteriumokat így is lehet olvasni: *halló-ok, lelé-ék*, a hol a *halló-, lelé-* az időtő, *-ok $\sim$ -ék* pedig a személyrag. E *halló-ok, lelé-ék*-ből lett egyrészt hiatusstöltővel (l. máskép is lejjebb) *halló-j-ok* (eredetibb **hallá-j-ok $\leftarrow$ *hallé-j-okból*), *lelé-j-ék*, másrészt összevonódással *hallók $\sim$ lelék $\rightarrow$ lelők*. Ez összevonódásra csak azt jegyzem meg, hogy a magyarban két szótag úgy is összevonódhatik, hogy az egyik nyomtalanul eltűnik, vö. például *midén $\sim$ midőn*, ebből *mi idén* (sokszor a DöbrC.-ben *mi iden* és *miden* alakban) | *nehézkés*, vö. JordC. 56 *nezkős*, uo. 431 *nezkőseknek* | *nyájás* NySz. *nyasskodny, nyassag* stb. Ez történhetett a *halló-ok, lelé-ék $\rightarrow$ hallók, *lelék $\rightarrow$ lelők* esetében is. A mikor már most a szóvégi zárt szótagban és egyéb helyzetben levő *-ó $\sim$ -ő-k -ú $\sim$ -ű-kké* lettek (vö. *fordól $\rightarrow$ for-*

dül, keröl > *kerül* stb.), akkor lett nyelvjárásonként *hallúk* ~ **lelúk* is. Ez az alak aztán a *hallottuk, leltük, halljuk, leljük* analógiájára meg is rövidülhetett, s innen a régi nyelvi *halluc, monduk* (TMNy. 613), a melyek tehát rövidek is lehetnek.

Kétségtelen dolog, hogy a nyelvtörténeti korban az egyes harmadik személyben ilyen alakok is voltak: *hallá-a, lelé-ë*. Ebből kifejlődhetett: *hallá-j-a, lelé-j-ë*. Ilyen *-j*-vel hangzó alakokat azonban egyelőre a nyelvemlékekből nem tudok kimutatni. Hogy ilyenek voltak, arra biztosan mutat a *küldé* ezen régi alakváltozata: *kuldei* (olv. *küldéj*, másképp TMNy. 610), s a melynek magyarázatát lásd a föltételes egyes harmadik személye tárgyalásánál. Ha azonban *hallá-j-a, lelé-j-ë* adatom nincs is, e helyett vannak a régi nyelvben *hallá-a, lelé-ë* alakok. Ilyeneknek tekinthetjük az Érdy- és a JordC. következő alakjait: *elvetee, kezdee, noytaa* (l. NyK. XV. 64, 67) stb., a melyeket így is olvashatni: *elveté-ë, kezdé-ë, nyojtá-a* (= nyujtá) stb. A Jord. és az Érdy-C. ez *-ce* jelzéséről ma az a nézet, hogy ez az *-ee* csupán a zárt-ság jele (l. SUHAJDA, NyK. XXXI. 67—72, másképp MÉSZÖLY G., NyK. XL. 325), a szó vége egyébként egy szótag. Hogy azonban ezeket így is: *elveté-ë, nyojtá-a* lehet olvasni, azt nem csupán az etymologia támogatja, hanem támogatják a HB. ilyen alakjai is: *terumteve, tilutoa, mundoa, hadlaa, feledeve, veteve*, a melyeket én így olvasok: *terümté-vé, tilutó-g, mundó-g, hadlâ-vq, feledé-vé, veté-vé*. A HB. ez alakjairól bővebben l. a III. részt.

Még csak azt említem meg, hogy a praeteritum egyes harmadik személye egykor így volt: **hallé-é* > **hallá-é* > **hallá-á, lelé-é*, később, a mikor a rövid tövégi magánhangzók a szó végéről eltűntek, a hosszúak pedig megrövidültek, így: **hallé-ë* > **hallá-ë* > **hallá-a, lelé-ë*. Ez alakoknak megfelelően, a többes harmadik személy egykor így volt: **hallé-ék* > **hallá-ék* > **hallá-ák, *lelé-ék*, később pedig újabb alakulással így: **hallé-ëk* > **hallá-ëk* > **hallá-ok* ~ *hallá-ak, lelé-ék* > *lelé-ë(i)k*. A mai *hallák, lelék* keletkezhettek mind a régibb **hallá-ák, *lelé-ékből*, mind pedig az újabb **hallá-o(a)k, *lelé-ë(e)kből*. A testesebb alakokra a nyelvtörténetből nincs példám.

A praeteritumban tehát sehol sincs az időtő és a személyrag közt harmadik személyű tárgyra mutató *j* elem.

A ki gondosan elolvasta a praeteritum alakjairól szóló fejtegetésemet, érthetőnek fogja találni, a mit a feltételesről mondok.

A tárgyas ragozású feltételes többes első személye egykor

így volt: *kérné-ük, ebből **kér-né-ök(ék)*, majd *kér-nő-ük > *kér-nő-ök* ~ *kér-nő-ék; a mélyhangú alakokban meg így volt: *írné-uk > *ír-né-ok, ebből *ír-ná-uk ~ *ír-ná-ok > *ír-nó-uk > *ír-nó-ok*. Ha már most a népnyelvben és a régiebb nyelvben ilyeneket találunk: *szeretnéjük, értetnéjük, vinnéjük, röstellenéjük, akarnájuk, találánájuk, tudnájuk, írnájuk* (l. TMNy. 613, SZINNYEI, NyII.⁴ 119, *lathatnoyok* HorvC. 273), akkor ezekben az alakokban a *j* lehet hiatustöltő hang is. A mai irodalmi és itt-ott a nép nyelvében előforduló *írnók, kérnők* alak, a mely a régi nyelvben általánosabb (l. erről a többes 1. személy tárgyalását a III. főrészben), nézetem szerint ilyen alakból való: *írnó-ok, kérnő-ök*. A régi nyelvben ugyanis ilyen írott alakok is vannak: JordC. 22 *aldoznook*, ÉrdyC. 504 meg *akarnook* yrnya, uo. 553 meg nem *ohatnook*, el nem *tawoztathatnook* stb. Ezeket az alakokat így is olvashatni: *aldoznó-ok, akarnó-ok* stb. Az ilyen alakokból aztán részint *aldoznók*, részint *aldoznójuk* keletkezett (vö. TMNy. 613). Az utóbbi példában a *j* hiatustöltő elem is lehet. Itt jegyzem meg, hogy hasonló *j*-s példa van az alanyi ragozású többes első személyre is, vö. HorvC. 43 Mert ha ezerzer *adnoyonk* magonkat.

Az *írnók, kérnők* alakból akkor, mikor a szóvégi *-ó* ~ *-ő*-ből *-ú* ~ *-ü* lett (vö. *fordúl* < *fordól*, *kerül* < *keröl* stb.), lett az *írniük, kérniük* alak (l. TMNy. 613), s ebből az *írtuk, kértük, írjuk, kérjük* analógiájára rövid hangzóval *írnuik, kérnüik* (ilyen alakok ma is vannak a népnyelvben. vö. SZINNYEI, NyII.⁴ 119, Nyr. XXVI. 544, régiebb nyelvi adatokat l. GÁTI BÉLA: Magyarai István nyelvi sajátosságai 7, a szerző szerint *-ú* ~ *-ü*-vel).

A tárgyas feltételes egyes 3. személye egykor így volt: *írné-é > *írná-é > *írná-á, *kérné-é. Később, mikor a nyílt végsozótagban álló rövid magánhangzók a szó végéről eltűntek s a hosszúak megrövidültek, keletkezett: *írné-ë > *írná-ë, > *írná-a, kérné-ë*. A mai *kérné, írna* már most akár a régiebb, akár az újabb alakból (l. a *kéré, írta* alakoknál mondottakat) is keletkezhett.

Az a kérdés, vannak-e a codexekben *kérné-é*, illetőleg *kérné-ë*-féle alakok. Itt tekintetbe kell vennünk azt, hogy hogyan olvassuk az ilyeneket: DöbrC. 499 ho^g an^gal *hirdetneiee* & malazt'aval tell'es voltat, CornC. 122 *zvlnee, be nyelnee*, uo. 222 *meg neznee*, uo. 272 *el vetetnee* stb., TMNy. 609 *meg maslanaa* (láss még ilyen alakokat az Érdy- és a JordC.-ból a NyK. XV.

64—72, XXXI. 219, az *-ee*-kről l. SUHAJDA L. és MÉSZÖLY G. véleményét a praeteritumnál) stb. Nézetem szerint ez alakok közt az egyik így is olvasható: *hirdetné-j-é*, a többi pedig egész bizonyosan így is: *szülné-é*, *benyelné-é*, *megnézné-é*, *megmáslandá-a* stb. Hogy a régebbi: *kérné-é*-féle alakok a nyelvtörténeti korban még megvoltak, az eredeten kívül bizonyítják az ilyen mai népnyelvi alakok: *meg tudnájék* = megtudnák, *meg vennéjék* = megvennék (Göcsej, MNyelvészet V. 116, erről l. lejjebb). A későbbi *kérné-é*, *írná-a* alakoknak a nyelvtörténeti korban való meglétét pedig bizonyítják még a következő tények is:

a) Az *í-ző* emlékekben ilyenek vannak: LobkC. 21 de mikoron halottak volna a pispekők hogy mind öröke *hyrdetnye* abwehnt, no. 175 zent ferench . . . zent kalarat giakorta *yntetnie* istennec zolgalatiara, NádorC. 198 *el nélnie*, és l. még TMNy. 609 *tennie*. Ezeket szerintem így is lehet olvasni: *hirdetní-e* (*í-ző* emlékekben lévén. szövégi *é* inkább = *e*), *intetní-e*, *tenní-e*, *elnyelni-e*.

b) A nyelvemlékekben, nyomtatott művekben és a népnyelvben ilyen alakok vannak: *bekötnéje*, *fódoznája*, *lâtnája*, *kérnéje*, *meg mondanája* (írva *meg mondanaya*), *ésmérnéje* (írva *esmerneie*), alla *haytanáia* (HELTAI, Canc. 1574 C₁ lap) stb., stb. l. TMNy. 609, SZINNYEI NyH.⁴ 120, sok codexben, nyomtatványban és Nyr. XIV. 214 Göcsej, XXI. 464 palócz, NyFüz. XLVIII. 28 Nagykanizsa. Ugyanígy *í-ző* alakban is vö. LobC. 236 mikoron *kerdezníe* (olv. *kérdezníje*). Ez alakokban a *j* lehet hiatusöltő is, s csak úgy kerülhetett beléjük, ha előbb *írná-a*, *kérné-é* alakok voltak. Minthogy a nyelvérzék a cselekvő személy ragjául hol az *-a* ~ *-é-t*, hol a *-ja* ~ *-jé-t* érezte, az *írnája*, *kérnéje*-féle alakokból elvonódhatott egy *írnáj*, *kérnéj* alak is. Ugyanez az eset van a névszóknál a birtokos ragozásnál, a hol ilyen újabb alakok vannak: *száj*, elvonva ebből: *szája*, a hol a *j* eredetileg nem a szótőhöz tartozik (vö. SIMONYI, A magyar szótók 40), ilyen lesz *tetej* = tető MTsz., OklSz. Jerney, NyelvK., Baróti-Sz.² Kisded szót., Márton I. szót., 1807, 1811, 1816, másképp SIMONYI, Szótók 42 és vö. *háztete* Nyr. 27 : 209. Ilyen elvonódott alakokul fogom fel a következő régi nyelvi adatokat is : TMNy. 609 *tenney*, *küldeney* = olv. *ténnej*, *küldeněj* | JordC. 647 *arwlna* = olv. *árulnáj* (vö. e codexben az ilyeneket : 682 *zerethne*"e, 609 *apolna*"a) | Némethjv. gl. 100 provocaret — *meg remeytheney* (= olv. *még réméyteněj*, no. 343 recogitet — *felemelney* (= olv. *félemelněj*, vö. e glosszák

közt ilyeneket: 369 *figeztelneje*, 372 *megnerneje*)*. Így fogom fel a *küldé-nek* a TMNy.-ban (610. l.) közölt *kuldei* alakváltozatát is. Szerintem volt egykor *küldé-j-ë is, a mely az egykor kétségtelenül megvolt *küldé-ë alakból akár hiatustöltővel is keletkezett (l. fentebb). Ebből elvonás *küldéj*, tehát úgy mint *írnáj*.

A tárgyas ragozású feltételes egyes 3. személynél még meg kell említenem a göcseji *fözneje* = főzné, *megenneje* = megenné (l. Budenz-Album 167, Nyr. XIV. 214) alakokat. Ezek szerintem *föznéje*, *megennéje* alakokból az alanyi ragozású *fözne*, *megenne* hatása alatt keletkeztek, innen rövid *-ne-* szótaguk.

Mínt hogy a 3. személyről van szó, megemlítem, hogy az ikes igéknél szerintem ez az eredetibb állapot: *távozné-ék*, ebből lehet *távozní-ék*, *távozné-j-ék*, *távozné-ik* stb. (vö. TMNy. 601 és DöbrC. 422 *tavozniek* stb.). Erről azonban részletesebben nem írok, mert nem tartozik tárgyam körébe. Eredeti, etymologikus *j* elem, a mely a személyraghoz tartoznék, itt sincs.

A tárgyas ragozású feltételes többes 3. személyről ezeket állítom:

Az egyes 3. személy egykor így volt: *kérné-é, *írné-é > *írná-é > *írná-á. Ebből a többes 3. személy így alakult: *kerné-ék*, *írné-ék* > *írná-ék* > *írná-ák*. Hogy a régi nyelvémlékekben *kerné-ék*, *írná-ák* alakok vannak-e, az attól függ, hogyan olvassuk az ilyen alakokat: CornC. 191 *kyk nezneek* az romayaknak baluanyat, TMNy. 616—617 *kerneek*, *lelhetneek*. Mert hogy ezeket így is lehet olvasni: *kérné-ék*, *lelhetné-ék*, *nézné-ék*, bizonyítja az, hogy a mai népnyelvben ilyen alakok vannak: *mégtudnájék*, *mégvénnéjék* (Göcsej, MNyelvészet V. 116, SZINNYEI, NyH⁴ 120), továbbá, hogy régi emlékekben ilyeneket találunk: WinklC. 180 *hogh (ðk) enneyeek*, ugyanott 186 *hogh (ðk) keerneiek | epitenéjék, teriesztenéjék*, (MELIUS, Szt. Jób, előszó), *tartanaiác* (sicl MELIUS, János, előszó), *vinnáják*, *vallanáiác* stb. (l. TMNy. 616). Ez alakokban a *j* lehet hiatustöltő hang is. Mínt hogy ilyen *-j-vel* írott alak sok codexben előfordul, a hol azonban a vocalisok quantitása nincs jelölve, nem dönthető el, mely esetekben kell *-néjék* ~ *-náják*-ot olvasni s melyekben a későbbi *-néjék(e)* ~ *nájok(a)*-ot.

Akkor, a mikor a *kérné-é, *írná-á-ból *kérné-ë*, *írná-a* keletkezett, újabb alakulással egy új többes keletkezett, a mely így

* A feltételesnek vannak más alakváltozatai is, vö. pl. TelekiC. 231 *elplantalúa*, TihC. 82 *zolgabúa*, WeszprC. 103 *kennieie* stb., de ezekről nem szükséges itt szólnunk.

hangzott: *kérné-ék*, **írné-ék* > **írná-ék* > *írná-o(a)k*. A fenti codexekben *nezeek*, *kerneek* stb. tehát így is olvashatók: *nézné-ék*, *kérné-ék* stb.

Hogy ilyen alakok voltak, bizonyítsák a következő tények:

a) *i*-ző emlékekben ilyeneket találunk: LobkC. 19 hogy . . . atiankat . . . *vínnyek* (olv. *vínné-ek*, nyílt *e* eredetibb *ē*-ből); uo. 302 be *tevlthetnyek* affeldnek zynith (olv. be *tölthetné-ek*, *e* két példát l. TMNy. 616—617). NádC. 227 *elvezteníec* (olv. *elveszteni-ek*).

b) A zárt *ē*-ből a magyarban sok esetben *i* lesz, így lett az *-ék* ragból *-ik* az ige- és a birtokos ragozásban. Így magyarázandók az ilyen régi adatok: *erneik* = olv. *érné-ik* (= *érné-ék*-ből), *esmernéik* = olv. *ěsměrné-ik* (*ěsměrné-ék*-ből), *keresneyk* = olv. *keresné-ik*, *venneyk* = olv. *věnné-ik* stb., l. TMNy. 616—617, vö. a mai népnyelvben *kérnéik* (Göcsej, TMNy. uo.). Minthogy pedig a 3. személy ragja eredetileg magashangú, azért vannak a mai népnyelvben még ilyen illeszkedés nélküli alakok: *męglútná-ik*, *mondanáik*, stb. l. TMNy. uo. és Nyr. VII. 420 Göcsej, Őrség. Ez alakokból hiatustöltő *j*-vel is keletkezhettek az ilyenek: *hoznájik*, *mondanájik*, *ellopnájik*, *kütennejik*, *męginnájik* stb. Göcsej, Őrség, Nagykanizsa, l. Nyr. VII. 420, XIV. 214, SZINNYEI NyH.¹ 120, NyFüz. XLVIII. 28 stb. A *-nájik* = *-néjik*-féle alakokból az alanyi ragozású alakok hatása alatt keletkeztek ugyane nyelvjárásokban ilyenek: *évennejik* (vö. *évenne*), *vernejik* (vö. *verne*), *rűnnejik* (vö. *rűnne*), *ennejik* (vö. *enne*), *adnájik* (vö. *adna*) l. Nyr. VII. 420, XIV. 214, SZINNYEI, NyH.⁴ 120.

c) XVI. századi és még későbbi nyomtatványaikban is közönségesek az ilyenek: *męgszámlálnáiac* (l. HELTAL, Cancionale 1574-ből C₁ oldal), *męglútnáiac* (uo. H₂ oldal), *kibeszéllenéiee* (uo. F₄), *męgrverhetnéiee* (uo. E₄), *eltemetnéiee* (uo. C₁) stb., más példákat l. TMNy. 616—617. Ez alakokban a *j* lehet hiatustöltő hang is, s helyette itt-ott nagy ritkán *-h-*t is találunk (l. lejjebb). A codexekben, a hol a vocalisok hosszúsága nincs jelölve, sokszor találkozunk ilyen *j*-s (*i*-vel, *y*-val írva, l. feljebb is) alakokkal. Egy ilyen codexbeli alakot: *ihatatnaiak* (vö. DöbrC. 392: *hőg ihatatnaiak v̇tet vrnak*) így is lehet olvasni: *ihatatnájak* és így is: *ihatatnáják*. Mindkét esetben azonban a *j* lehet hiatustöltő is, a mely mellett hiatustöltő *h*-val hangzó alakokkal is találkozunk, pl. LányiC. 232 *hog . . . be nem wehethnehek*.

Az eredmény tehát itt is az, hogy a hol a történeti kor

folyamán a tárgyas ragozású feltételesben a *j* előfordul, ott a *j* nem etymologikus eredetű hang.

A II. főrésznek már most két főeredményét kell itt összefoglalásképen kiemelnem:

a) A tárgyas ragozásban az igető (= pusztá igető, időtő, módtő) és a cselekvő személyragja közt nincsen semmiféle jelentős etymologikus *j* elem, sőt egyáltalában nincsen semmiféle 3. személyű tárgyra mutató elem. A jelentőmód jelen idejében a *j* a felszólítóból való, a hol a *j* módjel. A többi tárgyas alakban (praeteritum, feltételes) a *j* lehet hiatustöltő hang. E *j*-ről azonban azt is lehetne mondani, hogy analogikus úton is behatolhatott a praeteritumba és a feltételesbe. Mikor ugyanis a felszólítóból a *-jē* ~ *-ja*, *-jūk* ~ *-juk*, *-jék* ~ *-jāk* a jelentőmód jelenidejébe átvonódott, még voltak a nyelvben ilyen összevonatlan alakok: *osztó-ok* (= osztók, praeteritum), *verné-ē*, *verné-ūk*, *verné-ék* ~ *verné-ek*. Ekkor a nyelvérzék a cselekvő személy funkcióját a *-jē* ~ *-ja*, *-jūk* ~ *-juk*, *-jék* ~ *-jāk*-ba érezte, s itt-ott per analogiam bevitte a praeteritumba és a feltételesbe is. Szerintem ez többi a valószínűbb, emellett szól a nyelvtörténet. Akár így, akár pedig pusztá hiatustöltővel magyarázzuk a praeteritum és a feltételes *j*-vel hangzó alakjait, az eredmény az, hogy a *j* nem 3. személyű tárgyra mutató elem.

b) Az igéknél a praeteritum jele: az *-é* (zárt *é*) és a feltételes mód jele: a *-né* (zárt *é*) eredetileg illeszkedés nélküli alakban járult a mélyhangú igékhez is. Ennek emléke a mai *irék* (= praeter. egyes 1. alanyi), *írnék* (= feltételes egyes 1. alanyi) és *távoznék* (= ikes feltételes egyes 3. személy, alanyi, a régi nyelvben mindenkor így vagy *-né-ek* ~ *-né-j-ek* ~ *né-ek* stb. alakban). A cselekvő személy ragjai, a melyekről később szólok, eredetileg személynévmások. A személynévmások a magyarban a nyelvtörténeti kor előtt még ezek is voltak: **mī* (= én; a mai *én* szerintem a *mī*-ből, lásd erről lejjebb), **tī*, kezdő konsonans + *i* (= mai *ő*- ebben *ő*-vé, a mai *ő*, régi *iv* > *ü*-ből, erről lejjebb). Ezek a személynévmások eredetileg szintén magashangúak. E névmások az igetőkhez (= pusztá igető, időtő, módtő) eredetileg szintén magashangú alakban járultak, s az igetővel olyan összetételt alkottak, a milyenek más névszói összetételek (l. fentebb a praet. *-é-jét*, a feltételes *-né-jét*, a felszólító *-ji-jét* stb.). Ennek a magashangú alakban való hozzájárulásnak emléke a népnyelvi *osztē*, *adje*, *fogtē* NyF. XX. 5, stb. E gondola-

taim alapján tehát azt lehetett állítanom, hogy a magashangú igék ragozott alakjai közelebb állanak az eredetibb állapothoz, mint a mélyhangú igékéi.

III.

A tárgyas igealakok eredete.

A finn-ugor nyelvek közül tárgyas igeragozás van a mordvinban, a vogulban, az osztjákban és a magyarban. Az a meggyőződésem, hogy első sorban a mordvin, s csak később a vogul és az osztják tárgyas igeragozás alapján fejtette ki HUNFALVY, később BUDENZ azt az elméletet, hogy a magyar tárgyas igeragozásban az igető (= puszta igető, módtó, időtő) és a cselekvő személy ragja közt helyet foglal a tárgyra mutató személyrag is, a mely sok esetben lappangásba került. Ezt az elméletet nagyban támogatni látszott a magyar *kérlek, várlak* (vö. ÉrsC. 383 *wdwezihlek*, uo. 409 *kezerehlek*, DöbrC. 315 *mosandolak*, WinklC. 92 *hordoztalaak*, *neweltheleck*, *zeretteleck*, népnelyből *tartolak*, *bántolak*, *taszitolak* NyFüz. XVI. 7, KesztC. 69 *hywtalok**, ÉrdyC. 220 *kenoztatlan*, uo. 224 *gezhetlen*, népnelyvi *megvárlik*, *elhagylik*, *mëgnëzlik** SZINNYEI, NyH.⁴ 118 | *kérlek* = *kírilek*, *váralak*; *kërnëlek* = *kírnëlek*, *várnalak*; *kértelek*, *vártalak*; *kérjelek*, *várjalak*). Ez alakokban a *-lek*, *-lak*-beli *l* az egyik nézet szerint csak „nyilván a 2. személyű tárgy“ jele (l. TMNy. 606), a másik szerint bizonyosan az (l. BUDENZ, SZINNYEI, THOMSEN, Nyr. XI. 28). Mindkét nézet tehát az *-l*-ben az alanyi ragozású *-l*-et keresi (vö. *írál*, *írnál*, *gondolkozol*, *gondolkozzál*, *írtál*; nb. ez az *l* jelöli az egyes és a többes 2. személyű tárgyat). E nézet ellen sok kifogást lehet emelni. Az egyik az, hogy az *-l* személyrag a jelentő mód jelen idejében eredetileg csak az ikés igéknél volt meg, innen terjedt s terjed ma is az iktelekre (vö. *adol*, *veszel*, *teszel* stb.). Nem akarok e helyen az alanyi ragozásra is kiterjeszkedni, azért ez ellenvetésemet csak megemlítem. Nagy baj szerintem az is, hogy a cselekvő személy jele *-k*, holott *m*-et várnánk. Igaz, hogy a történeti kor folyamán a *-k* helyén *m*-ből fejlődött *-n*-et is találunk (l. fentebb és a II. főrészben), úgy hogy a mai *-k* későbbi is lehet. Mindezek

* Bizonyos dolog, hogy a *-lek*, *-lak*-beli mai *e* (nyílt *e*) ~ *a* vocális eredetileg zártabb volt, máskép BUDENZ UgAl. 348, SZINNYEI NyK. XXXIII. 257, 258.

a tények azonban elégségesek arra, hogy a *-lek, -lak* oddigi magyarázatában kételkedjünk.

A HUNFALVY-BUDENZ-féle elméletre nagyobb csapás az, hogy újabban bebizonyosodott, hogy a finn-ugor nyelvek tárgyas igeragozása nem finn-ugor alapnyelvi jelenség. A mordvinról kétségtelen, hogy a többitől függetlenül fejlődött ki (l. SZINNYEI, FUSpr. 152). A vogul, osztják és magyar tárgyas igeragozásról megkétségtelen ez: „Die Entwicklung der objektiven Konjugation des Ungarischen, Wogulischen und Ostjakischen hat schon vor dem Sonderleben dieser Sprachen, also in ugrischer Zeit begonnen. Allenfalls muss angenommen werden, dass die Verbindung der Personalsuffixe mit den Tempustämmen vor der Sprachspaltung ziemlich locker, und nur ihre Reihenfolge festgestellt war“* (l. SZINNYEI, FUSpr. 153).

A mi már most a kérdés lényegére fontos, az az, hogy felületes megtekintésre is észre kellett venni, hogy a vogulban, az osztjában és a magyarban a tárgyas igeragozás cselekvő személye ragjai és a birtokos személyragok közt valamilyes egyezés és összefüggés van (vö. HUNFALVY, NyK. I. 434—467, BUDENZ, Ugal. 314, lásd FOKOS 18). Erről aztán az lett a nézet, hogy a birtokos személyragozás hatással volt a tárgyas igeragozásra (l. SZINNYEI, NyK. XXXIII. 258).

Újabb időben a vogul és az osztják tárgyas igeragozás és a birtokos személyragozás ragjairól kiderült, hogy eredetileg azonosak. Ezt FOKOS (l. NyK. XL. 386—412: A vogul-osztják tárgyas igeragozásról) és PÁPAY J. (l. FUF. XIII. 296: Über die objektivkonjugation im nordostjakischen) tanulmányai kétségtelenül bebizonyították. Ámde FOKOS is, meg PÁPAY is a cselekvő személy ragja és az igenévszó közt a 3. személyű tárgy jelét is felveszik. Szerintem ez nem lehet eredeti állapot. Ha ismerhetnők a vogul és az osztják nyelv történetét, kiderülne, hogy eredetileg a két ragozás teljesen azonos volt.

A magyar tárgyas igeragozásról THOMSEN VILMOS kísérelte meg bebizonyítani, hogy eredetében azonos a birtokos személyragozással (vö. Nyr. XL. 26—29: A magyar tárgyas ragozásról néhány megjegyzés, és Tidskrift for Philologi og Paeda-

* Ez idézet második részét úgy értelmezem s úgy fogadom el, hogy a személyragok a nyelvérvék előtt sok tekintetben személynévmások voltak, l. erről lejjebb. Így volt ez még a magyar nyelv külön életében is, jóval a nyelvtörténeti kor előtt.

gogik VII. 149: Det magyariske sprog og dets stammeslægtskab 1866—67). Bizonyítása alaktani szempontból hibás. Így például nem vette figyelembe, hogy a magyarban a birtokos ragozásban nem eredeti a *napja*, *kertje*-féle alakokban a *-ja*, *-je*, a mint azt SZINNYEI „A birtokos személyragozásról“ írott szép értekezésében (l. Nyr. XVII.) kimutatta. Elfogadhatatlan a tárgyas többes 1. és 2. személy magyarázata is. Mindazonáltal THOMSEN dolgozatában olyan értékes megfigyelések vannak, hogy az ő dolgozatának lényeges része van e sorok létrejöttében. Ez a dolgozat ösztönzött a magyar tárgyas igeragozás tanulmányozására. S így bár a részletekben teljesen eltérek THOMSENTől, az alapelvet illetőleg csatlakozom nézetéhez.

Az én nézetem szerint is a magyar tárgyas igeragozás és a magyar birtokos személyragozás azonos eredetűek s volt idő a magyar nyelv emlékekkel igazolható kora előtt, a mikor a kettő közt semmiféle különbség nem volt. A különbség csak idővel jelentésbeli megoszlással, különféle alaktani kiegyenlítődéssel keletkezett, a mikor is az ige és a névszó egymástól még jobban elkülönödtek.

Bizonyítékul legelőször is azt hozom fel, hogy a magyarban az igenév ma is, s a nyelvtörténeti kor folyamán is felveszi s felvehette a birtokos személyragokat.* A főnévi igenév *kérni*, *írni* ma is felveheti a birtokos személyragokat, tehát pl. *kérni-e*, *írni-a* (ebből: *írni-ē*). A mai *kérnem*, *-d*, *-tők* a *kérni*-nek régiebb *kérnē* alakjából való, ugyanígy az *írnom*, *-d*, *-tok* az *írni* régiebb *írnē* alakjából illeszkedéssel keletkezett, tehát *írnēm* > *írnom* stb. A mai *kérnünk*, *írunk* régiebb *kérnōnk* (= *kérnēnk*), *írnonkból* való, míg *kérniök* (= *kérniēk*), *írniok* (= *írni-ēk*) az egyes 3. személy többesei. A határozói igenév *kérvē*, *írva* (*írvē-ből) a nyelvtörténeti kor folyamán szintén felvehette a birtokos személyragokat (vö. PÉTER JÁNOS: Az igenevek használata 81, Budenz-Album 78, SZILY, MNy. VII. 442). Íme egynehány példa:

Németüjv. gl. 113 *valuam*—profitendo, BécsiC. II. Machabeus VI. 26 a' mendenhatonac kezēt sem eleuenēn sēm *haluam* nem tauoztatom el | FestC. 168 *walwaad*, ÉrsC. 48 *walwad* (= válvād v. valvād?), AporC. 68 meg *nituad* . . . elfordeituad, MünchC. Máté VI. 3 Te alamisna *tēuēd* ne tūgga te balod | WinklC.

* Van azonban nyelvjárás, a melyben a főnévi igenév a személyragokat fel nem veheti, NyFüz. XXXII, 35, Nyr. XLII. 256. részben NyFüz. XL. 26.

232 hogh ymar tarthassam ötet meghalvaia | BécsiC. Jud. III. 2. meghalvane, no. Hester XIII. 17 hog eluene diësiüe | MünchC. Máté VII. 10 valuatoc, BécsiC. Baruth VI. 2 Be menuelec | MünchC. Máté XIV. 26 ötet latuaioc, no. Máté XXVII. 17 azoc egbe jólekezuie | stb., stb.*

Hogy a mai *kérő*, *író* (a magashangú alak *-é* változatáról l. lejjebb), *kért*, *írt* szintén felveheti és a nyelvtörténet egész folyamán felvehette a birtokos személyragokat, azt csak megemlítem.

Az a nevezetes már most, hogy a finn-ugor nyelvekben az igeidőtüvek, úgyszintén a módtüvek névszói természetűek (l. erről SETÄLÄ, majd SZINNYEI NyK. XXIII. 455, 464, 465, NyK. XXXIII. 245, 246, 250, 251, 259), nomen verbalék, a mi azt jelenti, hogy e tövekhez hozzájárulhattak a névszókhoz járulni szokott ragok és képzők (l. erről lejjebb). Ha tehát a magyarban a praeteritum **kéré* (vö. *kéré-k*, *kéré-nk*, *kéré-tek*, *kéré-nek*, a mai *kérő* = *kére* a tövégi magánhangzók sorsában osztozkodván, **kéré-ből* lett), **íré* (vö. *íré-k* stb., a többi alak illeszkedéssel **íré-ből*, *íra* = *iré-ből*), a feltételes **kérné*- (vö. *kérné-k*, l. **kéré*-), **írné*- (vö. *írnék*, l. **íré*-) névszói természetűek, nomen verbalék, akkor kétségtelen, hogy e nomen verbalék felvehették a többi névszókkal együtt a birtokos személyragokat is. Nomen verbale a magyar felszólító **kérj*- is. Ez a puszta módtő sok esetben két-féle funkciójú; jelölheti az iktelen alanyi ragozású igéknél az egyes 2. személyt (vö. *kérj*, *írj*), de jelentkezhetik mint nomen is.** Meg csak a felszólító j-je utáni vocalicus elemről kell szól-

* A mai *-va*, *-ve*: *-ván*, *vén*-ről l. SIMONYI, MHat. II. 302, TMNy. 511, Mészöly Nyr. XXXVIII. 347, MNy. IV. 411, BEKE Ö. Nyr. XLII. 193. Az e helyeken felsorolt alakváltozatokon kívül vö. még DöbrC. 124 meg *bövöitvent* = KulesC. 151 (LXIV. zsolt. 11) meg *beweythuen*, DöbrC. 235 ki *ióvent*; ErdyC. 55 *mondron* (ez utóbbi alakváltozatokról l. lejjebb) WeszprC. 130 *monduan*, NádorC. 164 meg *martvam?* és *-vín* (Sylv., LobkC., DöbrC. stb.).

** Vö. Heltai, Cane. E₃: Minden tarcz nélkül így eredénee. Az én nézetem szerint a *vagy* (= du bist) és a *még* (= du gehst) alak-tani szempontból felszólítók. Erre felhozom, hogy a *vagy* a régi nyelvben „vermőgen“-t is jelent (vö. DöbrC. 483 az *vaftot* . . . hazabeli *vaftat*, no. 522 ti *vaftokban* és NySz.), l. még SIMAI MNyv. VIII. 31, *vagyon*, *megyen*-ről máskép SZINNYEI NyK. XXXIII. 244, 248, Nyr. XXXVIII. 243. A *még* felszólító voltára meg az a bizonyítékom, hogy teljesebb alakja *megye* (vö. Lobk. C. 11 frater fereneh de mire *megye* az wr ihushoz, l. SIMONYI KÁLMÁN, A Lobk. kód. 67. lap) s ez csak felszólító lehet alakilag. Vö. még ilyen felszólítóból eredt kötőszókat: *akár* — *akár, vagy, vaj* l. SIMONYI, Magy. kötőszók I. 120, 227, Jelentéstan alapv. 22, és Nyr. VII. 434, XXXVIII. 241.

nom. Az a nézetem, hogy a felszólító módjele valaha *-xi* volt, ebből részint *-hi*, részint *-ji* fejlődött. A felszólítóban is eredetileg csak magashangú volt a módjel, amely csak később illeszkedett, még pedig az *-i*-ből részint *-ü*, részint *-ë* lett, illetőleg illeszkedéssel $u > o, a$. A mai irodalmi *-e, -a* a zárt tövégekben tapasztalható $u > o > a$ fejlődés eredménye. Arra, hogy a felszólító *-j* utáni hangja zártabb volt, mint a mai irodalmi alak, értekezésem két helyén is idéztem példákat, mind a régi nyelvből (vö. HB, ÉrsekújvC., JordC., LányiC. és még JordC. 182 *valazzod*, WeszprC. 90 ne *felőtek*, TelekiC. 289 *lakozzol*, lehet felszólító is az illető helyen), mind pedig a népnyelvből (vö. még NyFüz. X. 12, 15, 32, XIII. 35, XVI. 18). Arra meg, hogy eredetileg magashang volt, idézem a következő alakokat: Teleki C. 25 ne *galasztassem* meg őreke, ThewrC. 108 *batoriced*, KeszthC. 126 *Ees hyc* engemeth (= *hijē > hije*, *hiji*-ből; teljesebb tő, ma *hij*, régen *héuxi lehetett) | KeszthC. 448 *Imagye* my erettenk (= *imádjē > imádje*, teljesebb tő, ma *i m á d j*) | KeszthC. 79 *vye* meg engem vnyokkal (= *vijē > vije*, *viji*-ből; teljesebb tő, ma *vij*, egykor *véuxi). Illeszkedéssel való teljesebb alakok: *zolyw* = szóljn am. szólj, *mongyw* = mondjn am. mondj, *vulya* = valja am. valj, *akarya* = akarja am. akarj (l. ez alakokat, amelyek a következő kódexekben vannak: EhrC., KeszthC., KulesC., LobkC., a következő művekben: TMNy. 599, SIMONYI, Magy. szótók 18, SIMONYI Kálmán, Lobk. kód. 67 és talán idevaló *hoz'a* = *hozd?* GuaryC. 133). A mai *jere* (vö. JordC. 496 *yere*, TelekiC. 196 *iere*, stb), *vára* (= várj NyFüz. XIII. 36, 40 stb.), *eryye* (vö. NyFüz. IX. 41, XXXIII. 11), *gyüvő* (= jöjj NyFüz. XX. 8, vö. SzékelyudvC. 343 hoig el *yoyo* es oztogassad) ilyen régi tövégi alakmaradványok. A *z-j* eltűnésére l. a II. főrészt.

A felszólító alanyi ragozású iktelen egyes 2. személye tehát pusztá módtő s mint ilyen szintén névszói természetű, a mely a személyragokat szintén felveheti.

Az a kérdés már most, vajjon az ige jelentőmód jelenidejének személyragtalan alakja a magyarban lehet-e névszói természetű is. A magyarban a jelentőmód jelenidejének általában nincsen időjele, a pusztá igető egyszersmind jelenidőtő.

Fentebb elmondtam, hogy a finn-ugorságban az igeidőképzés, s nyilván a módtőképzés is, névszótőn alapul. Ha azonban ez a képzés névszótőn alapul, ebből következik, hogy a finn-ugor alapnyelvben az ige és a névszó között határozott

különbség nem volt (másképp BUDENZ, Ugal. 9, Nyr. XXXVIII. 242, de alapnyelvileg így is, vö. SIMONYI, Jelentéstan alapv. 20--24, 33, CsÖRNY B.: Az ige 71—76; az indogerm.-ra lásd SCHMIDT J., Nyelvtud. IV. 194). „Nem volt sem ige, sem névszó: voltak szavak, melyeknek bizonyos képzetek feleltek meg. Ezen szavaknak igei vagy névszói értéke az általuk jelölt tüneményben volt“ (l. SZABÓ DEZSŐ, A vogul szóképzés NyK. XXXIV. 57. s köv. l.). Azt is lehetne mondani, hogy ez alapnyelvben az esetek túlnyomó többségében nem volt meg a névszó és az ige közt a különbség, s a kettő differenciálódása éppen hogy megindult. A finn-ugor alapnyelvben voltak igenévszók (= ebből lett ige, főnév, melléknév),* számnévek, névmások és interjeíciók. (A határozószók névszóból önállósultak elkülönödés folytán.)

Azt az állapotot már most, hogy az ige és a névszó közt semmi alak-i különbség nincs (másképp SIMONYI, Nyr. XXXVIII. 242), s a különbség tisztán a hangcomplexum által jelölt tüneményben, a beszélők lelkének a külvilággal való viszonyában van, ma is megfigyelhetjük az egyes finn-ugor nyelvekben. Így a vogulban (l. SZABÓ DEZSŐ, A vogul szóképzés NyK. XXXIV. 57. s köv. l.), az osztjákban (l. SCHÜTZ JÓZSEF, Az északi-osztják szóképzés, NyK. XL. 1. s köv. l.), a votjákban (l. MEDVECZKY KÁROLY, A votják nyelv szóképzése, NyK. XLI. 311. s köv. l.) s más finn-ugor nyelvekben (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 93, GOMBÓCZ, MNy. V. 30). Ezt az állapotot kimutathatjuk a magyar nyelvre is. A magyarban is vannak olyan szavak, a melyek igék is, névszók is lehetnek, s a melyekben alak-i különbség sohasem volt. Íme egynéhány idevágó példa:

áj = 1. *aperire*, *hiare*, 2. *völgy* | *es* (alakv. *és*) = 1. *esni*, 2. *eső* | *esk* = 1. *esküszik*, 2. *eskü* | *fagy* = 1. *fagyni*, 2. *fagy* | *les* (alakv. *lés*) = 1. *lesni*, 2. *hinterhalt* | *nyom* = 1. *nyomni*, 2. *vestigium* | *vesz* (alakv. *vész*, névszói alkalmazásban előfordul *veszet*-féle ragozása is) = 1. *veszni*, 2. *sturm*. Hogy ilyen példák nemcsak a tőszavak, hanem a képzettek közt is vannak, arra vö. *halász*, *vadász*, *ereszt(t)*, *rekeszt(t)* stb. Hogy a nyelvtörténeti korban is a jövevényszók terén is ilyen igék keletkezettek, arra vö. *ábráz* = 1. *ábrázat*, 2. *ábrázni* NySz. |

* Vö. pl. a magyarban azt is, hogy néhány szó főnév is, melléknév is a történeti korban, pl. *súly*, *éh*, *kór*, Nyr. XLII. 63.

bolt = 1. bolt, 2. boltani stb. Arra meg, hogy ilyen összeesések hangtani úton is előállhattak, vö. a *zár* ígét s erre SIMONYI, Jelentés-tan al. 33 és Igék és névszók Nyr. XXXVIII. 241. stb. cz. értekezését.

Ha ezek alapján elfogadjuk a magyarra is, hogy ennek külön életében is még sok esetben ige és névszó közt nem volt semmi alakú különbség, ezzel sok magyar nyelvi jelenséget is könnyebben megérthetünk. Ilyenek:

a) Az ikes ragozás létrejöttében része lehet annak a körülménynek is, hogy az igének a névszótól való differenciálódása folytatódván, ilyenek keletkeztek: *lak* és *lakik*, *folyam* és *folyamik* (NySz.), *ok* és *okik* (NySz.), *es* és *esik*, *félelm* = félelem és *félelmik* (vö. DöbrC. ne *felelmiel* zilestől, NádorC. 237 (ő) *megfelelmek*, NySz. *megfelelőmnec*) stb. Az ikes ragozás egyéb okaira l. SIMONYI, Az ikes ragozás története NyFüz. XXVIII. és Nyr. XXXIV., XXXII. 313.

b) Tapasztalati tény, hogy a magyarban is sok képző, rag járulhat ígéhez is, névszóhoz is, vö. *-ség*, *ság*, *-talan*, *-tlan*, *-telen*, *-tlen* stb. Hogy e képzőknek, ragoknak mily nagy a száma, azt valójában csak akkor látjuk, ha figyelembe vesszük a nyelvtörténeti szempontot is. Nemcsak a ma alakilag egyező denominális és deverbális képzők egyeredetűek, hanem azok a ma különböző hangtestű képzők is, ragok is, a melyek egykor egyező hangalakúak voltak (a vogulra sok példa SZABÓ DEZSŐ értekezésében NyK. XXXIV. 55 s köv. lapokon). Íme néhány példa a magyarból:

a) Az *-i* az ilyenekben: *szájtáti*, *hányiveti*, *rátartti* stb. vagy egy az *-i* melléknévképzővel, vagy pedig névszónl használt igealak, mely esetben ugyanaz, a mi *adi* = adja, *veri* stb. (vö. ZOLNAI, NyK. XXIII. 147 ebkér di csárda; népnyelvi *kilőki pénz* Nyr. XL. 285, *lesi puskás* és SIMONYI, Nyr. VII. 434—444, máskép SZINNYEI NyH.¹ 80).

b) Az *-ó*, *ő* deverbális képző (vö. *író*, *kérő*) ugyanaz, a mi az *-ú*, *ü* nomen possessoris képző (pl. *nagy fejű* stb., vö. GOMBOCZ, MNy. V. 30, SZINNYEI, NyH.¹ 93; így már FÁBIÁN J. NyK. V. 244). Minthogy az *-ó*, *ő* egykor *-ach*, *-ech* alakú volt, biztos dolog, hogy egy vele az *-ó*, *ő* kicsinyítő képző is ezekben: *apó*, *anyó*, *fió* = *fiu*. Erre felhozom, hogy a mai *fiu*, régibb magyar *fiónak* ilyen alakja is van: *fiah* (vö. Oklsz. *fi* és Bertalan alatt; de Barthalom *fyahastul*; eredeti alak *feax, vö. *fey*- SZINNYEI NyH.¹ 33, HorvC. 52 *fyayanak*, no. 106. *fyayara*, idevaló?) s ez eredetibb alak (másképp TMNyv. 560).

c) A főnévi igenévképző *-ni* ugyanaz, ami a *-ni* rag (vö.

megyek *papni* — a *paphoz*) és a *-nyi* mértékhatározó képző (vö. Szabó D. NyK. XXXIV. 423—429 és Mészöly G., A *-nyi* képző eredete Budapest 1910). Mind a háromnak hangalakjában ugyanaz a története, s csupán functio-differenciálódás folytán támadt a mai különbség.

Példáimat szaporíthatnám, különösen Mészöly Gedeon dolgozataiból (vö. a zürjénből Fokos D. KelSzem. XIII. 89—99. FUF. XIII. 7), de legyen ennyi elég annak támogatására, hogy mikép lesz ragból képző s arra, hogy miként járulhat egy és ugyanaz az elem névszóhoz is, igehez is. Mindez csak akkor lehetséges, ha a finn-ugor nyelvekben is, s innen az egyes nyelvek külön életében is, így a magyarban is, ige és névszó közt nem volt meg az a különbség, a mely teljessé máig sem fejlődött ki. — Az igenévszó e meglétének bizonyítéka, mint Gombocz Zoltán barátom figyelmeztet, az is, hogy a magyarban is van nominális mondat (vö. az ember jó stb.), s hogy a mellékeselekvést — a régiebb nyelvben még inkább — nomen verbalével lehet kifejezni (vö. HB. *hadlana choltat*, ezekről l. Simonyi. Nyr. XXXVI. 241 és Gombocz MNy. V. 133).

A kifejtettek alapján már most állítom, hogy a pusztá igető a magyarban szintén lehet névszói természetű, illetőleg a pusztá igető és a névszó egy is lehet, t. i. se nem ige, se nem névszó, hanem igenévszó. Természetes tehát, hogy ez az igenévszó is felveheti a birtokos személyragokat.

Tételelem igazolásában most már egy lépéssel tovább is mehetek. Ha valaki azt mondja, hogy *nyomom, lesem* stb., ez így magában, mondaton kívül egyformán lehet ige is, meg birtokragos névszó is. Hogy a kettő közül melyik esettel van dolgunk, azt az illető igenévszó mondatbeli egyéb szavakkal és a beszélőknek a kívülvilággal s egyéb lelki dolgokkal való összefüggése szabja meg. Ugyanígy ez a szó: *huzom, mondom*, egyformán lehet: „én *huzom*“ és „az én *huzom*“ (vö. egy *huzomba* Heltai, Canticionale P₁. és NySz. I. 1526), „én *mondom*“ és „az én *mondom*“ (vö. MünchC. Ján. XVI. 12: meg soc *mondom* vágon tünectec, DöbrC. 329: Meg sok *mondom* vágon nektek = Vulg. Adhuc multa habes vobis dicere).* Az első functio itt a birtokos, a fejlődött a tárgyas, a mely nem más, mint valamihez tartozás; a kettő

* SZIKSZEI arra figyelmeztet, hogy a MünchC. és DöbrC. adata nem idevaló, mert helyes értelmezése ez: *mondóm*, a mire vö. *mondó* (= mondóka MTsz.).

egy s a különválás csak hosszabb differentiálódás eredménye, a mely az ige és névszókategóriák fejlődésével karöltve haladt.

A birtokos személyragozás s vele a tárgyas igeragozás az ugor ágbán eredetileg a nyelvérték előtt tudatos szóösszetétel; az összetétel első tagja az igenévszótó (= névszótó, pusztá ige, igenévtó), utótagja pedig a személynévmás. S mert az összetétel a nyelvérték előtt tudatos, ezért van az, hogy az összetétel második tagjának, a személynévmásnak kezdő hangja olyan fejlődést mutat, a melyet a szóelei hangok. E tétel igazolására a vogulból idézhetem az ilyeneket: *mätü* (= földje), *törät* (= kendője) stb. s mind erről olvashatni Fokos Dávid tanulmányában (l. NyK. XL. 406). Ezzel a tétellel fogom magyarázni a mi birtokos és tárgyas személyragjaink kezdő hangja változásait.

Ha már most a birtokos személyragozás, s vele együtt a tárgyas igeragozás eredetileg még az ugor korban is, s szerintem külön a magyarban is, a nyelvérték előtt tudatos összetétel volt, az a kérdés, mi volt az összetétel második tagjának teljesebb alakja, mielőtt a második tag személyraggá vált volna, más szóval melyek voltak a magyar nyelv személynévmásai.

Első személy. Az első személyű névmás a magyarban egykor **mi* volt. Ennek többese **mik*, (tővégi magánhangzóval talán) **miki* volt (vö. esetleg idevaló bizonyíték DöbrC. 468 *nekiki* = nekik, továbbá későbbi fejlődéssel ezek a példák: EhrC. 83 *kyke*: kik, 105 *ewke*: ök, stb. l. TMNy. 216). Ez a *mi* van meg a régi nyelvi *mēnkēt*-ben (vö. EhrC. 30 *menkett*, de már a KTSz.-ben is *mynket*), a népnyelvi *mēēnk*-ben, *mījēnk*-ben (vö. NyFüz IX 25, XVII. 8, 15, XX. 8, XXXII. 13, 25), a mai többes *-ünk* ~ *-ink*: *-unk* személyragban (l. erről lejjebb). Ennek a **mi*-nek a származéka a régi nyelvi *mi-v* (alakv. *mi-j*-, *mih*-. l. lejjebb).

A magyarban minden nyílt végszótagban levő rövid *-i* kivétel nélkül eltűnt. A régi egytagú nyílt végszótagú szavak vagy eltűntek a nyelvből, vagy pedig valamely származékuk foglalta el a régi egytagú szerepét. A mai nyílt végszótagú egytagú szavak kivétel nélkül vagy hosszú vocálisú alakból rövidültek vagy pedig diftongussal bíróból. Így tűnt el az *-i* az „ego” jelentésű **mi*-ből is s vele együtt az önálló használatú „ego” jelentésű **mi*. A mai magyar *én*-nek pedig ez az eredete: A régi nyelvben az *én* (vö. első adat KTSz. *en tudum*, *en scereteu*) állandóan nyílt *e*-vel van, és pedig először röviddel (vö. Sylv. UT. I. 113 *en*,

MELICH. Két legrégibb nyomtatvány *en*, NAGY I.: A csökölyi nyelvj. 15 ebben: *en is*), s a rövidebből, mert a szó egytagú (zárt szótaggal) és állandó hangszinű, másodlagos nyúlással hosszú nyílt *é*-vel hangzóvá lett (vö. MELICH, Orth. Vug. 13 *en*, Gálszécsi Ének. K. *én*, NySz. *én*, *enn*, MTsz. *én*, NyFüz. XXVI. 15 *én*, XVII. 15, XXIX. 21. XXXIV. 22, 26 *én*, NAGY I. A csökölyi nyelvj. 15 *én*). Ha az *én*-ben zárt *é* volna az eredetibb, akkor a régi nyelvben és a népnyelvben ilyen alakjának is kellene lenni: *ín*, *ön* (vö. ez utóbbira: *ébred* $\sim$ *íbred*: *öbred*, *nézni* $\sim$ *nízni*: *nőzni*, *férfi* $\sim$ *fírfi*: *förfi* stb). Ilyenek azonban nincsenek. A Lázár Z. C. 108. lapján levő *ön neköm* e szabályt le nem routja. Nyílt *e*-re mutat az *enyém* (vö. MNy. VIII. 147, NySz., MTsz.: *eném* stb., *ém* stb., NAGY I. A csökölyi nyelvj. 15; — máskép BUDENZ UgAl. 289), az *engem* (vö. *éngem* ARANY J. prózai dolg. 319, NySz., MTsz., NyFüz. XIII. 42, XXVI. 15 stb., *éngemet* NyFüz. XXIX. 21, *éngem* MTS.), az *en*-, *ennén*-magam is (l. NySz.). A magyarban különben is az első szótagbeli nyílt *e* az esetek túlnyomó többségében változatlan marad a nyelvtörténeti korban (vö. *fekete*, *mező*, *ereszt*, *erdő* stb., *a*-ból illeszkedéssel eredt *e*: *ebéd*, *ecét* stb). Ha már most a népnyelvben ilyeneket találunk: *ennékém* (vö. NyFüz. X. 35, *ennén*? NyFüz. XXXVIII. 23), *énmagam* (vö. NySz. *ő magamnac*, *ő magam* Helt-ből 101 lp. és fentebb Lázár Z. C. 108 *őnnéköm*), *ényim* (BALASSA, Szlav. nyelvj. 20), *éngem* (vö. NyFüz. X. 35, XVII. 15, *ingem* MTsz., NyFüz. XX. 40, SZABÓ J., Koltó nyelvj. 12), akkor ezek az *é*-vel hangzó alakok a *tönnén*-, *önnön* $\sim$ *ennén*-, tehát a második és harmadik személyű alakok hatása alatt keletkezettek, de nem eredetibb alakok. Mindezek alapján azt tartom, hogy a mai *én*, eredetibb *en* s ez eredetibb *em*-ből való (vö. DöbrC. 69 *Emgem*, PéldK. 58 *emgem*, KulcsC. 4 *emgemeth*, uo. 105 zomorw *em* lelkem és l. a II. főrészt). Ha azonban az *en* $\leftarrow$ *em*-beli *e* nyílt *e*, akkor illeszkedés útján keletkezhetett egy *a*-ból, illetőleg egy **a mi*-ből. Hogy ilyen *a* a pronominális tövek elé járulhat, arra vö. régi nyelvi *a me*: ecce NySz., népnyelvi *ettéd*, *ettétek*, *emménk* NyFüz. XVI. 35 lehet *az* $\leftarrow$ *ez*-ből is. Ilyen **a mi* = (*én*)-re mutat a KeszthC. 430. és KulcsC. 32. lapján levő *angemeth* (= *engemet*) is. Mindezek alapján tehát állítom, hogy a magyarban az „ego” jelentésű személynévmás egykor **mi* és **a mi* volt; ebből az **a mi*-ből szabályosan fejlődött **emi* $\rightarrow$ *em* $\sim$ *ém* $\rightarrow$ *en* $\sim$ *én* (l. máskép BUDENZ UgAl. 289, 312, SIMONYI TMNy. 593. SZINNYEI. NyH.⁴ 105, NyK. XXXIII. 256 és itt a II. főrészt).

A kifejtettek alapján állítom, hogy a birtokos személyragozás és a tárgyas igeragozás, a mi egykor egy volt, eredetileg ilyen szóösszetétel volt: **varu + mi* (= meine burg, váram), **eri + mi* (= meine ader, erem), **tudu + mi* (tudom), **kéri(ü) + mi* (= kérem) stb. Hogy a *-mi* előtti tövégi vocalis a mélyhangú szavakban *-u*, a magashangúakban *-i > ü* volt, arra vö. KTSz. *tudum*, *esm(e)rum*, *cuetsegum*, Nemetujv. gl. 190 verebar — *atalum* vala, KulesC. 282 meg *gondolom*, TelekiC. 349 *azzonyum*, MA.³ *ailuo* — Megmosum, NyK. XXIV. 216, 217 *gondum*, *leyanyum*, *yeswsum*, RMNy. II. 58, 59 *hywnwm* stb.*, ugyanígy a 2. személyben: KTSz. te *mihudnec*, WeszprC. 56 te *halalud*, ThewrC. 77 *Nekwd*, GömöryC. 50 *rokonsagud*, LázárC. 19 *jobudh*, stb. Minthogy már most a **varu-mi* (később **varumi*, illeszkedéssel *varumu*), **eri-mi* (később *erimi*, alakv. **erümü*), **tudu-mi* (később **tudumi*, illeszkedéssel **tudumu*), **kéri-mi* (később **kérimi*, alakv. **kérümü*) szavak egykor a nyelvérzék előtt tudatos összetételek voltak, a *mi*-beli *m* története összeeshetett a szókezdő *m* történetével, a mely általában szókezdő helyzetben változatlan maradt (egy másik teljesen helyesellhető magyarázat SZINNYEI NyK. XXXIII. 250). A fenti összetételek különböző okok közreműködése folytán lássan-lássan egységgé, egy szóvá forrtak össze, még pedig jóval a tövégi vocalisok lekopása előtt s a második tagból: a *mi*-ből (= ego) ragelem fejlődött. Később az immár egységes szóból elveszett az *-i* (> *ü*: *-u*), s lett *-m* a rag. a mely további fejlődésében a nyelvmlékek korában *-n*-né is lett (I. a II. főrészt és itt az *-mk* > *-nk*-ról lejjebb).

A többes első személyű névmás a mai nyelvben *mi* (= nos), a mely régibb *mi*-ből ered (vö. MTsz.; KT. *my* a NySz. szerint, de I. a facsimilét ZOLNAI Nyelvmé.). A *mi* > *mi*-nek szabályos alakváltozata lehet egyrészt a *mü* (vö. MTsz., NyFüz. IX. 25) > *mü* (vö. NySz., SzékelyudvC. 120, NyFüz. XX. 40, MTsz., *emmü* = a mi NádorC. 613, a *muh* WeszprC. 55), másrészt a *mē* ~ *mō* (vö. TihC. 104 a *me* wrunk, uo. 173 *ame* urunk, PeerC. 19 az *mew* zarandokonk, WinklC. 138, 176, 177, 188, 192, 255, 297

* Az idő- és a módtöveknél a tövégi vocalis ez: **iré* > **iré*, **kéri* - | **kéri(ü)né*, **iruné* > **irná* | **kéri(ü)ji(ü)*, **iruji* > **iruju* | talán **kéri(ü)ti(ü)* > *kért*-, **iruti* > **irutu* > *irt*. — A tövégi zárt helyzetbe került vocalis hármias fejlődésen is keresztül mehet, I. a II. főrészt és MELICH, Calepinus szót., Bevezetés VII. — A *-mi*-ből *-mü* ~ *mu* illeszkedéssel.

mő, Heyden S. *mew* MNy. IX. 170 és l. fentebb). Ezekhez az alakokhoz szabályos újabb alakulások a következő alakok: *mik* (MTsz.), *mink* (NySz., MTsz., KTsz. *myinkel*), *mwnk* (l. fentebb), *min*, *minnēn* (NySz.), *miēnk* (MTsz., NySz., nyílt *é*-vel SylvUt. 69. Trócsányi 67), *mienk* (MTsz.), *mihēnk* (MTsz.), *mijēnk* (Nysz., BALASSA, Szlav. nyelv. 20) | *mūk* (Mtsz.), *mūk* (MTsz., Nyfűz. IX. 25, Sófalyv Károly, Adalékok a magyar-décsi nyelvj. 12 a *mūk* almánk), *münk* (NySz., MTsz., TelekiC. 33 *mīnckel*, Sófalyv 12 *münköt* síc), *münön*, *müenk* (NySz.), *müēnk* stb.

A *mi* > *mi* szerintem *mij*-ből ered (vö. TelC. 272 hogy *my* minden ez wilagoth zellel Jarnok, olv. *mi*). Ez a *mi*-j csupán alakváltozata (másképp BUDENZ UgAl. 309, 312, SZINNYEI NyH.¹ 99, finnugor *i* többes szerintem a magyarban nincs, a mai *ni*, *i* a birtokos ragozásban magyar fejlemény) a régi nyelvi *mi*-*v*-nek (vö. HB. *miv* vogmuc, *miv* isemucut, TelC. 271 *myw* bezelwunk és NySz.; bizonyos hogy egyik-másik codexben az *-yw* lehet az *ü* jele is, pl. WinkIC., WeszprC., TelC.), a mely *-v*-vel továbbképzett alakja a *mi* = ego-nak (a *v*-re vö. BUDENZ UgAl. 290, 291, SZINNYEI NyH.⁴ 98 és itt a *tü* és az *ő* tárgyalásánál). Szerintem ez a *mi*-*v* eredetileg csak első személyt jelentett numerális érték nélkül, „nos” jelentése másodlagos (ehhez hasonló jelenségre a birtokos ragozásban vö. NyK. XXXV. 446, továbbá az *ő* feje és az *ő* fejük és *várlak*-beli *l*-, mely egyes tárgyra, meg többesre is mutat). Hogy a szóvégi *-v*-*j*-vel és *-h*-val (vö. *mihēnk* MTsz.) a magyarban szabályosan váltakozhatik, arra vö. *ēj*: nox: *ör* NySz.: GömC. 15 az *chy* fele koron, JordC. 62 *ceh* es nappaa | hasonló példák az *sz*-szel bővülő *v*-töveknél vö. *ívánd* ~ *ijánd* ~ *ihánd* NySz. stb. — Ebből a *miv*-ből szabályosan fejlődött egy *mēü s ebből *mō*-n keresztül egy *mū* > *mü*, *mō* (l. fentebb és NySz. *mew* nekewnk), vö. hasonló fejlődést *fū*, *mū*, *hū* szavaknál, továbbá *bürü* (más magyarázat BUDENZ UgAl. 312). A mai *mū* > *mü* tehát nemcsak a *mij*, hanem a régi *miv* szabályos folytatója is lehet.

A tárgy-as igeragozás többes első személyének ezek a ragjai *-ük* (alakv. *-ik* vö. PéldK. 69 meg *tevttyk*, HELTAI Meséi XLII. m. nem *győzie*, továbbá NyK. XXXIX. 385—386) *~ uk* > *-ök* (alakv. a régi és a népnyelvi *-ēk*, *rk*) *~ -ok**, vö. *kértük* > *kértök*

* Az *-ük* *~ -uk* és az *-ünk* *~ -unk* személyragnál a mai *-ü* *~ -u* lehet megőrzött régiség, de lehet *-ök* *~ -ok*, *-önk* *~ -onk*.

(alakv. *kértik, kérték, kértek*), *vártuk* > *vártok*. A *j*-vel való rag, mint a II főrészben látnuk, eredetileg *j* felszólító módjel + *-ük* ~ *-uk* stb. A *-jük*-féle alakok időrendileg is újabb alakok (vö. TMNy. 611 *lassúk* = *lássuk*, *foggjuk, igyűk*, ezekhez vö. Csúzy Ev. Trom.-ban 504 *lattyúk*, 508 *híjük, tapasztallyúk*, uo. *-ünk: ünk*), s szerintem a *látók* > *látúk, látnók*, > *látnúk*-féle alakok (vö. II főrészt) hatása alatt újabban nyúltak meg.

Ha már most a tárgyas igeragozás és a birtokos személyragozás eredetileg azonosak, hogyan van az, hogy a birtokos személyragozásban a többes első személy ragja *-ünk* (alakv. *-ink*) ~ *-unk* > *önk* (alakv. *-enk, enk*) ~ *-onk* (alakv. *-ank*), s ez nem a tárgyas, hanem az alanyi igeragozás személyragjával esik egybe (itt is van *-unk* ~ *onk* mellett *-ank* is, vö. DöbrC. 53, Kulcs. 300 *aldank* = *benedicimus*).

THOMSEN V. a tárgyas többes első személyragját úgy próbálta megfejtetni, hogy a mai többesrag eredetileg a birtokos ragozás többes 3. személyének volt a ragja, s minthogy a határozatlan alany formáját sok esetben nemcsak az igei 3. személylyel, hanem a többes elsővel is ki lehet fejezni (vö. a többek közt NyFüz. XXXIV. 30), a mai tárgyas többes 1. személyragja eredetileg a birtokos ragozás többes 3. személye (l. Nyr. XLI. 29). E rendkívül szellemes magyarázatot én a birtokos személyragozás többes 3. személyének az alaki fejlődése miatt tartom elfogadhatatlannak.

A többi magyarázat a mai *-ük* ~ *uk* többes első személyragot egy teljesebb alakból: *m*-mel kezdődőből *-v-n* (l. BUDENZ UgAl. 348, TMNy. 611) vagy *β-n* keresztül (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 119, NyK. XXXIII. 249—250, PAASONEN, KelSz. XII. 232) összehasonlással kísérli megfejtetni. A mióta pedig a fokváltakozás elmélete kezd a magyar nyelvészetben is — szerintem túlzott mértékben — erősen az előtérbe nyomulni, még pedig a történeti szempont rovására, azóta e *β-n* kezdődő alakot a személyraggyenge fokának kezdik tartani.

Én ezt sem tartom kielégítőnek s azért a következő magyarázatot találok elfogadhatóbbnak:

Az „ego” jelentésű **mē* névmás többese **miki*, majd **mik* volt, ez a *-mik* van a mai *-ünk* ~ *-unk* alanyi és birtokos személyragban (SZINNYEI szerint **mē-k* vö. NyK. XXXV. 447). Eredetileg tehát

ból való újabb zártabbá fejlődés is. — Sok nyelvemlékben *-önk* ~ *-onk* mellett állandóan *-ük* > *-uk*, pl. Bécsi, MünchC., DöbrC., Dévai Ort. Vng. stb., s ez functio-differentialódás eredménye.

volt **varu-miki* (később *varumiki* = *varumiku*), **eri-miki* (később **erimiki*, alakv. **erümükü*), **tudu-miki* (később **tuhumiki* = **tudumiku*), **kéri-miki* (később **kérimiki*, alakv. *kérümükü*). Itt az igei alakok egyaránt lehettek alanyi ragozású, meg tárgyi ragozású alakok, mert hiszen eredetileg a kettő közt a differenciálódás nem indult még meg. Azt állítom tehát, hogy eredetileg a tárgyas igealak *tuhunk*, *kérünk* volt, más szóval a tárgyas és a birtokos többes I. személyragja eredetileg egy volt. Ennek bizonyítására felhozom a következőket:

a) A tárgyas feltételes többes I. személy az irodalmi nyelvben és sok nyelvjárásban *írnánk*, *kérnénk*-féle alanyi alakkal egyezően használatos. Ilyen nyelvjárások: Dunántúl: Bakonyalja NyFüz. XXXIV. 24, Szigetköz NyFüz. XXXVIII. 21, Csököly vö. Nagy J. A csökölyi nyelvj. 16 | Duna-Tisza-köz: Ada Nyr. XXVII. 409, Felső-Bácska Nyr. XII. 263, Dongó O.: Kiskunfélegyh. nyelve 21 | Palócz nyelvj., vö. Nyr. XXI. 464 | Tisza-Marosköz: Csanádapátfalva MNyv V 208 | Észak-kel. nyelvj.: Debreczen, NyFüz. XXVI. 13, LVI. 15; továbbá Mátészalka Nyr. XXVI. 544, Törös B.: Beregszászi nyelvj. 23.; Szalonta Nyr. XLII. 217; Jánosfalva NyFüz. XXIX. 23) | Erdély: Torda NyFüz. XXXII. 28.

Hogy ez a sajáttság mind az *írnánk* = írónok, mind az *íránk* = írók-féle alakokban a régiségben is előfordul, arra vö. TMNy. 614. Az itt közölt példához én ezt csatolom: Döbrö. 340, 341 Apost. es. II. 8, 11: es mi nemmen hallank mi: ki mind ű űelvet . . . *hallank* űket zolniok = JordC. 710 hall yok . . . zolny . . . myndnyayan *hallottok* hűketh zolny | HorvC. 43 Mert ha ezerzer *alnoyonk* magonkat stb. — Szerintem a fenti nyelvjárások és a codexek itt idézett használata megőrzött régiség (a mai felfogást l. Smoyn, Analógia hat. 17).

b) Vannak nyelvjárások, a hol a tárgyas többes első személynek ragja minden időben és módban *-ünk* ~ *-unk*; így a M. Nyelvészet V. 345. lapján azt olvassuk, hogy Erdélyben Hétfaluban „minden idő többesének első személye a eselekvő módban csakis határozatlanul használtatik. Például *üssünk* a kutyát, *látunk* a madarat“ (a MNyelvészet VI. 236. lapja szerint állítólag nem igaz) „Baranya-Ózdi vidéke nyelvi sajátosságai“ közt is azt olvassuk (f. Nyr. XXVII. 209), hogy „a tárgyas alak többesszámú első személye helyett minden időben a tárgyatlan alakot használják: *mögöszünk*, *mögötlünk*, *mögögyünk*, *mögönnünk*; *látunk*, *láltunk*, *lüssunk*, *lültünk*“.

Más nyelvjárásokban is ki lehet mutatni, hogy a tárgyas *-ük* ~ *-uk* mellett tárgyas használatban *-ünk* ~ *-unk* is előfordul (vö. Nyitra m. Nyr. XXXIII. 393, Jánosfalva NyFüz. XXIX. 22, Szigetköz NyFüz. XXXVIII. 24, Mohács Nyr. XXVII. 70), sőt ilyen alakot a kódexekből is ki tudok mutatni: TelC. 280 merth wriſten hagyoth mynketh ez helyen, hogy ez wthat *erizwnk* mynd adeglan . . .

Más ragnál is ki lehet mutatni az azonosságot. A többes *-tők* ~ *-tok* pl. a tárgyas és az alanyi ragozásban az egész vonalon ugyanaz. Sőt más személyű alakoknál is sok esetben kimutatható, hogy az alanyi ragozású alak tárgyas használatú, de én minderre most nem akarok kiterjeszkedni. Csak arra hívom fel a figyelmet, hogy a HB. idejében még nem volt határozott névelő. Akkor ezt: „a kutyát vertük“ és „kutyát vertünk“ egyformán névelő nélkül mondták (vö. a névelő hiányára elbeszélésben a pápai nyelvj.-ban NyFüz. XVII. 15). Ilyen állapotban egy-egy tárgyás alak és alanyi alak közt szintén egymásra hatás történni lehetett.*

Visszatérve már most az *ünk*: *-unk*, *-ük* ~ *-uk* személyragra alaktanilag a kettő eredetét így gondolom megoldhatónak:

A birtokos és a tárgyas többes 1. személy ragja *-miki* > *-mik* volt, ebből lett *-mükü* > *-mük*, illeszkedéssel *-muku* > *-muk*. A nyelvjárások egy része tehát ezt mondta: *vogymuk* (vö. HB. *vogmuc*, *uogmuc*), **irmuk*, **vermük* stb. — Ámde a mai *vagyunk* a *vogymuk*-ból meg nem fejthető. A mai *vagyunk* egy régi magyar **vogyumuk*-ból való (vö. HB. *uimaggomuc* > *vimággyonk* > *imággynuk*). Ilyen *vogyumuk*, *vimádjomuk* alakokból a nyelvjárások másik része többes ragul *-umuk*-ot vont el, régebbi fokon: *-imik* (= *imiki*). E két rag egy és ugyanabban a nyelvjárásban egymás mellett is élhetett (vö. HB. *uromc*, de u. o. *isemucut*). A mai *-ink* > *ünk*, illeszkedéssel *-unk* egy *-mk* fokon át (l. erről fentebb) fejlődött az *-imik* > *-ümik*, illeszkedéssel *umuk*-ból. A két rag *-mik* és *imik*, mint említettem, egy-

* Alanyi ragozású alakok tárgyás értékben: l. NyK. II. 368, Nyr. XXXIII. 393 *visznek* a fát | Nyr. VII. 125 pártját nem *mutat* a világ | EhrC. 137 ker ewtet | Dávid Fer. Röv. magy. facsim. kiadás 114: *adju* = adja | felszólítók: SylvMT. I. 95 ne *bāncz* az mestert, ErsC. 141 De kerlek *weegy* ezedben, stb. másképp magyarázva TMNy. 608. — Tárgyas alakok alanyi értékben: MNy. V. 209, Nyr. XXXIII. 393, NyFüz. XX. 14 stb. — A tárgyas ragozás legfejlettebb az erdélyi nyelvjárásokban. l. Nyr. XXII. 410, XXVII. 547, XXXIV. 192, NyFüz. XX. 41 stb.

más mellett élt. Az igekategoriák fejlődésével, a tárgyas és birtokos ragozás differentálódásával egyrészt, másrészt meg az alanyi és a tárgyas igeragozás elkülönülésével lassan-lassan az történt, hogy egyes nyelvjárásokban a tárgyas alaknak csakis *-mik* lett a jelölője. A mikor már most a kettő közt a jelentéstani elkülönülés megvolt, kifejlődött közöttük alakí, hangtani különbség is.* S ez azután a nyelvjárások egy részében elterjedt, más részében megmaradt az eredeti állapot, sőt itt-ott a birtokos személyragozásba is behatolt (vö. esetleg idevalók — ha nem tollhibák — TelC. 326 *vrük* | hus xpus, 327 *vruc* | hus xpus, 332 *azzonyok* zyz Marianak stb.). Csak az a kérdés, milyen hangváltozás történt a *mik*-kel.

Mint ahogy én azt állítom, hogy a birtokos és a tárgyas igeragozás eredetileg a nyelvérték előtt érezhető összetétel volt, a *mik*-beli *m*-nél olyan változást teszek fel, a milyen változás szökezdő magy. *m*-mel más szóban is megtörténhetett. Szökezdő magy. *m* vagy megmarad változatlanul, vagy *m*-ből *n* lesz (vö. *medve*: *nedve*, *megye*: *negye* MTsz.), vagy pedig nyomtalanul eltiünik. Ez utóbbit látjuk az igekötő és kötőszó *még*-nél, a melynek ilyen alakja is van: *ég*, *eg*. (l. MTsz., NyFüz. XL. 21.) A mikor tehát az alanyi és birtokos *-imik* és a tárgyas *-mik* közt egy-egy nyelvjáráson belül megvolt a jelentéstani különbség, a differentiált alakokhoz hangtani különbség is hozzájárult, s lett a *-mik*-ből *-ik* > *-ük*, illeszkedéssel *-uk*. Ez az *-ik* azután a nyelvjárások egy részében bizonyos alakokban, kisebb részében minden alakban általánossá lett**

Második személy. A legrégibb m. „tu” jelentésű személynévmás **ti* volt, ez van meg a mai többes *-tők* > *-tők* (a WeszprC. 51. *nektik* újabb is lehet *nektők*-ből), illeszkedéssel *-tok* (l. erről lejjebb) személyragban, valamint az *n* pronominális képzővel alkotott *tén-*, *ténnén*-ben (vö. NySz., *tentőled* NádC. 220, *tén-*, *ténnén* NyFüz. XXXVIII. 23, *önnön* alatt NySz. 3. személyre vonatkoztatva *tönnön*). E régi **ti*-nek, minthogy rövid nyílt végsozótagban álló *-i*-je volt, el kellett tűnnie s helyébe új „tu” jelen-

* Hogy ilyen hangtani különbség a jelentéstani nyomában járhat, arra vö. mai magy. *-an*, *en* (gyorsan) és *-on*, *ön* (gyorson | *trva* és *úrván* | *-nyi* ~ *-ni* | Sylvesternél *-öl* (közöl) és *-ül* (hanyagul) stb.; *-talan(e)* ~ *atlan(e)*; lásd ZOLNAI Gy.: Zur sprachl. differ. FUF. XIII: 179—185.

** Szökezdő m. *m* > *v*-változásra csak egy példát tudok (vö. *mert*: *ver* MTsz.), szövégre több van (vö. *név*, *lév* stb.). Szöbelsei talán a *tolvaj*-beli *v* (vö. vog. *tulmaj* NyK. XXXIV. 420).

tesű névmási alak keletkezett. A mai *tē* (vö. MTsz., Balassa, Szlav. nyelvj. 20, NyFüz. XVII. 15, XXXVIII. 14), ebből *te* (vö. MTsz., NyFüz. XXVI. 15, első *ē*-vel vagy *e*-vel való adatok KTSz. vr *te* veled, uog *te*, *te* mihudnec; a codexekbeli *ette* vö. TelC. 26 *ah te* = *az te*-ből) nem a régi **ti* folytatója, hanem ennek a **ti*-nek továbbképzett **ti-j* alakjából való (máskép Budenz UgAl. 289, 312). A **ti-j* szabályos alakváltozata a *ti-v*-nek, melyről l. *mi-v*-nél és *ő* ~ *öré*-nél. Ez a **ti-j* és *ti-v* eredetileg pusztán a 2. személyre vonatkozott, minden numerális érték nélkül, a mire összevetendők az ilyen mai és régi adatok: a *te* házatok MTsz., mit csinátok *te* bolondok NyFüz. XVI. 33, *tenektek* DebrC. 498, *tē* nékték, *tē*ülēték Dongó O. Kiskunfélegyházi nyelvj. 23, *tē*étek, *tétek* NyFüz. IX. 25, 42, XVII. 15, XXXII. 13, 25, *tétek* NyFüz. XXIX. 22, XXXII. 13, 25, XXXIII. 14, a *tē* kezeték NyFüz. XVII. 15, a *tē* pinzéték NyF. XXXIV. 26, *te* hozzatok stb. NySz., *thóthóket* TelC. 308, *the* lelketek KulcsC. 165, *the* ynnepteknek uo. 202, a *te* zyweetők SándC. 11, *tvlők* a *te* atyátok JordC. 369, *tenmagatoc* NádC. 237, *ten* magatokon uo. 254, stb

Elkülönülés folytán a **ti-j*-ből részint **tēj* (váltakozik *tēh*-hel vö. SzékelyudvC. 55, 56, 59 *teh*), részint *tí* fejlődött. A **tēj*-ből (vö. *tējéd* NyFüz. IX. 25, *tējéd*, *tējéd* NyFüz. XX. 8, XXXVIII. 14) *té* (vö. *té* MTsz., a régi nyelvbéli *tee* NySz. esetleg csak *tē* vö. ÉrdyC. 543 *tee ces*; *téd* NyFüz. XXIX. 22), majd *tē* (vö. *tééd*, *tíéd* NyFüz. IX. 25, 42, XVII. 8, 15), *te* fejlődött. A mai *tégéd* (vö. KTSz. *teguđ* olv. *tégüđ*, alakv. *tigéd*, *tiged*, *tigöd* vö. NySz., Trócsányi, e-hangok 31. Gálszécsi, Énekesk., Arany Próz. dolg. 319 stb.) *é*-je a *té* hatása alatt nyult meg, eredetileg **tégéd* (máskép Budenz UgAl. 291) volt. — A *té* származékai: *ték* (= *vos* MTsz., vö. *téktek* NySz.), *tétek* NyFüz. XXIX. 22, *téd* NyFüz. XXIX. 22, XXXIII. 14, *ettéd*, *ettétek* NyFüz. XVI. 18, 35.

A **ti-j*-ből más irányú fejlődéssel *tí* (vö. Balassa, Szlav. nyelvj. 20) > *ti* keletkezett, a melyből szabályosan származhatott a *tü* (vö. MTsz., NyFüz. IX. 25) > *tü* (vö. MTsz., NySz., NyFüz. XX. 40). E *tí* > *tí* ~ *tü* > *tü* alakokból erednek a következő változatok: *tík*, *tyík* MTsz., *tík* v. *tík* NySz., *tük* NyFüz. IX. 25, *tük* u. o. és MTsz., *tík* Dongó O. Kiskunfélegyh. nyelvj. 23, NyFüz. X. 35, XIII. 42, XXVI. 15, XXIX. 21, XXXIV. 26, XXXVIII. 23 stb., *tíjétek* Balassa Szlav. nyelvj. 20, *tiétek* (Sylv.-nél *ē*-vel Trócs. 47 stb), *tön* (vö. *tön* magatok WinkC. 192), *tün*- (NySz.). — Csak azt kell még megjegyeznem, hogy a *tü* > *tü* szabályosan megfejt-

hető a régi *tiv*-ből is (vö. NySz. és TelC. 271, 292 *thyw*, WeszprC. 1 *thiu*, WinklC. 77, 85, 164, 185 *tyw*, *tiw*), 1. *miv*: *mi* alatt. E *tiv*-ből *tēu*-en át *tō* > *tö* vö. WinklC. 128, 146, 147, 153, 166, *tō* vos, EhrC. 23 *jewteu* = jösz-tő, *tō* = tu. A mai *mi*, *ti*-ben szerintem nincs semmiféle többes-jel (máskép Szinnyi NyH.⁴ 99).

Mint-hogy a szóvégi *ē*-ből újabb fejlődéssel *i* is lesz, ezért *tē* = *tī* s, vö. DöbrC. 484: Mi nem nagyb vag *tī* . . . iacobnal és l. más példákat NySz. — Ilyen alakok hatása alatt, esetleg önállóan is *ē* > *i* fejlődéssel lett: *tēn*-ből *tīn* (vö. Sylv. UT. I. 113 az *linen* szádból), *tējéd*-ből *tījéd* (l. Trócsányi 47, NySz.).

A „tu“ értékű *tī* mint az összetétel utótagja járult eredetileg a szavakhoz, volt tehát: *varu-tī (később *varuti, illeszkedéssel *varutu = várad, deine burg), *eri-tī (később *eriti, alakv. *erütü = ered, deine ader), *tudu-tī (később *tuduti, illeszkedéssel *tudutu = tudod), *kéri-tī (később *kériti, alakv. *kéritü = kéred). Mint-hogy ezek a szavak a nyelvérzék előtt eredetileg érezhető összetételek voltak, a *tī*-beli *t* fejlődése egybeeshetett a szókezdő magy. *t* fejlődésével. A szókezdő magy. *t* általában változatlan, néha azonban *d*-vé lehet, vö. pl. *dug*, *dermed*, *dörsöl* stb. (l. SZINNYI NYH¹. 24.) Másrészt nem szabad feledniünk, hogy szóvégi *mazy*-*t*-ből is lehet *-d*, vö. pl. *-nkét* > *-nkéd*, *majt* > *majd*, *fajt* > *fajd*, *zsinad*, *pajod*, *pünközd* MNy. IV. 215, VIII. 152 | JordC. 245 *ókred*, *zamarat awagy Johaat*, uo. 554 *ewtivened* zam zerent, ÉrdyC. 639 *zent malasztod* ada ewneky stb. (Illeszkedéssel keletkezett *t* > *d*-t figyelmen kívül hagytam, pl. *eledeld* nekik NádorC. 531. stb.) Az a nevezetes már most, hogy ezt a *-t*-t a 2. személyragnál is ki tudjuk mutatni. Íme néhány példa:

JordC. 338 *Myre kerdet* az en newemeth, uo. 384 *Ne alohat* azt, uo. 530 *megh ne serezet* az kewecken te labadath, uo. 686 *dyczówyczet* *megh the flyadat*, uo. 735 *Aloytot* ee | ÉrdyC. 24 *venneet* de, uo. 490 *te zyttet* ez vglagra (!), uo. 490 *yo voltot* my hozyank, uo. 493 *nyerhetót* wr istentwł, uo. 674 *es kenógest* meg | TelekiC. 263 *te engemet* zwzen *mehetbe* fogadal | DöbrC. 4 *te* . . . *testednec ereit* *meg nítat* es ezón . . . uo. 158 *es előttet* Imatkozanak, uo. 168 *hoz teget* minden vtaidba, uo. 198 *en te labat* alat valo zekre tezem, uo. 369 *ezt teget* es olz | MiskTör. 12 *teneket* Es | EhrC. 16 *Smongyat* myt akarz, uo. 18 *teget* yo hews | NádorC. 399 az ő kevansaganac *betelessódesed* Ezón Lázár Z. C. 31 *adyat* az | Sylv. UT. I. 53 *izghetet*, uo. 63 *teneket* égget, uo. II. 114 az *te czelekedetitből*, stb. sok más codexben, így Szé-

kelyudC., LobkC., TihC., PeerC., HorvC., KazC., MargL., KulcsC., Apost. mélt. stb. és XVI. századi nyomtatványban is.

A fenti példák közt szántsándékkal nem idéztem olyanokat, a hol a *t* hasonulás útján is keletkezhetett, pl. JordC. 367, *vayth* ky, no. 420, 487 *rayt ky* stb., DöbrC. 177 *neket* kintornalok stb.

Az idézett példák vallják, hogy a mai *fiad*, *téged*, *előtted*, *kérted*, *kéred* stb. -beli -*d* eredetibb -*t*-ből való, más szóval a 2. személyű egyes rag a nyelvtörténeti korban lett -*d*-vé (másképp SZINNYEI, NyK. XXXV. 446).

A legrégibb magy. „tu“ értékű **ti* a többesben **tiki* > **tik* volt. Ez maradt meg a mai -*tök* (alakv. -*ték*, -*tek*) ~ -*tok* személyragban (legrégibb előford. HB. *Latiatuc*, *keassatuc zumtuchel*, *szumtuchel*, *tiv bennetuc*, *latiatuc*, KTSz. *syrotiatu(c)* stb., alakv. -*tak* vö. Nyr. XXII. 316 *ne lármázotak*, NyFüz. XXXII. 25 *zuhannyatak*; ilyen van a codexekben is, vö. *megfogátkozandotak* DöbrC. 362). A -*tök* (ë, e) ~ -*tok* személyrag mind a birtokos, mind pedig az igei ragozásban egyforma; sőt vannak alakok, a melyek csak mondattani helyzetüknél fogva tárgyaskak vagy alanyiak, vö. *váratok*, *kérétek*, *várnátok*, *kérnétek*. A többi tárgyas alakban pedig (vö. *verítek*, *vertétek*, *verjétek*) a személyrag előtti elem részint a praeteritummal való összeesésből, részint analogikus úton keletkezett, l. fentebb.

A **tiki* > **tik* (= credetileg: vos) kezdetben mint összetétel járult a szavakhoz: igenévszókhoz, volt tehát: **varu-tiki* (később **varutiki*, illeszkedéssel **varutuku* = vároto^k), **eritiki* (később **eritiki*, alakv. **erütükü* = eretek), **tudu-tiki* (később **tudutiki*, illeszkedéssel **tudutuku* = tudotok, tudtok), **kéri-tiki* (később **kérítiki*, alakv. **kérütükü* = kértek). Minthogy a *tiki*-beli *t* szókezdő helyzetben volt, s ez a magyarban általában változatlan, itt-ott azonban *d*-vé is lesz, a névmás *t*-je is megmaradt, bár van *d*-vel hangzó változat is, vö. EhrC. 58 *Oh en dragalatosym fusatok ez vylagtol. bewntewket hagyatok el: egebeknek yozagat agyadokmeg*.

Harmadik személy. A legrégibb m. harmadik személyű névmás „is, ille, er, sie“ jelentésben valamilyen mássalhangzón kezdődött s a mássalhangzó után *i* volt. A mássalhangzóról egyelőre nem szólok. Minthogy egytagú rövid magánhangzón végződő szó volt e névmás, a tövégek sorsában ennek is osztzkodnia kellett. Helyét épp úgy, mint a **mi* (= én), **ti* (= te) névmásoknál, egyik származékának kellett átengednie.

A mai *ő* az *i*-nek *iv* származékából való (vö. HB. *iv* uimad-sagucmia) s ez az *iv* eredetileg csupán a 3. személyt jelölte minden numerális érték nélkül (vö. ma is: *ő* nekik és *ő* neki stb., régen is így, emellett itt-ott *ők* is vö. *ek* nalok NySz.). Ebből az *iv*-ből (olv. *iü*) szabályosan lett egyrészt *üü* (vö. HB. *w* foianec, *w* nemenece, *w* neki, *w* bunet háromszor, *w* szentü, ragozva: *üüt*, vö. HB. *uvt*, *vvt* ötször), másrészt *ëü* (vö. KT. *ev*, KTSz. *ev* mia, ragozva: *ëüt*, vö. KT. *evt* kétszer és NySz.). Az *ëü*-ből *öv* (vö. TelC. 368 *ów* iegyesse) = *ő*, majd *ü* (vö. NySz., MTsz., Balassa, Szlav. nyelvj. 20, Sófaly, Adalékok 12, NyFüz. XXVI. 15. *üvis* Nyr. XLII. 15) lett; az *ü* keletkezhetett azonban *üü*-ből is (alakv. *iü*-hez). Ez az *ü* aztán megrövidült (vö. MTsz. *ü*, Budenz magyarázatát l. UgAl. 290, 309, 312). Az *ő*-, *ü*- > *ü*-ből valók a következő alakok: *ület* (NySz., MTsz., alakv. *ület* NyFüz. XXIX. 21, *ület* MTsz., NyFüz. X. 35), *ők* (vö. *ókek* NySz.), *ük* (NySz., MTsz., ragozva: *üket*, alakv. *üket* MTsz., *iket* NyFüz. X. 35).

Az *iv* > *üv*, *ëv* ~ *öv* származékai ezek: *üvé* (NySz., MTsz., NyFüz. XXIX. 22, alakv. *üvéje*, *üejje* MTsz., az *üejje* NyFüz. IX. 42, *üvejje* MTsz.; *üvék* Balassa, Szlav. nyelvj. 20, NyFüz. XXIX. 22, az *üejjek* NyFüz. IX. 42, *üvéjük* MTsz.) | *övé* (NySz., MTsz., nyílt *é*-jéről Trócsányi 47, alakv. *öveje*, *övejje* MTsz.; *övék*, *övejik* MTsz., *övéjek*, *övéki* NySz.) | *évé* vö. NySz. *ewee*, *eweyeet*.

Az *i névmásnak -*n*-képzős származéka *in, a melyből szabályosan lettek egyrészt az *ün* > *ön*, másrészt az *ën* alakváltozatok (vö. *enkősztec*, *ünkőztóc* NySz.). Az *önnön*-féle alakok aztán egyszerű elemismétlődéssel lettek az *ön* ~ *ën* ~ *ün*-ből (vö. Gyulaféhevr. sorok *vnun* *vnü(n)*, NySz. *önön*, *ewneen*, *önnün*, *ennen*, *wnen*, *wnem*, *vnnen*, *ünün* *ünen* stb.; — a hosszú -*nn*-nem -*vn*-ből, vö. Szinnyei FUF. V. 77, NyK. XXXIII. 256, hanem szótaghatárral kapcsolatban nyult meg; *vn*-ből a magy.-ban sohase lesz -*nn*, másképp NyK. XXXIII. 247).

Az *in 3. személyű névmás raggá is lett (vö. Révai, Gram. I. 335). Ezt találjuk a felszólító egyes 3. személyében az alanyi ragozásban (vö. HB. *oggun*, *iorgossun*, *kegiggen*, KT. *maradhasun*, *leyessen*, *sciulhessen*, KTSz. *legen*, [f]ellen); a mai többes -*nek* ~ -*nak* szerintem a felszólítóból vonódott el, eredeti alakja -*iniki* > -*inik*, ebből -*ünük* (MargL. 82 *meg nyomorehtatnek*, KulcsC. 21 *el haylottanek*), illeszkedéssel -*unuk* volt. Volt tehát illeszkedéssel pl. *odjunuk*, *jorgossunuk*, *legenek* (vö. HB. *legenec*. stb.). E fel-

szólító alakokból aztán elvonódott a *-nük* ~ *-nuk* > *-nök* ~ *-nok* (vö. KT. *scolanoc*, WeszprC. 12—13 *tanakottanak* stb.) > *-näk*, *nek* ~ *-nak*, s áterjedt oda, a hol a felszólítón kívül ma van (vö. KTSz. *scurnerlenec*, máskép SZINNYEI NyK. XXXIII. 252—257). Hogy ilyen elvonás akár tövéggel együtt is lehetséges, arra vö. a mai *-ünk*-öt, amely *-ünk*-ből s ez *-ümük*-ből való, itt. az első *ü* a tövéghez tartozó hang.

A tárgyalt *-in* személyragot látom a következő esetekben is: a) Az *sz-szel* bővülő *v*-tövek praesensében, tehát: *lészén*, *tészén*, *vészén*, *viszén* stb.; b) A *mégýn*: *mégýn*, *vagyon* (KTsz. *wagun*, *wagu[n]*) igékben, a melyek szerintem alakilag felszólítók; c) Ha egy ige bármely 3. személyű igei alakja *-n*-be végződik, ez az *-n* végelemzésben *in* személynévmásból való, vö. *ihlen*, *mondjan* a régi nyelvből, *tön*, *lön*, *hín* stb., *szereti-n*, *hoztán* stb. I. a II. főrészen, *hí* = *hín*: vocat, *fú* = *fún* stb., újabbak vö. SZINNYEI NyH⁴ 114, NyK. XXXIII. 260.

Az **i* egy másik származéka az *ikes* ragozásbeli *-ik*, a mely régibb *ék*-ből, s ez régibb *ik*-ből vagy *ék*-ből ered (vö. HB. *eneýc* olv. *éné-ik*, a rag különféle alakv.-aira vö. SZINNYEI NyH⁴ 114 és NádorC. 241 *megfezitteneieek*, uo. 297 *betelneieek*, TelekiC. 284 *lokyek*, ez utóbbi abban az esetben, ha felszólító, nem ide való). Minthogy az *ikes* ragozással e helyen bővebben nem akarok foglalkozni, az *ik*-ről ezúttal nem írok.

Az *iv* képzett 3. személyű névmásnak, minthogy képzője *-v*, szabályos alakváltozata lehet egy **ij*, másrészt **ih*. Az **ij*-ből hosszú *í*, s a tövégek rövidülése alkalmával *i* fejlődhetett. Erre a fejlődésére azonban biztos példát nem tudok. Más irányú fejlődése az **ij*-nek ez: először lesz belőle **ěj*, s ebből *-é*, a tövégek rövidülése alkalmával *-ě*. Ebből az *-ě*-ből újabb zártabbá fejlődéssel *-i*. Ez utóbbi esettel van dolgunk a birtokos személyragozás és a tárgyias igeragozás 3. személyében.

Hogy a 3. személyű ragnak *-j*-vel és *-h*-val hangzó alakváltozata van, arra vö. ezeket az adatokat: Saul *scekei* = Saul széke, Banriueh = Bán réve, Zolocos *tueh* = Szolokos tüe MNy. VI. 156, Cucen Hereh OklSz. ér alatt, *berekeztih* Német-úJV. gl. 336 || *ő* = *hűj* neky aggyad NySz., *övek* = *ijejjiket* MTsz., stb. Az idézett adatokban ez *-ěi*, *-ěh*, *-ih*, *-ij*, (*h*)*űj*-beli vocalis az *i* személynévmás egyenes folytatója, s nem pl. a szó-tőnek a raggal egybeolvadt vocalisa. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a magyarban magánhangzón kezdődő rag a rövid tövégi

magánhangzóval bíró szavaknál régen mindig a tővégi magánhangzó nélküli alakhoz járult, tehát így: míg van a nyelvben *holmu*, *szormu*, *álmu*, *utu*, *varu*, *szerelmü* stb., a ragozás ez *holmu-m(i)*, *szormu-m(i)*, *álmu-m(i)*, *szerelmü-m(i)*, de a 3. személyben nem **holmu-é* > **holmu-á*, **szormu-é* > **szormu-á*, hanem **holm-é* > **holm-ē* > *holm-a*, **szorm-é* > **szorm-ē* > *szorm-a*, **ut-é* > *ut-ē* > *ut-a*, *vár-é* > *vár-ē* > *vár-a* (l. OklSz. *halom*, *szarm*, *út*, *vár* stb.). Így van ez minden vocalicus kezdetű ragnál, vö. *mond-ji*: *mond-j-uk*, *mond-j-on*, de: *mond-j-onak* > *mond-ja-nak*, *Tosunec*, *uturea*, *feheruuaru rea* stb. A harmadik személyű rag tehát *-i* (alakv. *-ih*), ebből *-ē* (alakv. *-ēh*), a melyből *-é* (zárt) s a nyílt végszótagban álló hosszú magánhangzók rövidülése idején *-ē*, ebből nyelvjárásonként *-i* és *-e* lett. Mélyhangú szavakban az *-é*-ből *-ā* (sokszor tiszta *-ó*, l. lejjebb), majd *-a* > *á* lett. A többesben a rag *-ki* > *-k*. Példákon szemléltetve, az alakulás ez:

*eri: ader: *er-ē* > *er-é* (vö. *kinyerék*, SZINNYEI NyH⁴ 111) > *er-ē* (ebből *er-i*, többesben *er-ik*, *er-ük*, *er-ők* ez utóbbi *erék*-ből is; vö. GyöngyC. 2 *rethenetyk*, WinklC. 360 *seregyk*, stb. és ökr-ö) > *er-e* | **varu*: burg: *vár-ē* > *vár-é* (vö. többes *molomék*: *malmuk* NyH⁴ 111) > *vár-ē* (vö. ebből *i*-vel: *lábi*, *lovi*, *hāti*) < *vár-e*, illeszkedéssel *vár-ā* > *vára* (ebből *váro*, a mai többes *vár-uk* *vár-ok*-ból s ez *vár-o*-ból vagy *vár-ē*-ből, *várē* ~ *vári*-ból *várik*) > *vár-á*. Vö. *határje*, *kalapjeik* stb. NyFüz. XX, 10.

*kéri- (teljes tö, egyszersmind eredetileg alanyi jelen idő harmadik személy): *kér-ē* > *kér-é* > *kér-ē* > s ebből *i*-vé való zártabbá válással: *kér-i*. Ehhez a mai többes: *kér-ik*. A nyelvemlékekben levő: *furiscte*, *idvőzeite*, *yegyze*, meg *tekynte*, kywe *yelente* alakok (l. az I. részt) így olvasandók: *fűrisztē*, *idvőzēitē* (esetleg *i*-zō codexről lévén szó: *idvőzeite*), *jegyze*, meg *tekitē*, kivé *jelēntē*, ez az *ē* a tővégek rövidülése előtt *-é* volt; a megfelelő többes alakok (vö. az I. részben: *ézec* = *észik*, *hizek* = *hiszik* stb.) azonban lehetnek az egyesnek megfelelően: *-ēk* is, *-ék* is. A mai *-ik*-ból *-ük* (vö. SzékelyudvC. 375 *gywtruk* magokat). Minthogy a jelen idő ezen alakjai a praeteritummal egybeestek, a jelentéskülömbiséget hangtani elkülönítés követte (*kéri*, *kérik*: alanyi r. praeter.* *kéré* > *kéré* személyragtalan, többes *kérék* > *kérék*, később *kéré-nek*, l. erről fentebb) || *tudu*- (jelen idő): *tud-ē* > *tud-é* > *tud-ē* > *tud-e* (vö. *osztē* = *osztja*), illeszkedéssel *tud-ā* > *tud-á*. A megfelelő többes *tud-ék*, *tud-ék* ~ *tud-āk*, *tud-āk*, *tud-ük* volt, a mely az alanyi praeter.-mal egybeesett.

A jelentéskülönbség hangtanilag úgy különült el, hogy a tárgyas felszólító bizonyos alakjai az eredeti tárgyas jelentőmód jelenidő egyes alakjait kiszorították.

*kéri-ti, később **kérti-* (mult idő): *kért-ē*, > *kért-é* (ebből *kért-é-n, vö. *megszentelt-é-n* MNy. V. 209, alakv. *vittin*, *beszéltin*, uo.) > *kért-ē*, (alakv. *kért-i*, ebből *kértin vö. *vitti-n*, *beszélti-n*, *betetti-n*, *hitti-n*, *felejtetti-n*, *elkülti-n* MNy. V. 209, Nyr. XXX. 112, XXXI. 5 | *vöttö*, *küldtö*) > *kért-e* || *tudu-ti, később **tudti-* illeszkedéssel **tudtu-*: *tudt-ē* > *tudt-é* (alakv. *hozti-n*) > *tudt-ē* (alakv. *hozti-n*) > *tudt-e*, illeszkedéssel: *tudt-ā* (vö. *hozta-n*, *mondta-n*, *megállítá-n*, *kihotározta-n*, *mondhatta-n*) > *tudt-a* (alakv. *elfogatto-n*) > *tudt-a*. A mai többes *kért-é-ből* *kért-ék* (alakv. *kért-ik*), *tudt-ā* > *tudt-ā-ból* *tudt-ák* > *tudt-ák*.

*kéri-ji, később **kérji-* (felszólító): *kérj-ē*, > *kérj-é* > *kérj-ē* > *kérj-e* | *váru-ji > **várji-*, illeszkedéssel **várju-*: *várj-ē* > *várj-é* > *várj-ē* > *várj-e*, illeszkedéssel: *várj-ā* > *várj-a*. A többes a *kérj-é-ből* *kérj-ék* (alakv. *kírj-ik*), *várj-ā-ból* *várj-ák* > *várj-ák*.

*kéri-né, később *kérné (né-beli *é* zárt *é*, a mely *i*-vé is lesz): *kérné-ē > *kérné-é* > *kérné-ē* (alakv. *kérné-jē* és *kérné-ji*, vö. *éhetnéji*, többes *éhetné-jik* NyF. XVI. 24, a többi változatot l. a II. részben); összevonódással *kérné* (zárt *é*-vel, vö. BécsiC. Judith VI. 13 midőn Israel fiayt *meggőzéné*, az alanyi ragozásban rövid *ē*, vö. BécsiC. Jud. VII. 6. midőn *kerengenē*) > *kérnē* (nyílt *é*-vel, erről l. lejjebb) | *tudu-né, később **tudné-*: *tudné-ē* > *tudné-é* > *tudné-ē* > *tudné-e*, illeszkedéssel *tudnā-ā* > *tudnā-a* > *tudnā-a* (az *ā* > *á*-ról l. lejjebb), összevonódással *tudnā* > *tudná*. A mai többes *kérnék* (alakv. nyílt *é*-vel), *tudnák* vagy ebből van *kérné-ék*, *tudná-ák*, vagy ebből *kérné-ék, *tudnā-ak* (lásd a II. részt).

**kéri-*, ebből praeteritum *kér-é (zárt *é*-vel, a melyből *i* is lesz); *kér-ē* > *kér-é* > *kér-ē* > *kér-e*; összevonódással *kéré* (zárt *é*-vel) > *kérē* (nyílt *é*-vel *i*-ző emlékekben) | **tudu-*, ebből praeteritum *tud-é*, *tudé*: *tud-ē* > *tud-é* > *tud-ē* > *tud-e*; összevonódással: *tudé*; illeszkedéssel: *tudā-ā* > *tudā-a* > *tudā-a* ~ *tudá-a*; összevonódással: *tudá*. A többes *kérék* (alakv. nyílt *é*-vel), *tudák* úgy mint *kérnek*, *tudnák*, l. fentebb.

Fentebb azt mondtam, hogy a tárgyas praeteritum és a tárgyas feltételes egyes 3. személyének van nyílt *é*-vel hangzó alakváltozata is, s minthogy a többes 3. személy az egyes 3.-ból a többes *-k* jellel alakul, ilyen nyílt *é*-vel hangzó többes 3. sze-

mély is van. Ilyen nyílt hosszú *é*-ket találunk DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS műveiben (I. MELICH, Orth. Vng. 19—20). Az igealakok itt így vannak: *éhezém, valék, költenél, kérdenéd, éhezénk, tennének, költenének*; emellett azonban a tárgyas 3. személy állandóan így: *engeztelé* (írva az eredetiben: *e*-vel), *megesmeré, jelentené* stb., s az egyes analógiájára a többesben: *keresnék*. Hogyan keletkezett ez a nyílt *é*-vel hangzó alak? Erre ezt felelem:

A rövid nyílt végszótagban álló *e* a legtöbb magyar nyelvjárásban nyílt *-e*-vé lett, tehát: *fejszű, szeretet-é* stb. szavakból lett *fejsze, szeretet-e* stb. Ez a változás megtörtént a nyílt végszótagban álló zárt *-é*-vel is. Nem nyílt végszótagban álló helyzetben ez a zárt *é* megmaradt; így DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS nyelvében. Van már most a magyar nyelvben egy újabbszerű jelenség, s ez az, hogy a hosszú vocalisok általában zártabbakká lettek; pl. *gyül, szűnik, szűcs, fordúl* stb., régebben *gyöl, szönik, szöcs, fordól*, ugyanígy az összes mélyhangú szavak első szótagbeli *i* $\sim$ *í*-je, a mennyiben nem *-o*-ból való, régebben *é* volt, pl. *gím, kín, sír, kígyó* stb. régen *gém, kén, sér, kégyó* stb. A hosszú hangoknak ez a zártabbá fejlődése aránylag a legtökéletesebben az *i*-ző nyelvjárásokban történt meg, itt ilyenek is vannak: *kű* (= *kő*, vö. SYLVUT. I. 116), *tűr* (= *tör*, uo. 117), *bű* termist (= *bő* termést, uo. 146), *fű* (= *fő*, vö. *fű* ruhat, uo. 108, *fű kű* uo. 69), *ű* (= *ő*, uo. sokszor), *bűre* kőzit (= *bőre* között, uo. 106) stb. Ez a zártabbá fejlődés történt az *é*—*é*-hangoknál is. A mi tehát nyílt hosszú *é* DÉVAI nyelvében, az az *i*-ző SYLVESTERÉBEN zárt *é* (jelölve *e*-vel, esetleg itt-ott *é*-vel is), tehát: *kezdé* (jelölve *kezdę*), *kezdék* (jelölve *kezdęk*), *lelné* (jelölve *lelnę*), *lelnék* (jelölve *lelnęk*, lásd részletesen TRÓCSÁNYI, A XVI. sz. nyomt. *e*-jelölései 47—48. lap). Ezzel szemben az, a mi zárt *é* DÉVAI nyelvében, annak SYLVESTER nyelvében *i*-vé kellett lennie, tehát SYLVESTER-nél ez van a praeteritum és a feltételező többi alakjaiban: *idűik, valék, vitetim, elvighezim* UjTest. I. 152, *lehetnűl, esmernűd* UjTest. I. 79, *őruendenink* UjTest. I. 108, *ineklink* UjTest. I. 17, *őrűl-nitek* UjTest. I. 150, *szeretűtek* enghemet UjTest. I. 152, az *ű* nőm-díkit *kőuetnűtek* UjTest. II. 120, *szeretnitek* UjTest. I. 150, *tennitek* UjTest. I. 139, *meninek, menninek* (a hol nincs idézet, ott az adat TRÓCSÁNYI dolgozatából van véve, vö. még MNy. V. 347.)

Egy-egy igének különféle ragozási alakjaira fontos az ige egyes 3. személye (vö. SIMONYI, Szótók 35) és az alanyi felszólító

egyes 2. személye. Az ezekben történő hangtörvényszerű változás analogicus úton behatolhat aztán a többi személybe is. Így látjuk, hogy SYLVESTER nyelvében a praeteritum és a feltételes többes 2. személyű *-i*-vel hangzó alakja a tárgyas ragozásban már zárt *é*-vel is hangozhatik (vö. UjTest. I. 140 *de nām* meg nem *esmértek* útet, uo. 162 mikippen *nîzettek* útet, II. 127. meg *esmértek* azt, uo. II. 129 meg *esmértek* az at'a istent . . . meg *gőzettek* amaz gonosz allatot, uo. II. 42 meg *esmértek*, I. 27 el *uegijtenének* stb., ez utóbbi példa TRÓCSÁNYI műve 38. lapján; a többes tárgyas 2. személyű mult és felszólító természetesen kivétel nélkül *i*-vel, vö. UjTest. II. 39 meg *szigenl'itek* magatokat, II. 114 azt meg *szegettek*. Ugyanígy állandóan *i*-vel az alanyi ragozású praet. és feltételes többes 2. személy is, l. MNy. IX, 154). Ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy az *i* a tárgyas ragozású *é*-vel hangzó 3. személy hatása alatt szorult ki. Ez a hatás annyira mehet, hogy az *é* majdnem teljesen ki is szoríthatja az *i*-t (l. ARANY J. Prózaí dolog. 322). Hasonló eseteket ki tudunk mutatni más nyelvelmélekekből (vö. DöbrC., LobkC.) és a nyelvjárásokból is.

Eddig a 3. személyű névmás magánhangzós kezdetű alakjával volt dolgunk. Ezzel meg lehetett magyarázni a tárgyas ige-ragozás és a birtokos személyragozás valamennyi mai alakját, úgyszintén a nyelvtörténetben fellépő legtöbb alakot. Vannak azonban a nyelvtörténeti korban olyan alakok, a melyeket a 3. személyű névmás vocalison kezdődő alakjával nem lehet megmagyarázni. Ezeket helyesen csak mássalhangzós kezdetű 3. személyű névmásból fejthetjük meg. Mi volt már most a magyarban a 3. személyű névmás kezdő mássalhangzója? Hogy valamilyen consonans volt a szó elején, az a rokonnyelvi alakokból egyenesen következik; a rokonnyelvi megfelelők ugyanis ezek: magy. *ő* =

lp. *son*, md. *son*, votj. *so*, zürj. *si*, *sí*, finn *hän*, vog. *tüß*, *tüß*, osztj. *tou*, *lou*, *lou*, *iox* (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 105).

A felvetett kérdésre nyelvészeink többféleképp feleltek. BUDENZ szerint (l. NyK. XXI. 190 - 199, UgAl. 291) a finnugor alapnyelvben a 3. személyű névmás *s*-en kezdődött, ebből a magyarban személyragos alakokban *z*, *s* innen *j* és *h* lett. SZINNYEI szerint (l. NyK. XXXIII. 252, NyH.⁴ 109) a finnugor *s*-nek gyenge fokozat *z* felel meg *s* ennek a magyarban *-i*, *-is* a megfelelője; a 3. személyű névmás *h*-val írott alakjai a latin helyesírás hatása alatt keletkezett írott alakok. MUNKÁCSI BERNÁT (l. UgF. XII. 4) sze-

rint *j* volt a hang, a mire PAASONEN (l. Die finnisch ugrischen *s*-laute 117. l.) megjegyzi, hogy *j* nem lehetett, mert a *j* a magyarban hangtörvényszerűen nem szokott eltűnni.

A következő sorokban két kérdést fogunk vizsgálni; az egyik, hogy egy magy. magánhangzós kezdetű szónak minő finnugor mássalhangzós szókezdet felelhet meg; a másik, hogy a magyar nyelv történetén belül egy magánhangzós szókezdet milyen consonansokkal váltakozva fordulhat elő

Szókezdő fgr. *y-nek a magy.-ban vocalicus kezdet felel meg e szavakban: *al*, *íz* ,articulus, artus' (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 29). E szavak a magyar nyelv történetében mindenkor magánhangzón kezdődtek. Szókezdő fgr. *v*-nek a magyarban vagy *v* (vö. *vaj*, *vér*) vagy vocalicus szókezdet felel meg (vö. *ölni*, *öt*, *üsző*, *-ért*, vö. SZINNYEI, NyH.⁴ 123, *ingyen*, *ilni* > *ül*ni KSz. XIII. 222). Az idetartozó szavaknál már meg lehet állapítani, hogy a magyarban *v* és vocalicus kezdet, továbbá vocalis és *h* váltokozhatnak egymással, így a *víz* szó mellett van *igy* ~ *ügy* (vö. NySz. III. 887) az *öt*-nek ilyen alakjai is vannak: *éthven* NádC. 407, *hótódzör* ÉrsC. 271, *hwtódzer* ÉrsC. 269, KazC. 136 *harminc-hót*, uo. 154 *hótód*, uo. 188 *Hótód*. Szókezdő fgr. *j* a magyarban *j* (vö. *jég*), *gy* (vö. *gyalog*) és vocalicus kezdet (vö. *ideg*, *inni*). Az *inni* szóról kimutattam, hogy a magyarban előbb *jo* < *ji*-kezdetű volt, s hogy a *ji*-ből a nyelvtörténeti korban lett *i*; *ji*-kezdetű lehetett egykor az *ideg* is, a mire vö. népnyelvi *hideg* alakváltozatát (MTsz.). Egyébiránt szókezdő magy. *j*- más helyzetben is váltakozhat vocalicus szókezdettel, a mint azt fentebb bizonyítottam. Finnugor *š*- (ebben: *ár*: flut. *egér*, l. PAASONEN FUF. XII. 300—306, XXVI. 4: 15; ? *arasz*, *arany*) és finnugor *s*- (ezekben: *epe*, *ér*, *ín*, *olvad*, *ő*, l. SZINNYEI NyH.⁴, *ég* ,coelum' PAASONEN NyK. XXXIX. 347, *igen* SZINNYEI NyK. XLI. 110, 111, FUF. XII. 26—29) hangoknak a magyarban kivétel nélkül magánhangzós szókezdet felel meg. Ámde éppen ezeknél a szavaknál is ki lehet mutatni, hogy a magyar nyelv történeti korában előfordulnak mássalhangzós szókezdettel is: *h*-val vagy *v*-vel. Példáim ezek. A mai *Ér* folyó lat. emlékeinkben *Her* alakban is előfordul (vö. ORTVAY, Magy. vizrajza, Vár. Reg.). Ez teljesen egyezik azzal, hogy az *ér* (ader, bach) szó sok oklevélben *her*- alakban van írva (vö. OklSz.). Azt állítom már most, hogy Beregszász városán keresztül folyó *Vérke* (í-ző vidéken is *Vérke*, ezért nem lehet a „vér“ származéka, l. PAIS, MNy. VIII. 307) nevű patakocska az *érke* alakvál-

egyes 2. személye. Az ezekben történő hangtörvényszerű változás analogicus úton behatolhat aztán a többi személybe is. Így látjuk, hogy SYLVESTER nyelvében a praeteritum és a feltételes többes 2. személyű *-í*-vel hangzó alakja a tárgyas ragozásban már zárt *é*-vel is hangozhatik (vö. UjTest. I. 140 *de nām* meg nem *esmértek* ütet, uo. 162 *mikippen nîzettek* ütet, II. 127. meg *esmértek* azt, uo. II. 129. meg *esmértek* az at'a istent . . . meg *gőzettek* amaz gonosz allatot, uo. II. 42 meg *esmértek*, I. 27 *el uegijtenének* stb., ez utóbbi példa TRÓCSÁNYI műve 38. lapján; a többes tárgyas 2. személyű mult és felszólító természetesen kivétel nélkül *i*-vel, vö. UjTest. II. 39 meg *szigenítetek* magatokat, II. 114 azt meg *szegették*. Ugyanígy állandóan *i*-vel az alanyi ragozású praet. és feltételes többes 2. személy is, I. MNy. IX, 154). Ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy az *i* a tárgyas ragozású *é*-vel hangzó 3. személy hatása alatt szorult ki. Ez a hatás annyira mehet, hogy az *é* majdnem teljesen ki is szoríthatja az *i*-t (I. ARANY J. Prózaí dolg. 322). Hasonló eseteket ki tudunk mutatni más nyelvelmélekekből (vö. DöbrC., LobkC.) és a nyelvjárásokból is.

Eddig a 3. személyű névmás magánhangzós kezdetű alakjával volt dolgunk. Ezzel meg lehetett magyarázni a tárgyas ige-ragozás és a birtokos személyragozás valamennyi mai alakját, úgyszintén a nyelvtörténetben fellépő legtöbb alakot. Vannak azonban a nyelvtörténeti korban olyan alakok, a melyeket a 3. személyű névmás vocalison kezdődő alakjával nem lehet megmagyarázni. Ezeket helyesen csak mássalhangzós kezdetű 3. személyű névmásból fejthetjük meg. Mi volt már most a magyarban a 3. személyű névmás kezdő mássalhangzója? Hogy valamilyen consonans volt a szó elején, az a rokonnyelvi alakokból egyenesen következik; a rokonnyelvi megfelelők ugyanis ezek: magy. *ő* =

lp. *son*, md. *son*, votj. *so*, zürj. *si*, *sí*, finn *hän*, vog. *típ*, *tüp*, osztj. *tou*, *lou*, *lou*, *iox* (I. SZINNYEI, NyH.⁴ 105).

A felvetett kérdésre nyelvészeink többféleképp feleltek. BUDENZ szerint (I. NyK. XXI. 190 - 199, Ugal. 291) a finnugor alapnyelvben a 3. személyű névmás *s*-en kezdődött, ebből a magyarban személyragos alakokban *z*, *s* innen *j* és *h* lett. SZINNYEI szerint (I. NyK. XXXIII. 252, NyH.⁴ 109) a finnugor *s*-nek gyenge fokon *z* felel meg *s* ennek a magyarban *-i*, *-is* a megfelelője; a 3. személyű névmás *h*-val írott alakjai a latin helyesírás hatása alatt keletkezett írott alakok. MUNKÁCSI BERNÁT (I. Ugf. XII. 4) sze-

rint *j* volt a hang, a mire PAASONEN (l. Die finnisch ugrischen s-laute 117. l.) megjegyzi, hogy *j* nem lehetett, mert a *j* a magyarban hangtörvényszerűen nemi szokott eltűnni.

A következő sorokban két kérdést fogunk vizsgálni; az egyik, hogy egy magy. magánhangzós kezdetű szónak minő finn-ugor mássalhangzós szókezdet felelhet meg; a másik, hogy a magyar nyelv történetén belül egy magánhangzós szókezdet milyen consonansokkal váltakozva fordulhat elő

Szókezdő fgr. *r-nek a magy.-ban vocalicus kezdet felel meg e szavakban: *al*, *íz* ,articulus, artus' (l. SZINNYEI, NyH.⁴ 29). E szavak a magyar nyelv történetében mindenkor magánhangzón kezdődtek. Szókezdő fgr. *v*-nek a magyarban vagy *v* (vö. *vaj*, *vér*) vagy vocalicus szókezdet felel meg (vö. *ölni*, *öt*, *üsző*, *-ért*, vö. SZINNYEI, NyH.⁴ 123, *ingyen*, *ilni* > *ül*ni KSz. XIII. 222). Az idetartozó szavaknál már meg lehet állapítani, hogy a magyarban *v* és vocalicus kezdet, továbbá vocalis és *h* váltokozhatnak egymással, így a *víz* szó mellett van *igy* ~ *ügy* (vö. NySz. III. 887) az *öt*-nek ilyen alakjai is vannak: *éthven* NádC. 407, *hótódzór* ÉrsC. 271, *hwtódzer* ÉrsC. 269, KazC. 136 harminchót, uo. 154 *hótód*, uo. 188 *Hótód*. Szókezdő fgr. *j* a magyarban *j* (vö. *jég*), *gy* (vö. *gyalog*) és vocalicus kezdet (vö. *ideg*, *inni*). Az *inni* szóról kimutattam, hogy a magyarban előbb *jo* < *ji*-kezdetű volt, s hogy a *ji*-ből a nyelvtörténeti korban lett *i*; *ji*-kezdetű lehetett egykor az *ideg* is, a mire vö. népnyelvi *hideg* alakváltozatát (MTsz.). Egyébiránt szókezdő magy. *j*- más helyzetben is váltakozhat vocalicus szókezdettel, a mint azt fentebb bizonyítottam. Finnugor *š* (ebben: *ár*: flut. *egér*, l. PAASONEN FUF. XII. 300—306, XXVI. 4: 15; ? *arasz*, *arany*) és finnugor *s*- (ezekben: *epe*, *ér*, *ín*, *olvad*, *ő*, l. SZINNYEI NyH.⁴, *ég* ,coelum' PAASONEN NyK. XXXIX. 347, *igen* SZINNYEI NyK. XLI. 110, 111, FUF. XII. 26—29) hangoknak a magyarban kivétel nélkül magánhangzós szókezdet felel meg. Ámde éppen ezeknél a szavaknál is ki lehet mutatni, hogy a magyar nyelv történeti korában előfordulnak mássalhangzós szókezdettel is: *h*-val vagy *v*-vel. Példáim ezek. A mai *Ér* folyó lat. emlékeinkben *Her* alakban is előfordul (vö. ORTVAY, Magy. vizrajza, Vár. Reg.). Ez teljesen egyezik azzal, hogy az *ér* (ader, bach) szó sok oklevélben *her*- alakban van írva (vö. OklSz.). Azt állítom már most, hogy Beregszász városán keresztül folyó *Vérke* (í-ző vidéken is *Vérke*, ezért nem lehet a „vér“ származéka, l. PAIS, MNy. VIII. 307) nevű patakocska az *érke* alakvál-

tozata.* A mai ő névmás sok nyelvemlékben *hő* alakváltozattal is előfordul. Ilyen *h*-s alakok vannak a JordC.-ben, az ÉrdyC.-ben, ÉrsC.-ben (vö. NySz.: *hw*, *hwk*, *hwet* = *hű*, *hűk*, *hűtet*; *hew*, *hewk*, *hewtet* = *hő*, *hők*, *hőtet* és NyK. XV. 66, 67; vö. NySz. *húj*), a TelC. következő helyein: 6, 15, 29, 38, 49, 50, 52, 53, 66, 72, 95, 110, 111, 112, 113, 122, 146, 147, 156, 157, 178, 193, 210, 231, 232 stb., így LázC. 8, SzékelyudvC. 284, 285. Személyragban: *mellehc* WeszprC. 25 (esetleg *melleh-e*, *mellé-h-e*, *reahoc* Gyöngy. Glossz. (esetleg *reah-oc*, *rea-h-oc*) stb.), mely utóbbi esetek másképp is magyarázhatók. Az a nevezetes már most, hogy van *v*-vel kezdődő változat is; a TelC.-ben ugyanis ilyen alakok vannak: 252: hogy *wk* meg latnak az *vő* istenseget, uo. 262: *vr* isten az igazakat meg *algya* monduan *vőnekik*, uo. 254: *alytya v wmagat* (esetleg *vű* magát, de lehet *ü ümagát* = ő önmagát is). Ez adatok alapján nem volna lehetetlen a KTSz. következő helyét: *we mia* így olvasni: *wë miá* = ő miá (l. Nyr. XXIV. 115). Lejjebb látni fogjuk, hogy a HB.-beli *hadlauna* stb. szerintem *hadlâ-va*, s ez a *v* a 3. személyű névmás kezdő *v*-hangja.

A magy. *hét* (sieben, woche) szónak olyan finnugor megfelelői vannak, hogy mai alakjának **ét* (nyílt *é*-vel)-nek kellene lenni (vö. Anonymus bevez., 1, 5, 7, 10, 12, 36, 46: *hetumog* és OklSz.). SZINNYEI a *h* szókezdetet a *hat* (sechs, sex) hatásából magyarázza (l. NyK. XXXIII. 477, elfogadja SETÄLÄ FUF. XII. 168). Szerintem a *hét*-beli *h* etymologikus értékű hang, melynek fennmaradását a *hat* csak annyiban segítette elő, hogy akkor, mikor az ilyen *h*-k kezdtek eltűnni nyelvünkől, a *hat*-beli *h* már *h* volt (előbb *ch* < *kh* volt).

A finnugor *š*, *s* szókezdetnek tehát a magyarban *v* és *h* felelhet meg. A magyarban a *h* (előbbi *χ*-ból) sok esetben *j*-vé is lesz; így a felszólító *χ*-ból *j* lett. Vannak ilyen példák is: KT. *leyessen*, ÉrdyC. 33 mynnden *yozyaa* tartozoo, DebrC. 285 ő *iozia*, JordC. 13 es *yelheztetee* paradycomnak elette... angyalth (vö. NyK. XL. 385; intervocalis *-h-* ~ *-j-*re vö. NádC. 292 templomnac *soporlaha* és uo. 291 templomnak *soporlaya* stb.). Van már most egy ragunk: a *·vel* -*val*, a melynek tanulságos idevonatkozó vallomása van. A rag eredetére a legelfogadha-

* Nem idevalók *Vérvölgy*, *Vérkút* tulajdonnevek, melyekre vö. KARÁCSONYI, MNy. IV. 352.

több SZINNYEI magyarázata (l. NyK. XXX. 230; NyH.⁴ 126; más magyarázatok TMNy. 602); e szerint a -vel ~ -val előrészében a finn *väki*, md. *vi* 'erő' szóval azonos, kezdő hangja tehát fgr. v. E ragnak már most nyelvünkben ilyen változatai vannak:

a) -vel ~ -val;

b) -el ~ -al; vö. HB. *halalaal* (olv. *halálál*), SándorC. 34 8th *zolgalo leanyaal* (olv. *lányáál*, esetleg lehet nem idevaló is), EhrC. 77 *valamyel*, C. 1145 *valamiel* elő; a -r-tövé főnevekben: Sylv. UT. I. 93 *szűel*, uo. 119 *kűel* (és 132 *kűuel*), uo. *seprűel*; JordC. 614 *bethűel* stb. A szakadáti nyelvjárásban vocalisra végződő tő után -el ~ -al, vö. *kaszáal*, *köel*, *ezriel*, de consonansra végződőnél így: *bottal*, *pappal* MNy. V. 311.

c) -hel ~ *-hal; vö. HB. *zumtuchel*, *szumtuchel* (olv. *szüm-tük-hel*), uo. *kegilmehel* (olv. *kégyilméhel*), Gyulafehérvári sor. *scemehel* (olv. *széméhel*).

d) -jel ~ -jal, vö. TelC. 356 nagy *tóledelmessegyel*, Zolnai-Glossz. NyK. XXV. 50 *kemensegyel*, FestC. 173 *sokzoryal walo choo-kolaasokwal*, Szalkai-Gl. *ezziel* (l. Domanovszky S. emendatióit 11 l.), DöbrC. 102, 115 *regiel*, uo. 86 hozia ment *regielt*, uo. 518 *regieltől* fogvan, BodC. 1, 28 *regyel*, uo. *regyeli*, ThewrC. 75 was *zegyel* stb.

Ez analogiák alapján fel lehet tenni, hogy a finnugor s szókezdő hangok magy. v, h megfelelései közt van h-ból fejlődött j szókezdet is. A NySz.-ban van is egy idevonatkozó, XVI. sz. közepéről való adat: az *ȳw* Arwaynak... az *yw* Arwaywal (l. RMNy. II. 59, uo. 58 en *ew* felsige Arwaya wagiok). E példában a *yw* ű-nek is olvasható. A NySz. közül az ÉrdyC. 512 lapjáról *yw wrokat* adatot is .ő urokat' értelemben, de ez tévedés, az ÉrdyC. illető helyén *yo wrokat* = .jó urokat' áll.

Eddig azt vizsgáltuk, hogy egy magyar vocalicus szókezdetnek minő finuugor consonanticus szókezdet felelhet meg s hogy a magyarban ilyen vocalicus szókezdet a nyelvtörténeti korban milyen consonanticus szókezdettel váltakozhat. Most áttérünk arra, hogy a magyar nyelv történeti korán belül minő consonánsok tűnhetnek el a szó elejéről. E vizsgálódásunk a fentebbit ki fogja egészíteni.

Szó elejéről nyomtalanul eltűnt az m a még nyelvjárási *ęg* alakjában (vö. MTsz.), ugyanigy mondat-fonétikai okokból a z ilyenekben: *ászló* (= zászló), *acskó* (= zacskó, l. SIMONYI, Analogia 8). Szókezdő magy. j a *ji*- szókezdetben, a mely eredetibb *jó*-

a) *h*-kezdet: WeszprC. 25 *mellehe*, Gyöngy. Gl. *reahoc*, LányiC. 232 be *wehethnehek* (ez adatok másképp is magyarázhatók, l. fentebb).

b) *v*-kezdet: ÉrsC. 123 Es olwastatyk hwswet masod napwan | HB. *terumteve*, *feledeve*, *veteve*, *hadlaua* (olv. *terümtév* > *terümtéve*, *feledév* > *feledéve*, *vetév* > *vetéve*, *hadláva* > *hadláva*; a megfelelő alanyi rag. vö. HB. *engede*, *mente*, *munda* olv. *engedé* > *engede*, *menté* > *mente*, *munda* ~ *mundá*, másképp SZINNYEI NyH.⁴ 120).*

A HB. *tilutoa*, *mundoa* alakjait így olvasom: *tilutóa(á)*, *mundóa(á)*, bennük az *a* (~ *á*) a 3. személyű névmás vocalicus kezdetű, raggá vált *ē* > *e* alakjának illeszkedett párját látom. Mi azonban bennük az *ó*? Erre azt felelem:

Egy rag vagy képzőbeli zárt *é*-nek a magyarban a mélyhangú alakban *á* ~ *â* ~ *ó* is megfelelő, s az *ó* analógiájára aztán *é* helyén állhat *ô* is, pl.:

a) *-vén*, (alakv. *-vín*), mélyhangú alakokban *-ván* ~ *-vân* ~ *vón*, vö. ÉrdC. 55 Meel ygheeknek elötte emleközyk . . . *mondwon* | Gyöngy. Glosez. 156 donando — *Eladvon*;

b) *-és* (alakv. *-ís*), mélyhangú alakokban *-ás* ~ *-âs* ~ *ós*, vö. NyFüz. X. 9 *faküdös* ~ *fakadás* | ÉrsC. 369—370 kyk *ëw* zolosmayokat meg teryk es hisagos *Zolosokat* kewzyben elegythnek | ThewrC. 212 *gyonosth* | WeszprC. 66, 73 *vtós*:- ütés | NádC. 676 be nem *telyesittöse*;

c) 3. személyű birtokos rag, továbbragozott alakokban: *-é* (alakv. *-í*), mélyhangú alakokban *-á* ~ *â* ~ *ó*, vö. EhrC. 73 nem mechetuuala ysteny *zolgalatonak* adasara == Velencei kiadás: ad soluendas horas canonicas . . . ire non poterat | DöbrC. 44 (XXI. zsolt. 16) te engem halalnak *poroba* vezetel == KeszthC. 39 halalnak *pora ba* | BécsiC. Hester III. 9 te penzéd *örizőidnec* (értsd *örizőijének*, a Vulg.-ban többes: *arcariis gazae tuae*) | TihC. 211 *uetkőrl* | NádorC. 668 *kórmduel* | WeszprC. 37 *mes-terőrl*. Idevaló a HB. *hazoa* (irva *hazóá*, de a vonások nem hosszúságot jelölnek) alakja is, melyet így olvasok: *hâzóá* (azaz *hâzá-á*, *hâzá-ul*).

Tárgyam körén kívül esik, hogy az *â* ~ *â* kérdésével (vö. GOMBÓCZ Z. A magyar *a*-hangok történetéhez Nyk. XXXIX 233),

* A HB. ez alakjairól sokszor írtak, vö. Hunfalvy MNyszet II. 346, NyK. I. 439. stb., legutoljára Mészöly Nyr. XXXVIII. 345—348. — A HB. „*terumteve* istentvl” lehet *terümté-vé* és *terümtév-é*, *terümtév-é* is, azért itt nem tárgyalom.

a melyet több szó első szótagjában is ki tudok mutatni (pl. *három, játszani*), ezúttal bővebben foglalkozzam. Áttérek a praeteritumra és a feltételesre. A praeteritum -é időjele* és a feltételes -né módjelebeli -é nyelvtörténetünkben zárt é (alakv. -í zárt szótagban), mélyhangú hangrendi párja tehát a mai irodalmi á mellett ó ~ â is lehet. Közismert példái ennek a megfelelésnek a *tartó-ok > tartók, tartnó-ok > tartnók, verő-ök > verők, vernő-ök > vernők* alakok. Más ideo tartozó példák: Székely nyelvj. MNyszet VI. 224: *tartónk* = *tartánk*, *várnónk* = *várnánk*, *szóllónk* = *szóllánk*, *levónk* = *levénk*, *élnónk* = *élnénk*, Szabó I. Koltó nyelvj. 20: *akarnónk*, Nyr. XLII. 68 *valónk* = *valánk*; WeszprC. 112 el ne *vroznoia* | példák a régi nyelvből: TelC. 113 *zolgalonac* = *szolgálnak*, Weszpr. 32 meg *ientlő* ő neki, KeszthC. 144 w fyley *bedagazwl* tanak, a KeszthC. adata lehet praeteritum; egy esetleges más magyarázatra vö. az 57. zsolt. 5. versét az AporC.-ben és DöbrC. 116 | ÉrdyC. 555 mykoron az Izrael ffyay ky *yewōnek* honnan | Heltai, Cancionale V₁. lapon: Czac keuesen kabdosni ki *vtōnec* (értsd: *üt ének*, a rim rá: *menénec*); ugyan e műben van ez is: *elsűlő az dēr* = *elsüté az dēr*, a megfelelő lapszámot azonban nem tudom idézni.

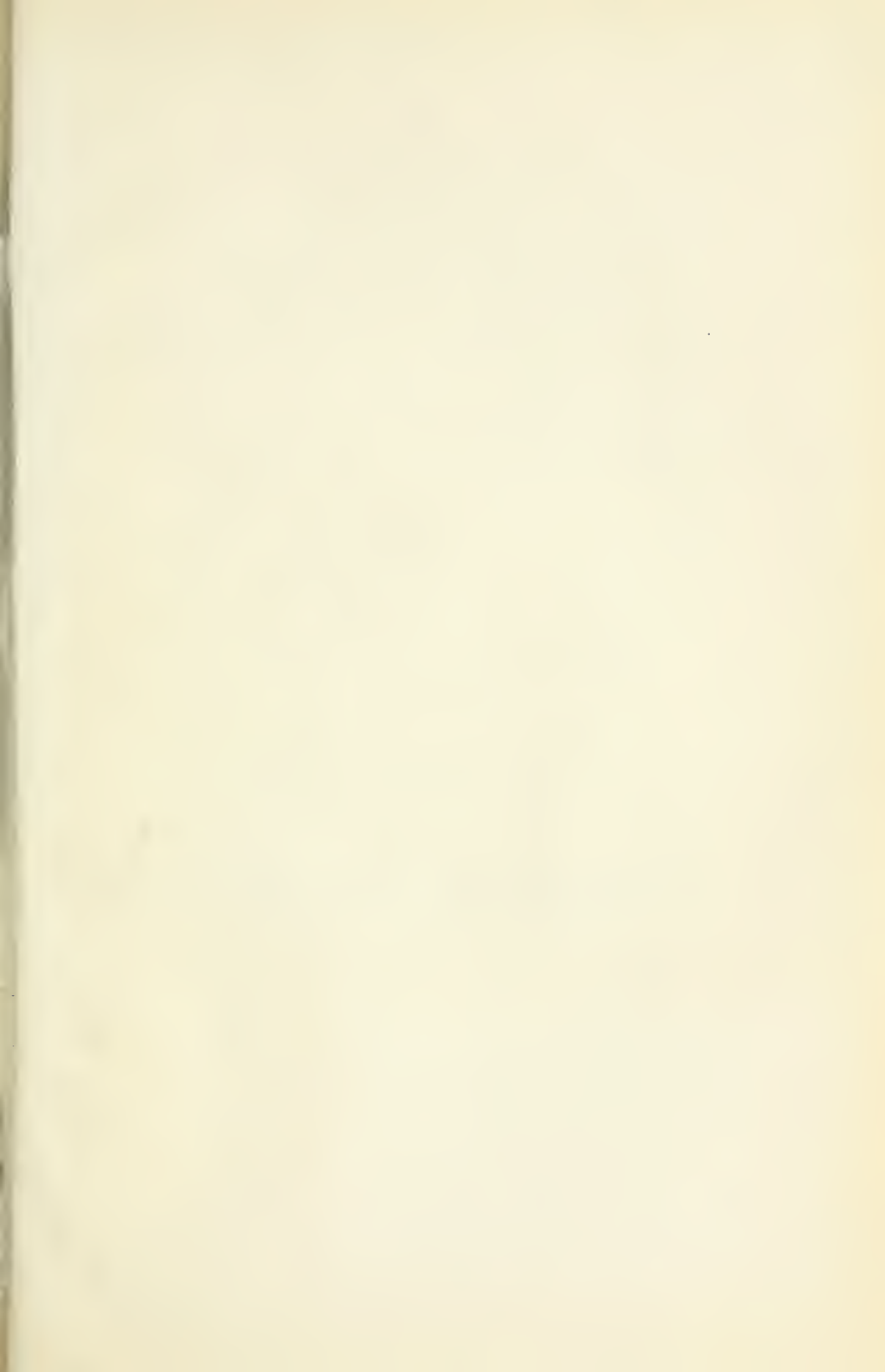
E bizonyítékok alapján HB.-beli *tilutoa*, *mundoa* egy *tilutá-a* (ebből: *tiltá-a > tiltá-á > tiltá*), *mundá-a* (ebből: *mondá-a > mondá-a > mondá*) alaknak *tilutó-a (a)*, *mundó-a (a)* ejtési változata.

*
*
*

Végére értem fejtegetésemnek. Meggyőződése, hogy sikerült bebizonyítanom, hogy a magyar tárgyias igeragozás és a birtokos személyragozás azonos eredetű. Egykor a kettő közt semmi különbség sem volt. A mai különbségeknélvtörténeti fejlődés eredményei. Külön kiemelem, hogy bizonyításomban sohase indultam ki olyan változásokból, a melyek megtörténhettek, hanem csakis olyanokból, a melyek tényleg megtörténtek. Bizonyításomat ezzel tapasztalati: pozitív alapra fektettem. Az alanyi igeragozás és a birtokos személyragozás

* Itt jegyzem meg, hogy a *szüle, háztete* Nyr. XXVII. 209, *előköte, keszkőne* NyFüz. IX. 11 stb. nomen verb. *e-é*-je a nyelvtörténetben is nyílt *é-e*, illetve sohase *i-í*.

több olyan kérdésével, a melyek tárggyammal nem a legszorosabban függnék össze, ezúttal nem foglalkoztam. Az eredmény azonban így is kétségtelen. A Hunfalvy—Budenz-féle irány minden functiónak külön-külön megfelelő elemet tett fel a tárgyas igeragozásban is; az én fejtegetéseimben első sorban pszichologiai, mondatlélektani, analogikus okok játszották a főszerepet. Az övékben inkább logikai okok nyomultak előtérbe. Innen a két felfogás közti különbség.

Készült /utánnyomásként/ a Könnyűipari Gépl Adattfeld.V.
Sokszorosító részlegében 200 pld.-ban

34 14 - 111

83199

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PH
2271
M4

Melich, Jónos
A magyar tárgyas igeragozá

